

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ Α. Ε.

ΜΕΓΑ
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ
ΛΕΞΙΚΟΝ

ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΟΡΟΥΣ ΑΠΟΚΤΗΣΕΩΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 28-ΑΘΗΝΑ

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος είναι το σωματείο της πρωτοπορείας του δημοτικισμού.

Σκοπός του να βοηθήσει να αναμορφωθεί ριζικά η ελληνική παιδεία. Κάθε προοδευτικός δάσκαλος πρέπει να είναι μέλος του.

Τα μέλη πληρώνουν ταχτική συνδρομή 55 δραχ. το χρόνο, έκτακτη εισφορά 45.

Οι δάσκαλοι πληρώνουν ταχτική συνδρομή 40 δραχ. το χρόνο, έκτακτη εισφορά 30 δραχ. το χρόνο.

Τα μέλη του Εκπαιδευτικού Όμιλου παίρνουν την «Αναγέννηση» μαζί με τη «Σχολική Πράξη» πληρώνοντας 100 δραχ. το χρόνο.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΕΧΝΗ
ΠΑΙΔΕΙΑ

Β

910

ΑΘΗΝΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Δ. ΓΛΗΝΟΣ

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ — ΕΠΙΣΤΗΜΗ — ΤΕΧΝΗ — ΠΑΙΔΕΙΑ

ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ
Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 28

(Μέγαρο Έργαστου, Δωμ. αρ. 59)

ΧΡΟΝΙΑ ΒΙ-ΦΥΛΛΑΔΙΟ 9^ο & 10^ο — ΜΑΗΣ — ΙΟΥΝΗΣ 1928

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΑΤΑ : Γ'. Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα	Σελ. 385
A. ΝΤΕΜΠΙΟΡΙΝ: Benedictus Spinoza (1632—1677)	» 389
Γ. ΘΕΟΤΟΚΑ: Ένας Άλλος Δραγούμης Α'. Δραγούμης και Μπαρές	» 394
P. VALÉRY: Το πνεύμα και τα όνειρα του ανθρώπου	» 400
ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ: Γεωμετρική Τέχνη	» 405
ΣΤΡΑΤΗ ΣΩΜΕΡΙΤΗ: Οικονομική πολιτική και άστική σταθεροποίηση	» 413
Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ: Ο νέος ελληνικός λυρισμός	» 417
BÉRTRAND RUSSELL: Είναι η επιστήμη άπροκατάληπτη;	» 432
ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ: Γ. Θέμελη. Το δαχτυλίδι μέτρο στη νέα στιχουργική. —Καίσαρ Έμμανουήλ. Ο Καβάφης σαν ποιητής και άρχηγός Σχολής. —Γιάννη Σιδέρη. Ο θίασος των νέων	» 437
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ. Θέλαρο χωρίς παραστάσεις	» 446
ΜΙΚΡΑ ΧΡΟΝΙΚΑ: Τα νέα άθεϊκά.— Η δική του κ. Γληνού	» 450
ΣΧΟΛΙΑ	» 461
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ	» 470

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ "ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ"

ΝΤΟΡΟΥ ΝΤΟΡΗ: Ο Δόν Κιχόντης Δάσκαλος σελ. 185—198.—H. ΓΑΒΡΕΣΣΕΑ: Τα προβλήματα της Μέσης Παιδείας Σελ. 194—199.—ΔΙΟΝ. Σ. ΚΟΥΤΑΒΑ: Δύσκαλοι και Σοσιαλισμός σελ. 199—204.—Κ. Α. ΜΗΤΡΟΥ: Τα προβλήματα της Μέσης Παιδείας Σελ. 204—206.
M. ΜΑΜΑΤΗ: Μαθητικές Αναμνήσεις. Πώς και πότε γράφισα το Wickersdorf Σελ. 207—213.—H. G. WELLS: Η ζωή και η δράση ενός μεγάλου παιδαγωγού (τέλος) σελ. 214—217.
ΣΠ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ: Ένα μάθημα άριθμητικής Σελ. 218—220.

Και το έρχόμενο φυλλάδιο της «Αναγέννησης» θα βγει διπλό, τέλη Αυγούστου.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β'.

ΜΑΗΣ 1928

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 9^ο

ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΑΤΑ

Γ'.

Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα

Σύμφωνα με όσα αναπτύξαμε σε δυο προηγούμενα άρθρα της «Αναγέννησης», αν θελήσουμε να κατανοήσουμε την πολιτική ζωή του τόπου μας, είμαστε υποχρεωμένοι να εξετάσουμε τη σύσταση της ελληνικής κοινωνίας.

Με την ύποταγή στους Τούρκους η μεσαιωνική ελληνική κοινωνία διαλύθηκε. Την ελληνική γεωργοστρατιωτική φεουδαρχία την αντικατέστησε η τούρκικη. Όλη η Ελλάδα μοιράστηκε σε τσιφλίκια μπέηδων τούρκων και οι Έλληνες έγιναν δούλοπάροικοι. Η ελληνική φεουδαρχία συνεχίστηκε μόνο στην πνευματική εξουσία των δεσποτάδων, που οι τούρκοι τους είχαν αφήσει αρκετή δύναμη. Στα υπόλοιπα αυτά του μεσαιωνικού ελληνικού φεουδαρχισμού προστέθηκαν σιγά σιγά νέα στοιχεία, που δημιουργήθηκαν κοντά στους τούρκους πρώτα πρώτα από τους Έλληνες Φαναριώτες, που σύμαχοι και υπηρέτες των Τούρκων σιγά σιγά πήραν και κοινωνική υπόσταση με βάση οικονομική, και έπειτα από τους τοπικούς καπετανέους, που σε πολλά μέρη της Ελλάδας βοηθώντας τους Τούρκους μπέηδες στην κυριαρχία τους εξελίχτηκαν σε στρατιωτικούς παράγοντες, με οικονομική βάση ανάλογη των Τούρκων μπέηδων, δηλαδή χτηματική. Με το πέρασμα όμως του καιρού σε όλη την Ελλάδα οι Έλληνες με τη βιοτεχνία και το μικροεμπόριο, που στάθηκαν ικανότεροι από τους Τούρκους να αναπτύξουν, άπαρτίσανε ένα πολυάριθμο μικροαστικό στοιχείο. Τέλος στις παραμονές της Επανάστασης του 21 το εμπόριο και η ναυτιλία είχαν δημιουργήσει σε όρισμένα κέντρα και σε μερικά νησιά μιὰ τάξη άστική αρκετά δυνατή.

Μετά την Επανάσταση η χώρα, που άπολυτρώθηκε από τους Τούρκους, παρουσίαζε την ακόλουθη κοινωνική διαμόρφωση. Τον Τούρκο μπέη αντικατέστησαν σε πολλά μέρη αυτούσιο Έλληνες γεωργοδεσπότες, μεγαλοχτηματίες, που πήραν τα τσιφλίκια των τούρκων με βία, δόλο ή με άλλη δυναμική επιβολή. Αυτοί οι γεωργοδεσπότες ήταν μέσα στο σύνολο σχετικά λίγοι. Τις περισσότερες φορές ήταν άπόγονοι των καπετανέων, που πολέμησαν κατά την Επανάσταση. Αυτοί ήταν και το μόνο βασικά φεουδαρχικό στοιχείο, που έμπαίνε στην νέα κοινωνία. Κοντά

1) Κούτα «Αναγέννηση» Τόμ. Β'. Σελ. 241—244—249—252.

σαυτούς ἔχομε τὸ πνευματικοφρουδαρχικὸ στοιχεῖο τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή τοὺς δεσποτάδες, πὺν ὅμως ἡ οὐσιαστικὴ κοινωνικὴ δύναμη τοὺς ἐλατώθηκε πολὺ μὲ τὸν περιορισμὸ τῶν προνομίων τῆς ἐκκλησίας. Ἀπὸ τοὺς Φαναριώτες, πὺν ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα, λιγοστοὶ πέρασαν στὴν πρώτη κατηγορία μὲ τὸ νὰ πάρουν κι αὐτοὶ μεγάλα τσιφλίκια καὶ ἄλλοι χωρὶς αὐτούσια οἰκονομικὴ βάση ἔπαιξαν ρόλο καθαρὰ πολιτικὸ ἢ παρασιτικὸ οἰκονομικὸ, (ἀξιωματοῦχοι τῆς αὐλῆς, οἰκονομικοὶ ἐπιχειματίες, δανειομεσίτες κ. τ. τ.)

Τὸ ντόπιο ἀστικὸ στοιχεῖο, τὸ ἐμποροναυτικὸ βγῆκε ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση μὲ χαλασμένη τὴν οἰκονομικὴ του βάση καὶ οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τοῦ πέρασαν, μὲ τὰ ὑπόλοιπα τοῦ παλιοῦ τῶν πλούτου μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, στὴ στρατιωτικοπολιτικὴ ἀριστοκρατία τοῦ τόπου. Ἡ στρατιωτικοπολιτικὴ αὐτὴ ἀριστοκρατία, δημιουργημὰ τῶν πολυάριθμων καπετανέων, πὺν πολέμησαν στὴν ἐπανάσταση, χωρὶς ὅμως νὰ βγοῦν ἀπ' αὐτὴ μὲ πλατιὰ οἰκονομικὴ βάση, ἦταν κατ' οὐσίαν στοιχεῖο μὲ ψυχολογία φρουδαρχικὴ, καὶ πρέπει νὰ λογαριαστῆι στὴ φρουδαρχία τοῦ τόπου. Τὸ Κράτος, ὑπαλληλία καὶ στρατός, ἀποτελοῦν μιὰ οἰκονομικὴ διέξοδο γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτά.

Ἀστικὴ τάξη μὲ γερὴ οἰκονομικὴ βάση δὲν ἔχομε στὴν μετεπαναστατικὴ ἑλληνικὴ κοινωνία. Χώρα φτωχὴ, καταστρεμμένη ἀπὸ τὸν πολυχρόνιο πόλεμο, χωρὶς πρῶτες ὕλες βιομηχανικές, χωρὶς ἐμπόριο, χωρὶς διαμετακομιστικὴ οἰκονομία, δὲν παρουσιάζει κανένα ἐπίπεδο καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης.

Ἀντίθετα τὸ μικροαστικὸ στοιχεῖο, πὺν καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση ἦταν πολυάριθμο, τῶρα γίνεται τὸ ἐπικρατέστερο. Τὸ μέγιστο μέρος τῆς γῆς διαιρέθηκε σὲ μικρὰ χεῖματα ἀπὸ δέκα, εἴκοσι, πενήντα, ἑκατό, διακόσια τὸ πολὺ στρέματα. Ἡ μικρογεωργικὴ καὶ μικροκτηνοτροφικὴ οἰκονομία, ἡ οἰκοτεχνία, ἡ μικροβιοτεχνία, τὸ μικροεμπόριο εἶναι ὁ τύπος, πὺν δεσπόζει ἀπόλυτα σὺν τὴν Ἑλλάδα.

Γεωργοπενέστες, δουλοπάροικοι, κολήγοι καὶ ἀστοπενέστες, μεροκαματιάρηδες στὶς πολιτεῖες ἀποτελοῦν τὸ προλεταριάτο.

Αὐτὸς εἶναι ὁ οἰκονομικὸς τύπος τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας στὰ πρῶτα ἑξήντα χρόνια.

Συνοψίζοντας τὸν ἔχομε τὴν ἀκόλουθη εἰκόνα. Λιγιστὴ φρουδαρχία μὲ οἰκονομικὴ βάση (τσιφλικάδες). Πολυάριθμη φρουδαρχία μὲ παρασιτικὸ χαρακτήρα. (Καπετανέοι, πολιτικοὶ παράγοντες, δεσποτάδες, ἀνώτεροι κρατικοὶ ὑπάλληλοι, ἀξιωματικοί). Ὀλιγάριθμη ἀστικὴ τάξη μὲ οἰκονομικὴ βάση (Συριανοὶ ἔμποροι, ναυτιλία). Πολυαριθμώτατη μικροαστικὴ τάξη, (μικρογεωργοί, μικροβιοτέχνες, μικροἔμποροι). Πολυάριθμο, μὰ κοινωνικὰ ἀπόλυτα ἀδύνατο, προλεταριάτο (γεωργοπενέστες, ἀστοπενέστες).

Ἀπάνω σαυτὴ τὴν οἰκονομικὴ σύνθεση ποιὸ ἦταν τὸ πνευματικὸ ἐπίστρομα, πὺν ἀποτελοῦσε τὸ συμβολικὸ δυναμικὸ ὄπλο τῆς κοινωνικῆς ταξιδέτησης; Ἦσαν στοιχεῖα τὸ ἀπαρτίζανε. 1) Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση. Οἱ Ἕλληνες καὶ στὰ μάτια τῶν ἀναγνωρισμένων πνευματικῶν ἀρχηγῶν τοὺς, τῶν μεγάλων δασκάλων τοῦ Γένους, καὶ στὰ μάτια τῶν Εὐρωπαϊκῶν οὐμανιστῶν ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων προορισμένοι νὰ ἀναστήσουν τὸ θαῦμα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Σύμβολο λοιπὸν τῆς τάξης αὐτῆς ἦταν «μίμηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων». 2) Ἡ Βυζαντινὴ χριστιανοπολιτικὴ παράδοση. Ἀνάσταση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὸ ὄνειρο

τῆς Πόλης, ὁ μαρμαρωμένος Βασιλιάς, ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα, ὁρθόδοξος χριστιανισμός, ἀγώνας γιὰ τὴν Πίστη καὶ τὴν Πατρίδα, Ρωμαϊκὸ δίκαιο. 3) Ἐπίδραση τοῦ Δυτικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Μίμηση τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἀστῶν στὴν πολιτικὴ ὀργάνωση καὶ ἀντιγραφὴ πολλῶν θεσμῶν.

Μαὐτὲς λοιπὸν τὶς οἰκονομικὲς καὶ πνευματικὲς προϋποθέσεις, ποιὰ ἦταν ἡ κοινωνικοπολιτικὴ δυναμικὴ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας στὰ πρῶτα ἐκεῖνα χρόνια; Τὸ κατώτερος ποιότητας καὶ ὀλοτέλα ἀσυνείδητο γεωργικὸ καὶ ἀστικὸ προλεταριάτο εἶναι φανερό, πὺν δὲν εἶχε καμιά δυναμικὴ ὑπόσταση. Δὲν ἔπαιζε κανένα ρόλο. Οὔτε συνείδηση οὔτε σύμβολα τῆς συνείδησης αὐτῆς μπορούσε νὰ παρουσιάσει. Ἡ πολυάριθμη, μὰ ἐντελῶς ἀδύνατη καὶ μετέωρη μικροαστικὴ τάξη, δὲν εἶχε καν πιθανότητες ἀμφιταλάντευσης, πὺν ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸ γνώρισμα τῆς σὲ ὅλες τὶς κοινωνίες. Οὔτε συνείδηση τάξης οὔτε σύμβολα πνευματικὰ μπορούσε νὰ παρουσιάσει κι αὐτὴ. Ἡ ὀλιγάριθμη καὶ οἰκονομικὰ περιορισμένη καὶ ἀδύνατη ἀστικὴ τάξη τῶν ἐμπόρων καὶ ναυτικῶν εἶναι φανερό, πὺν δὲν εἶχε τὴ δύναμη νὰ παρουσιάσει καμιά σοβαρὴ ἀνταγωνιστικὴ ἐνέργεια, οὔτε νὰ παλαίψει γιὰ τὴν κατάκτηση δικαιωμάτων καὶ ἀξιῶν δικῶν τῆς ἐναντία στὰ φρουδαρχικὰ στοιχεῖα. Μόνο στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, πὺν οὐσιαστικὰ συμάρχησε μὲ τὸν ὀμόεθνο φρουδαρχισμὸ ἐναντία στὸν ξένο δεσπότη, ἔδωκε τὴν ὄθηση γιὰ νὰ μιμηθῆ ἡ νέα πολιτικὴ ὀργάνωση τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς τῆς ἀστικῆς Εὐρώπης. Εἶναι λοιπὸν αὐτονόητο, πὺν τὴν ἀπόλυτη δυναμικὴ καὶ πνευματικὴ κυριαρχία εἶχε στὰ χεῖρα τοῦ ὀ φρουδαρχισμοῦ. Ὅσο περισσότερο ἦταν παρασιτικὸς στὴν οἰκονομικὴ του βάση, γιὰ τὸ ἴδιο ἦταν οἱ πραγματικοὶ μεγαλοκτηματίες καὶ κληρονομικοὶ ἀρχοντες, τόσο περισσότερο ἦταν ἡ προσκόληση τοῦ στὰ δυὸ πρῶτα πνευματικὰ σύμβολα, πὺν τοῦ ἔξασφάλιζαν τὴν κυριαρχία του, γιὰ τὸ βρῖσκανε ἀπέραντη καὶ βαθύτατα ριζωμένη ψυχολογικὴ ἀπήχηση σὲ ὄλο τὸ λαό. Ὁ παρασιτικὸς φρουδαρχισμὸς, πολιτικὰ τζάκια, ἀνώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ παρασιτικὰ «ἐλευθέρια» ἐπαγγέλματα (δικηγόροι, γιαιτροί, δικαστῆς, καθηγητῆς, δασκάλοι, παπάδες,) εἶχαν κάθε συμφέρο νὰ δοθοῦν ὀλόψυχα καὶ νὰ καλιεργοῦν ἐπίμονα τὴν «παράδοση» ἀρχαιοελληνικὴ καὶ χριστιανοβυζαντινὴ. Ἡ κατάσταση αὐτὴ παρατείνεται—γιὰ νὰ θέσωμε ἕνα μηχανικὸ ὄριο—ὡς τὰ 1910.

Ἡ πολιτικὴ ζοῆ τοῦ τόπου καὶ τὰ πολιτικὰ κόμματα παρουσιάζουν ἕνα τέλειο ἀντικατοπτρισμὸ αὐτῆς τῆς κατάστασης.

Κόμματα μὲ τὴν αὐστηρὴ κοινωνιολογικὴ σημασία τῆς λέξης δὲν ὑπάρχουν. Ὑπάρχει ἕνα κόμμα, μοιρασμένο σὲ φατρίες. Ὅλες οἱ προσωπικὲς φατρίες ἔχουν τὸ ἴδιο πρόγραμμα, καὶ στὰ οἰκονομικὰ καὶ στὴν ἔξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ καὶ στὰ στρατιωτικὰ καὶ στὴν δικαιοσύνη καὶ στὴν παιδεία. Εἶναι οἱ προσωπικὲς φατρίες τοῦ παρασιτικοῦ φρουδαρχισμοῦ.

Τὶς προσωπικὲς φατρίες τὶς δημιούργησε ἡ μιμητικὴ ἀντιγραφὴ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἀστισμοῦ. Ὁ ἀντιθετικὸς μηχανισμὸς τοῦ κοινωνικοβουλευτισμοῦ (συμπολίτευση—ἀντιπολίτευση) λειτουργεῖ στὴν Ἑλλάδα ἀπάνω στὴν ἀνάγκη διαδοχικῆς κάρπωσης τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀδύνατη ἀστικὴ τάξη, οἱ πολυάριθμοι μικροαστοὶ καὶ τὸ προλεταριάτο μοιράζονται στὶς προσωπικὲς φατρίες, γιὰ νὰ ἔξασφαλίσουν προσωπικὴ προστασία καὶ ἐξοικονόμηση τοῦ στενοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος. Τὰ πολιτικὰ τζάκια ἔχουν μοιρασμένους τοὺς

δουλοπάροικους. Ὁ μηχανισμὸς τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας λειτουργεῖ εἰκονικά.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐξηγεῖ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς τοῦ ἐλεύθερου Κράτους ὡς τὰ 1910. Δὲν εἶναι δὲ ἡ θέση γιὰ νὰ μποῦμε στὶς λεπτομέρειες. Μὰ θὰ μᾶς δοθεῖ ἡ ἀφορμὴ, ὅταν ἐξετάζουμε μερικότερα προβλήματα, νὰ δοκιμάσουμε τὴν ἐξηγητικὴ δύναμη τῆς θεωρίας, πού διατυπώνουμε. Τὸ 1909 - 1910 εἶναι τὸ ἐξωτερικὸ σημάδι μιᾶς ἀλλαγῆς στὴν κοινωνικὴ σύνθεση τῆς Ἑλλάδας, πού ἐτοιμάστηκε ἀπὸ δυὸ τρεῖς δεκαετίες πρὶν. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶναι τὸ βαθμιαῖο δυνάμωμα τῆς ἀστικῆς τάξης. Στὰ ἀστικά κέντρα καὶ τοῦ ἐλεύθερου καὶ τοῦ δούλου Ἑλληνισμοῦ σχηματίστηκε σιγά ἓνα ἐμπορικὸ στοιχεῖο ἀρκετὰ πολυάριθμο καὶ οἰκονομικὰ εὖρωστο. Τραπεζιτικὰ σπίτια ἑλληνικὰ στὴν Πόλη καὶ στὴν Ἀθήνα. Ναυτιλιακὰ σπίτια ἐπίσης. Οἱ Ἕλληνες οἱ σκορπισμένοι στὸ ἐξωτερικὸ καὶ πρὸ πάντων στὴν Ἀγγλία εἶχαν ἀναπτυγμένη ἀστικὴ συνείδηση καὶ ἐπηρέαζαν μὲ τὴν δυσαρέσκεια τους καὶ τὶς τάσεις τους τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ διακυβέρνηση.

Στὸ προπαρασκευαστικὸ αὐτὸ στάδιο τῆς ἀστικῆς τάξης ἔχομε χαρακτηριστικὸ πνευματικὸ φαινόμενο τὸ ζωντάνεμα τοῦ Δημοτικισμοῦ (Ψυχᾶρης) καὶ χαρακτηριστικὸ πολιτικὸ φαινόμενο τὴ δράση τοῦ Τρικούπη.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀστικὴ τάξη, πού ὀλοένα δυναμώνει, δυσαρεστημένη γενικὰ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κυριαρχία τοῦ παρασιτικοῦ φεουδαρχισμοῦ, ξέσπασε σὲ ἓνα ἀνορθωτικὸ κίνημα καὶ σάρωσε ὅλα τὰ παλιὰ πολιτικὰ κόμματα, πού μονομιᾶς βρέθηκαν ἑνωμένα, γιὰτὶ οὐσιαστικὰ τίποτε δὲν τὰ χώριζε.

Τὸ κόμμα τῶν «Φιλελευθέρων», πού βγήκε ἀπὸ τὴν κίνηση αὐτὴ, εἶναι τὸ κόμμα τῆς νεαρῆς ἀστικῆς τάξης.

Ἀπὸ τὰ 1910 ἀρχίζει μιὰ νέα περίοδο στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδας.

Τὴν περίοδο αὐτὴ, τὴν πιὸ χαρακτηριστικὴ γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴ σημερινὴ πολιτικὴ μας ζωὴ, θὰ ἐξετάσουμε στὸ ἐπόμενο ἀρθρο.

Η ἙΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Α. ΝΤΕΜΠΟΡΙΝ

BENEDICTUS SPINOZA

(1632 - 1677)

Στὶς 27 τοῦ Φλεβάρη 1927 εἶχαν περάσει 250 χρόνια ἀπὸ τότε πού ἐκλείσει καὶ μάτια ὁ Βενέδικτος Σπινόζα, ὁ πατέρας τῆς νεότερης φιλοσοφίας, ὁ ἡγέτης ὄλων τῶν ἐλεύθερα στοχαζόμενων ἀνθρώπων, ὁ «ἡγεμόνας τῶν ἀθεϊστῶν», ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τοῦ νεότερου ματεριαλισμοῦ.

Στὰ 250 αὐτὰ χρόνια μέσα τὸ ὄνομα τοῦ Σπινόζα τὸ κακομεταχειρίστηκαν καὶ ἡ διδασκαλία του πηραμορφώθηκε μὲ κάθε τρόπο. Ἐνῶ τὸ ἓνα στρατόπεδο τὸν καταριότανε γιὰ τὸν ἀθεϊσμό του καὶ γιὰ τὸ ματεριαλισμὸ του, τὸ ἄλλο προσπαθοῦσε νὰ τὸν παρερμηνέψει μὲ τὸ πνεῦμα ἑνὸς νόμιμου ἰδεαλισμοῦ καὶ θεϊσμοῦ καὶ νὰ τὸν προσαρμόσει στὸ πνεῦμα τῶν κυρίαρχων τάξεων τῆς ἐποχῆς. Ἀκόμα καὶ σήμερα οἱ ἰδεολόγοι τῆς κυρίαρχης τάξης ἐξυμνοῦν τὸ Σπινόζα γιὰ τὴν ἰδεαλιστικὴν του τάχα ἢ ἀκόμα καὶ μυστικὴν του τάση καὶ γιὰ τὶς πολιτικὲς του ἰδέες, πού ὑποχρεώνονται νὰ συμφωνοῦν μὲ τὶς πολιτικὲς ἰδέες τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀργοπορημένες ἐρμηνεῖες τῆς διδασκαλίας τοῦ Σπινόζα κατὰ τὴ γνώμη μας δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν ἀληθινὴν του πνευματικὴ φυσιογνωμία. Καὶ μεῖς δὲν ἀμφισβητοῦμε καθόλου τὸ γεγονός, πὼς τὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα περιέχει καὶ στοιχεῖα ὀλότελα ἀπαράδεχτα γιὰ μᾶς· πρέπει ὅμως ταυτόχρονα νὰ τονίσουμε, πὼς ὁ σπινοζισμὸς ἦταν μιὰ ἔκφραση τοῦ ματεριαλιστικοῦ νοητικοῦ κόσμου καὶ πὼς ἡ διδασκαλία τοῦ Σπινόζα, σύμφωνα μὲ τὴν οὐσίαν της, πρέπει νὰ λογαριαστῆι μαζί μὲ τὰ ὑλιστικὰ συστήματα. Ἀκόμα πρέπει νὰ τονιστεῖ, πὼς ἡ ἱστορία τοῦ ματεριαλισμοῦ τῶν τελευταίων 250 χρόνων εἶναι σὲ μεγάλο μέρος ἱστορία τοῦ σπινοζισμοῦ.

Τὸ 17^ο αἰῶνα ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα περνοῦσε, πὼς ἦταν ἡ πιὸ ριζοσπαστικὴ, δηλαδὴ μιὰ ἐπαναστατικὴ φιλοσοφία, καὶ ἡ πιὸ ἐπικίνδυνη ἔκφραση τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ τοῦ ματεριαλισμοῦ. Γι' αὐτὸ κιόλας, ὅσο ζοῦσε ἀκόμα ὁ Σπινόζας, ὅλες οἱ ἀντιδραστικὲς δυνάμεις τῆς τοτινῆς κοινωνίας ἐλαμαν κλειστὸ μέτωπο ἐνάντια στὴ φιλοσοφία του, ἐνῶ ἀντίθετα ὅλα τὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα τοῦ 17ου αἰῶνα ὑμνησαν ἔμεσα ἢ ἄμεσα τὸ σπινοζισμό. Αὐτὸ ἔγινε ὄχι μονάχα στὴν Ὀλλανδία, μὰ καὶ στὶς ἄλλες χώρες. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα βρισκόμαστε σπινοζιστὲς καὶ στὴ Γερμανία, στὴ Γαλλία, στὴν Ἀγγλία, στὴν Ἰταλία καὶ σ' ἄλλες χώρες.

Ἡ πρώτη ἀρχὴ, πού συνδέει τὸ Σπινόζα μὲ τοὺς σύγχρονους ματεριαλιστὲς, μὲ τοὺς μαρξιστὲς, εἶναι, ὅτι ἀναγνωρίζει, πὼς ὑπάρχει ἀντικειμενικὸς κόσμος, δηλαδὴ ἡ ἀρχὴ ἐκείνη, πού ἐξαιτίας της καὶ ὁ Σπινόζα ἀργότερα κηρύχτηκε δογματικὸς ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ λεγόμενου κριτικισμοῦ ἢ καντιανισμοῦ. Στὸ Σπι-

νόξα βρίσκομε μιὰ σύντομη, μὰ πολὺ πετυχημένη, κριτικὴ τῆς ἀποψῆς ἐκείνης, ποὺ παραδέχεται, πὼς ὑπάρχουν μονάχα αἰσθήματα καὶ πὼς ἔξω ἀπὸ αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν ἀντικείμενα γνώσης. Γιὰ αὐτὴ παρατηρεῖ ὁ Σπινόζα: «Λένε δηλαδή, πὼς ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται βέβαια καὶ μὲ πολλοὺς τρόπους, ὄχι ὅμως τὸν ἑαυτὸ της, οὔτε καὶ πράγματα ποὺ ὑπάρχουν, μὰ μονάχα ἐκεῖνο, ποὺ δὲν ὑπάρχει οὔτε καθ'ἑαυτὸ οὔτε ποθεν· δηλαδή πὼς ἡ ψυχὴ μονάχα μὲ τὴ δύναμη της μπορεῖ νὰ γενήσῃ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν τὰ ἀντικείμενα τους. Ἔτσι θεωροῦν κάπως τὴν ψυχὴ σὰ θεό». (1)

Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν κοσμοθεωρίαν τοῦ Σπινόζα εἶναι ἀκόμα τὸ πὼς ἀρνιέται τὴν τελεολογίαν καὶ πρεσβέβει ἕναν αὐστηρὸ ντετερμινισμό. Σπουδάζοντας, λέει, τὴν πραγματικότητά στὴ φύση καὶ στὴν κοινωνία πρέπει νὰ ἐφαρμόσομε ἀποκλειστικὰ τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτιότητας. Μὲ ἀνυπέροβλητὴ δξύτητα καὶ μετρίκῳ σαρκασμῷ εἰρωνέβεται ὅλους τοὺς φιλόσοφους, ὅσοι παντοῦ μυρίζονται τελικὲς αἰτίες. Οἱ τελικὲς αὐτὲς αἰτίες εἶναι, λέει, ἐφεβρέσεις μονάχα τῶν ἀνθρώπων, ἀποτέλεσμα τῆς ἀμάθειας, τῆς πρόληψης καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. Ζητώντας οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ νὰ ποδεῖξουν, πὼς ἡ φύση τὰ κάνει ὅλα γιὰ χάριν τῶν ἀνθρώπων, «εἶναι φανερὸ πὼς ἀπόδειξαν μονάχα, πὼς ἡ φύση καὶ οἱ θεοὶ δροῦν ὄχι λιγότερο ἀνόητα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους». Ἐπειδὴ οἱ ἀνθρώποι βρήκαν στὸν ἑαυτὸ τους καὶ στὴ φύση μερικὰ μέσα, ποὺ τοὺς ἦταν χρήσιμα, νόμισαν, λέει ὁ Σπινόζα, πὼς ὅλα τὰ φυσικὰ μέσα πλάστηκαν γιὰ τὸ καλὸ τους καὶ τὰ ἀνήγαγαν ὅλα σὲ σκοποὺς, ποὺ τοὺς κυβερνάει ἡ βούληση τοῦ θεοῦ. Μὰ ἡ βούληση τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι τίποτες ἄλλο παρὰ *asylum ignorantiae* (ἄσυλο τῆς ἀμάθειας).

Ὁ Σπινόζα ἀντίθετα βλέπει παντοῦ μονάχα φυσικὰ φαινόμενα, ποὺ πρέπει νὰ ἐρωτηθοῦν καὶ νὰ ἐρμηνεφθοῦν μὲ βάση τὸ νόμο τῆς ἀναγκαιότητας, ποὺ ἔχει γενικὴ πέραση. Τὸ νόμο τῆς ἀναγκαιότητας, ποὺ πιστέβει, πὼς ἰσχύει καὶ στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὴν κοινωνία.

Οἱ ὑστερότεροι ἔδωκαν στὸ Σπινόζα τὸν τιμητικὸ τίτλο τοῦ «ἡγεμόνα τῶν ἀθεϊστικῶν». Ὁ Σπινόζα δὲν ἐδίετασε νὰ ἀναλάβῃ ἀνοιχτὸ πόλεμο ἐναντίαν στὶς θρησκευτικὲς προλήψεις, δηλαδή ἐναντίαν στὴ μορφὴ ἐκείνη τοῦ *Obscurantismus* (Σκοταδισμού), ποὺ ἐπάνω της στηρίζεται ἡ δύναμη τοῦ παπαδισμού καὶ τῆς βίας τῆς ἐξουσίας. Γι' αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σπινόζα εἶναι συνδεμένο γιὰ πάντα μὲ τὴς προσπάθειες γιὰ τὴν πνευματικὴ χειραφέτηση, γιατί ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους, ποὺ σηκώθηκε ἐναντίαν στὴ θρησκευτικὴ δεισιδαιμονία, γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴ λεπτέρια τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης. Δὲν τοῦ ἔφτασε ὅμως νὰ ἁρνηθῇ ἁπλὰ τὴ θρησκείαν, μὰ καὶ πρῶτος αὐτὸς ὑπόβαλε τὴ Βίβλον σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ κριτικὴ. Ὁλητὴ ὑστερινὴ ἐπιστημονικὴ κριτικὴ τῆς Βίβλου ξεκινάει ἀπὸ τοῦ Σπινόζα τὸ *Tractatus theologico-politicus* (πραγματεία θεολογικοπολιτικὴ). Τὰ βασικὰ μοτίβα τῆς πραγματείας αὐτῆς ξαναγυρίζουν ἀργότερα στοὺς γάλλους καὶ γερμανοὺς φιλόσοφους τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ὁ Σπινόζα δείχνει, πὼς ἡ θρησκείαν δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ θεωρητικὴ σημασία. Πάντοτε εἶχε πέραση μονάχα γιὰ τὴν πρακτικὴ ζωὴ, ὅπου ἐκεῖνοι ποὺ κατεῖχαν τὴ δύναμη χρησιμοποίησαν τὴ θρησκείαν γιὰ χαλινάρι τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ὁ

1) Σπινόζα «Tractatus de intellectus emendatione» (πραγματεία γιὰ τὴν καλύτερη τοῦ νοῦ).

Σπινόζα ἔχει μαζί μὲ τὸν Curtius τὴ γνώμη πὼς «τίποτε δὲν κυριαρχεῖ τὶς μάξες ἀποτελεσματικότερα ἀπὸ τὴ δεισιδαιμονία» (Curtius βιβλ. IV, 10). Ἔτσι ὑπογραμμίζει τὴ σχέση πολιτικῆς καὶ θρησκείας καὶ τονίζει τὴν ἀρχὴ ἐκείνη, ποὺ ἀναπτύχθηκε ἔπειτα περισσότερο ἀπὸ τοὺς Γάλλους ματεριαλιστὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ὁ κυριώτερος σκοπὸς, ποὺ κυνηγοῦσε ὁ Σπινόζα μὲ τὸ κυριότερο ἔργο του, ἦταν νὰ θεμελιώσῃ ἕναν καινούργιο τρόπο ζωῆς. Ἐνας σωστὸς τρόπος ζωῆς, λέει, τότε μονάχα μπορεῖ νὰ καθοριστῇ καὶ νὰ θεμελιωθῇ, ὅταν φωτιστῇ ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ φύση (ἔμεῖς προσθέτομε καὶ στὴν κοινωνία). Τὸ ζήτημα ὅμως τῆς θέσης τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ φύση ἀπαιτεῖ κι αὐτὸ τὴ σπουδὴ τῆς φύσης τῆς ἴδιας. Ὁ Σπινόζα ζητάει ἕνα τέτοιο τρόπο ζωῆς, ὅπου ὁ ἀνθρώπος νὰ εἶναι κύριος καὶ ὄχι σκλάβος τῆς φύσης. Ἀντίθετα μὲ τὸ χριστιανικὸ ἀσκητισμὸ, ὁ Σπινόζα καλεῖ τὸν ἀνθρώπο νὰ χαρεῖ τὴ ζωὴ, νὰ ἱκανοποιήσῃ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα.

Ἡ «Ἠθικὴ» του ἀρχίζει μὲ τοὺς γνωστοὺς ὀκτὼ ὁρισμοὺς, ποὺ ἀπάνω τους βασίζει ὁλόκληρο τὸ σύστημα του. Ἀπὸ τοὺς δυὸ πρώτους ὁρισμοὺς κίόλας βλέπει κανένας τὸ χαρακτήρα τοῦ ὅλου τοῦ συστήματος καὶ τὸν τρόπο τῆς σκέψης του.

Ὁ πρῶτος ὁρισμὸς ἀντικείμενο του ἔχει μιὰ ἔνοια, ποὺ στὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται καθαρὰ σχολαστικὴ, τὴν ἔνοια «causa sui» (αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ του) μὰ ἡ ἔνοια αὐτὴ περιέχει σὲ σπέρμα ὁλόκληρο τὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα. «Λέγοντας αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ του (causa sui) ἐνοῶ τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο, ποὺ ἡ οὐσία του περιέχει καὶ τὴν ὑπαρξὴν, ἢ ἐκεῖνο, ποὺ ἡ φύση του μπορεῖ νὰ νοηθῇ μονάχα σὰν ὑπάρχουσα». Τὸ φιλοσοφικὸ κατόρθωμα τοῦ Σπινόζα ἔγκειται στὸ ὅτι, ἀντίθετα μὲ τὴ τοτινὴ ἐμπειρικὴ ἐρευνα τῆς φύσης, ἀφαίρεσε τὴ φύση καὶ τὸν κόσμον ἀπὸ τὸ Θεῖο, ποὺ τάχα εἶναι ἡ ἀρχικὴ πηγὴ κάθε ὄντος. Στὴν τελευταία αὐτὴ ἰδέαν ἦταν ἀκόμα κολημένος κέναν φωστήρα τῆς ἐπιστήμης σὰν τὸ Νεύτωναν, Ἡ φύση λοιπὸν εἶναι αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ της, ἡ οὐσία της κλείνει μέσα της καὶ τὴν ὑπαρξὴν της· ὑπάρχει χάριν στὴ δικὴ της οὐσία, γιὰ νὰ ὑπάρχει, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ καμιά ἐξωτερικὴ αἰτία, ἀπὸ κανένα ἄλλο ὄν. Ἔτσι ἡ φύση εἶναι τὸ ἀπόλυτο ἄπειρο ὄν.

Τοῦ Σπινόζα τὸ ἔργο ἔγκειται προπάντων σὲ τοῦτο, ὅτι θεμελίωσε μιὰ καινούργια ἀρχὴ, γιὰ νὰ ἐρμηνέψῃ τὸν κόσμον. Σωστὰ τονίζει ὁ Φριδ. Ἐνγκελς, πὼς ὁ Σπινόζα ἔβαλε μιὰ καινούργια ἀρχὴ ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ Σπινόζα βάζει ἀντίκρου στὸ ἄπειρο τὸ πεπερασμένο. «Ἐνα πρᾶγμα ὀνομάζεται πεπερασμένο στὸ εἶδος του, ὅταν μπορεῖ νὰ περιοριστῇ ἀπὸ ἕνα ἄλλο τῆς ἴδιας φύσης» (Ἠθικὴ, I μέρος, 8^ο θεώρημα). Κάθε πεπερασμένο, λέει, ἔχει τὴν αἰτία τῆς ὑπαρξῆς του (ἀντίθετα μὲ τὴ φύση ὡς σύνολο) ὄχι μέσα στὸν ἑαυτὸ του, γιατί τότε θὰ ἦταν κάτι ἀπόλυτο, θὰ ἦταν αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ του (causa sui), μὰ σὲ ἄλλα πράγματα. Κάθε πεπερασμένο καθορίζεται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πραγμάτων καὶ δὲν ἔχει ἀπομονωμένη ὑπαρξὴν· ὅλα τὰ πράγματα βρίσκονται σὲ ἀμοιβαία συνοχὴ, σὲ ἀλληλεπίδραση. Γι' αὐτὸ κάθε πεπερασμένο εἶναι περιορισμένο, δηλαδή κρύβει μέσα του τὴν ἄρνηση τοῦ ἴδιου του τοῦ εἶναι, ἐνῶ ἡ φύση σὰν σύνολο εἶναι τὸ ἀπόλυτο θετικὸ εἶναι, ποὺ ἀποκλείνει κάθε ἄρνηση.

Ἐπειτα ὁ Σπινόζα θεμελίωσε καὶ τὴν ἐξαιρετικὰ σπουδαία ἐκείνη ματεριαλιστικὴ ἀρχὴ, ποὺ συνοψίζεται σὲ τοῦτο «ἡ ὕλη διανοεῖται». Κατὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Σπινόζα δὲν ὑπάρχουν στὴ φύση δυὸ οὐσίες, μὰ μονάχα μιὰ, ποὺ εἶναι ταυτόχρονα νόηση καὶ ἔχταση. Αὐτὸ, ποὺ ὁ Σπινόζα ὀνομάζει οὐσία, εἶναι πραγματικὰ ταυτό-

σημο με την ύλη. Ἡ ύλη ὑπάρχει, μυστηριακὰ κάπως, μέσα στην οὐσία τοῦ Σπινόζα. Ὁ Σπινόζα πολέμησε μονάχα τὴν ταύτιση νόησης καὶ ἔχτασης, ἐνῶ ἔμεινε σταθερὸς στὴν ἀντίληψη, ὅτι ἡ νόηση εἶναι ἰδιότητα τῆς ὕλης. Ἀπόρριψε λοιπὸν τὴν ταύτιση ὕλης καὶ ἔχτασης, ποὺ ἔκαμε ὁ Ντεκάρτ.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέρος τῆς φύσης, ἀδιάφορο ἂν ἐξετάζουμε τὸ σῶμα του ἢ τὴν ψυχὴ του. Σὰν μέρος ὅμως τῆς φύσης εἶναι ἐκτεθειμένος στις ἴδιες ἐπιδράσεις ἀπὸ μέρος ἄλλων σωμάτων, ὅπως καὶ τὰλλα μέρη τῆς φύσης. Ἡ ζωὴ λοιπὸν τῶν ἀνθρώπων δὲν ὑπόκειται σὲ τίποτε ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, μὰ στοὺς γενικοὺς νόμους τῆς φύσης.

Ὁ ἄνθρωπος, λέει, εἶναι φυσικὸ ὄν, ποὺ, ὅπως κι ὅλα τὰλλα ὄντα τῆς φύσης, ζητάει νὰ διατηρήσει τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἀνάγκες του, δηλαδή ζητάει τὴν εὐτυχία, κάθε τι ποὺ τοῦ εἶναι *χρήσιμο*. Ἡ κυριώτερη ἢ καλύτερα ἢ μόνη βάση τῶν ἀρετῶν εἶναι ἡ τάση γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση. Ἐνάρετη πράξη σημαίνει λοιπὸν «νὰ δρᾷ κανένας, νὰ ζεῖ καὶ νὰ συντηρεῖ τὸ εἶναι του με τὴν ὁδηγία τοῦ λόγου καὶ με βάση τὴν τάση πρὸς τὴν ὠφέλεια τοῦ ἑαυτοῦ μας» (Ἡθική, IV μέρος, 24^ο θεώρημα). Ὡστε ἡ ἀρετὴ ἐγκείται στὸ νὰ ἀκολουθοῦμε τοὺς νόμους τῆς δικῆς μας φύσης. Μονάχα ὅμως ἂν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε, θὰ μπορούσαμε νὰ δροῦμε. Σὰν μέρος τῆς φύσης, ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται στοὺς γενικοὺς φυσικοὺς νόμους. Ὑπόκειται σὲ τὶς παθητικὲς καταστάσεις, ὑπακούει στὴ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων καὶ προσαρμόζεται με τὴν τάξη αὐτὴ ὅσο τὸ ζητάει ἡ φύση τῶν πραγμάτων. Τὸ εἶδος τῆς παθητικῆς κατάστασης καθορίζεται ἀπὸ τὴ σχέση τῆς δυνάμεις τῆς ἐξωτερικῆς αἰτίας με τὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν, λέει, ὁ ἄνθρωπος ἀφήσει τὸν ἑαυτὸ του ἀποκλειστικὰ στὰ συναισθήματα του (Affecte) μεταβάλλεται σὲ σκλάβο τους, ξεπέφτει σὲ ὄν ἀποκλειστικὰ παθητικὸ. Τὸ λογικὸ μονάχα κάνει τὸν ἄνθρωπο ἐνεργητικὸ ὄν με τὸ νὰ γνωρίζει τοὺς φυσικοὺς νόμους, με τὸ νὰ ὑποτάσσει τὰ συναισθήματα καὶ τὰ πάθη στις προσταγὰς τοῦ λογικοῦ καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος, λέει, ὑπόκειται στις πιὸ διαφορετικὲς ἐπενέργειες τῆς φύσης, σὰν ὄν ὅμως προικισμένο με λογικὸ ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἐπιδράσει κι αὐτὸ στὴ φύση. Με τὴν ἐνοια αὐτὴ, τὸ λογικὸ λεπτέρωνει τὸν ἄνθρωπο. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ δύναμη τῆς φύσης ξεπερνάει πάρα πολὺ τὴ δύναμη τοῦ καθενὸς ἀνθρώπου, ὁ ἀγῶνας τοῦ ἀνθρώπου με τὴ φύση τότε μονάχα μπορεῖ νὰ ἔχει ἐπιτυχία, ὅταν τὸ ἄτομο τὸν κάνει ὄχι μόνο του, ἀλλὰ μαζί με ἄλλους ἀνθρώπους.

«Ὡστε γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν ὑπάρχει τίποτε χρησιμότερο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Λέω, πὼς οἱ ἄνθρωποι δὲ μποροῦν νὰ εὔχονται τίποτε καλύτερο γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ εἶναι τους ἀπὸ τὸ νὰ συμφωνοῦν ὅλοι με ὅλους τόσο πολὺ, ὥστε ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ὅλων νὰποτελοῦν, ὡς ποῦμε ἔτσι, μιὰ ψυχὴ καὶ ἓνα σῶμα, νὰ προσπαθοῦν ὅλοι ὅσο γίνεται νὰ διατηροῦν τὸ εἶναι τους καὶ νὰ ζητοῦν ὅλοι ἐκεῖνο, ποὺ εἶναι *χρήσιμο* γιὰ ὅλους. Ἄπ' αὐτὸ βγαίνει, πὼς ἄνθρωποι, ποὺ τοὺς ὁδηγεῖ τὸ λογικὸ, δηλαδή ποὺ ζητοῦν τὴν ὠφέλεια τους σύμφωνα με τὴν ὁδηγία τοῦ λογικοῦ, δὲ μποροῦν νὰ ἐπιδιώκουν τίποτε γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ποὺ νὰ μὴν τὸ εὔχονται καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους» πὼς ἐπομένως οἱ τέτιοι ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι, πιστοὶ καὶ τίμιοι» (Ἡθική, IV μέρος, 18^ο θεώρ.).

Ἐδῶ ὁ Σπινόζα βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὴν ἀτομικιστικὴ ἀφετηρία. Ἄν καὶ ξεκινάει βέβαια ἀπὸ τὸ ἄτομο, ὅμως μονάχα στὴν ὑπαρξὴ ἀνθρώπινων κοινοτήτων

βλέπει τὴ δυνατότητα γιὰ τὴν πλέρια ἀνάπτυξη τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἱκανοτήτων γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἀνώτατης εὐτυχίας καὶ τῆς ἀνώτατης τελειότητας στὴν προσωπικότητα. Σὲν ἄλλο μέρος ὁ Σπινόζα τονίζει καθαρὰ, πὼς οἱ ὑπάρχουσες ἀνθρώπινες σχέσεις δὲν τὸν ἱκανοποιοῦν, πὼς ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους κυριαρχοῦν τὸ μίσος καὶ ὁ πόλεμος. Βέβαια ὁ μέγας φιλόσοφος δὲν κατάλαβε τὶς κοινωνικὲς ρίζες καὶ τοὺς ὅρους τῶν σχέσεων αὐτῶν· τοῦτο ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ παι- τήσει μιὰ κοινότητα ἀνθρώπων καὶ μιὰ κοινωνικὴ τάξη, ὅπου τὰ συμφέροντα ὅλων νὰ βρίσκονται σὲ ἀρμονία, ἡ κοινότητα τῶν ἀνθρώπων νὰποτελεῖ ἓνα σῶμα κἄνα πνεῦμα καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ εἶναι φίλοι. «Εἶναι ἐξαιρετικὰ ὠφέλιμο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους νὰ συνενώνονται καὶ νὰναπτύξουν μεταξύ τους τέτοιους δεσμούς, ποὺ νὰ μποροῦν εὐκολότερα ὅλοι νὰ γίνονται ἕνας καὶ νὰ κάνουν δίχως ἄλλο ἐκεῖνο, ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὴ σταθεροποίηση τῶν φιλικῶν δεσμῶν» (Ἡθική, IV μέρος, παράρτημα § 12) ¹.

Ὁ Σπινόζα λοιπὸν τὴ σωτηρία δὲν τὴ βλέπει στὸ νὰ ξαναγυρίσουν οἱ ἄνθρωποι στὴ φυσικὴ κατάσταση, στὴν ἀγριότητα, δὲν τὴ βλέπει στὸ παρελθόν, μὰ στὸ ἀνέβασμα τοῦ δημιουργικοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, στὸ μέλλον. «Ἄς κοροϊδέβουν, λέει, οἱ σατυρικοὶ ὅσο θέλουν τὰνθρώπινα πράγματα καὶ οἱ θεολόγοι ὡς τὰ καταρισθῶνται ὅσο θέλουν· ὡς ἐπαινοῦν οἱ δύσθυμοι ὅσο μποροῦν τὴ χοντρή καὶ ἀγροικὴ ζωὴ κι ὡς καταφρονοῦν τοὺς ἀνθρώπους κι ὡς θαυμάζουν τὰ ζῶα. Ἡ πείρα ὅμως θὰ τοὺς μάθει, πὼς οἱ ἄνθρωποι με τὴν ἀμοιβαία βοήθεια μποροῦν πολὺ καλύτερα νὰ ποριστοῦν ἐκεῖνα ποὺ χρειάζονται καὶ πὼς μονάχα με τὶς ἐνωμένες δυνάμεις τους μποροῦν νὰποφύγουν τοὺς κίντυνους, ποὺ τοὺς ἀπειλοῦν ἀπὸ παντοῦ. Ἄς ἀφήσω, πὼς εἶναι πολὺ προτιμότερο καὶ πολὺ πιὸ ἄξιο γιὰ τὴ γνώση μας νὰ ἐξετάζουμε τὶς πράξεις τῶν ἀνθρώπων παρὰ τῶν ζῴων» (Ἡθική, IV μέρος, 35^ο θεώρ.).

Ὅλη ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Σπινόζα, ὅπως βγαίνει ἀπὸ τὶς βασικὲς γραμμές τῆς διδασκαλίας του, ποὺ σύντομα τὶς εἶδαμε ἐδῶ, ἔχει χαρακτηριστὰ αἰσιόδοξο καὶ χαρούμενο γιὰ τὴ ζωὴ. Εἶναι ψέμα τὸ νὰ βλέπομε στὸ Σπινόζα ἓναν ἐρημίτη, ποὺ κηρύττει στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀθυμία καὶ τὴν ἀσκητικὴ χριστιανικὴ ἠθική. Ἀντίθετα! Κατὰ τὸ Σπινόζα προϋπόθεση τοῦ σωστοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ πλέριο ξετύλιγμα τῶν ἱκανοτήτων καὶ τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρώπινης κοινότητας καὶ ἡ ἐπιδίωξη λογικῶν ἀπολαύσεων, ἀνώτατης τελειότητας καὶ ἀληθινῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς. Τοῦτο ἀποδειχεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὸ χωρίο: «Μονάχα ἡ θλιβερὴ καὶ σκοτεινὴ δεισιδαιμονία μπορεῖ νὰπαγορέψει τὴ χαρὰ. Γιατὶ γιὰ ποῖο λόγο τάχα τὸ νὰ καταπάβομε τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα στέκει περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ διώχνομε τὴ μελαγχολία; αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη μου καὶ τὸ φρόνημα μου. Μονάχα ὁ φτονερός, ὄχι κανένα ἀνώτερο ὄν, χαιρέται γιὰ τὴν ἀδυναμία μου καὶ γιὰ τὴ ζημιὰ μου καὶ θεωρεῖ ἀρετὴ τὰ δάκρυα, τοὺς στεναγμούς, τὸ φόβο καὶ τὰ ἄλλα τέτια σημάδια μιᾶς ἀδύνατης ψυχῆς. Ἀντίθετα, ὅσο πιὸ χαρούμενοι εἴμαστε σὲ τόσο μεγαλύτερη τελειότητα περνοῦμε, δηλαδή τόσο περισσότερο μετέχομε ἀπὸ τὴ θεία φύση. Ὡστε ὁ σοφὸς χρησιμο-

1. Ὁ Σπινόζα ἀπαιτεῖ ἀκόμα ἡ κοινωνία νὰ νοιάζεται γιὰ τοὺς ἀχτήμονες καὶ νὰ τοὺς δίνει κάθε τι, ποὺ εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς τους. «Ὡστε ἡ φροντίδα γιὰ τοὺς φτωχοὺς εἶναι φροντίδα ἐλόκληρης τῆς κοινωνίας καὶ σκοπὸς τῆς εἶναι μονάχα τὸ «γενικὸ καλὸ» (Ἡθική, IV μέρος, παράρτημα § 17).

ποιεί τὰ πράματα και χαίρεται γι' αὐτὰ ὅσο γίνεται περισσότερο (ἄρκει νὰ μὴ φτιάσει στὸν κόρο, γιατί αὐτὸ δὲν εἶναι πιά εὐχαρίστηση). "Ένας σοφὸς δυναμώνει και ἀπολαβαίνει μετὴ τὴ μετρημένη χρήση φαγητοῦ και ποιοτοῦ, μετὴ τὴν ὁμορφὴ μυρουδιά και μετὴ τὴν ὁμορφιά δυνατῶν φυτῶν, μετὴ τὸ στολίδι, μετὴ τὴ μουσική, μετὴ τοὺς ἄγῶνες, μετὴ τὸ θέατρο και μετὴ κάθε τι ἀνάλογο, ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ ἀπολάβει, χωρὶς νὰ ζημιῶνει τὸν ἄλλο. Γιατί τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ μέρη, ποὺ ἡ φύση τοὺς εἶναι διαφορετικὴ και ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ καινούργια και μεταβαλλόμενη ἀπασχόληση, γιὰ νὰ μπορεῖ τὸ σῶμα νὰ εἶναι ἱκανὸ γιὰ ὅλα, ὅσα βγαίνουν ἀπὸ τὴ φύση του, και ἐπομένως νὰ εἶναι και ἡ ψυχὴ ἱκανὴ νὰ γνωρίζει ταυτόχρονα πολλὰ πράματα. "Ο τρόπος αὐτὸς τῆς ζωῆς συμφωνεῖ ἐξαιρετικά μετὴ τὴς βασικῆς μου ἀρχῆς και μετὴ τὴ γενικὴ συνήθεια. Γι' αὐτὸ ὁ τρόπος τοῦτος εἶναι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον καλύτερος και ἀξιοσυστάτος και δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ μιλήσω περισσότερο γι' αὐτὸ» (Ἠθικὴ, IV μέρος, 45^ο θεώρ.).

"Εδείξαμε, πῶς ἡ κυριότερη προσπάθεια τοῦ Σπινόζα ἦταν ἡ πραγματοποίηση ἑνὸς «σωστοῦ τρόπου ζωῆς» τοῦ αἰτομου και τῆς κοινότητος, ἡ δημιουργία μιᾶς «τέλειας» κοινωνικῆς ὁργάνωσης, ὅπου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ χαίρονται τὴ μεγαλύτερη μπορετὴ εὐτυχία, τὴ μεγαλύτερη χαρὰ και τὴν πλέρια δράση. "Ωστε, ἂν ἀφήσομε κατὰ μέρος μερικὰ ὁρισμένα στοιχεῖα τοῦ σπιννοζισμοῦ, ποὺ ἐξηγούνται ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ τοὺς περιβάλο και ποὺ γιὰ μᾶς δὲ μποροῦν νὰ γίνουν ἀποδεχτά, ἔχομε ἄλλιῶς μετὴ τὴ θεωρία τοῦ Σπινόζα μιὰ κοσμοθεωρία οὐσιαστικὰ ὑλιστικὴ και ἀθεϊστικὴ. "Απὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὅμως μονάχα τὸ προλεταριάτο συνεχίζει με συνέπεια τὸ γιγάντιο ἀγῶνα, ποὺ ἀνοίξε ὁ Σπινόζα ἐνάντια στὴς θρησκευτικῆς προλήψεις και σὲ κάθε εἶδος ἰδεαλισμοῦ, καθὼς και τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν πραγματοποίηση μιᾶς κοινωνικῆς τάξης, ὅπου τὰ συμφέροντα τοῦ αἰτομου νὰ συμφωνοῦν ἁρμονικὰ μετὴ τὰ συμφέροντα τῆς κοινότητος.

Γ. ΘΕΟΤΟΚΑ

ΕΝΑΣ ΑΛΛΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Α'

Δραγούμης και Μπαρῆς.

"Ἦταν φυσικὸ νὰ ξανάρθει τὸ ὄνομα τοῦ "Ιωνα Δραγούμη στὴν πρώτη γραμμὴ μετὴ τὴν ἀφορμὴ τῆς ὁριστικῆς ἐκδοσης τῶν ἔργων του. "Ἦταν φυσικὸ και ἦταν καιρὸς. Δὲν κολακέβει καθόλου τοὺς διανοούμενους μας ἡ ἀδιαφορία, ποὺ ἔδειξαν ὡς σήμερα γιὰ τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου, ποὺ σκέφτηκε και ποὺ αἰστανθήκε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον "Ελληνα σύγχρονο του. "Ὅσο κιὰν εἶναι τὸ ἔργο του κοματιασμένο και ἀδούλεφο, φαίνεται, πῶς μέσα σ' αὐτὸ θὰ πάμε νὰ βροῦμε τὰ ρεκόρ τῆς νεοελληνικῆς πρόξας. Φαίνεται, πῶς μετὴ τὸν "Ιωνα ἀρχίζουν νὰ χαράζουν στὸν ὁρίζοντα μερικῆς ἐλπίδες μεγάλης λογοτεχνίας. Μὰ πρέπει νὰ δουλέψουν ἀπάνω στὸ ἔργο του και βαριούνται. "Ὅλα αὐτὰ τὰ πολύτιμα πράματα ἔμεναν ὡς σήμερα στὰ χέρια τῶν ἐφημεριδογράφων:

Στὰ τελευταία φύλλα τῆς "Αναγέννησης (1) ὁ κ. Χ. Καρούζος μελετᾶει πλατὰ τὴ Σαμοθράκη και καταγίνεται γενικότερα μετὴ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου τοῦ Δραγούμη. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ, ποὺ δίνουν στὸ Δραγούμη τὴν προσοχή, ποὺ τοῦ ἀξίζει και ποὺ τὸν μελετοῦν, ὅπως ταιριάζει νὰ μελετοῦν ἕναν ἄνωτερο συγγραφέα. "Ο κ. Καρούζος ἔκανε τὴν καλὴ ἀρχὴ κι αὐτὸ τὸν τιμᾶει.

"Ο κ. Καρούζος μελετᾶει τὸ Δραγούμη ἀπὸ ὁρισμένη ἀποψη, μετὴ ὁρισμένη θέση παραδεχτὴ α ριτογί. Αὐτὸ εἶναι ἄλλος λογαριασμός. "Ἡ θέση τοῦ κ. Καρούζου και τὰ συμπεράσματα του ἐνδιαφέρουν προπάντων τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀντίθετης θέσης, ποὺ γυρέβουν ἄλλωστε ἀφορμὴ γιὰ νὰ βάλουν τὴς φωνῆς και ποὺ δὲ θὰ παραλείψουν νὰ τοῦ ριχτοῦν.

"Ο κ. Καρούζος μιλάει στὸ ὄνομα μιᾶς "Επιστήμης, ποὺ τὴν πρεσβεβοῦν οἱ «ἀληθινοὶ ἐπιστήμονες». "Ὅμως κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά βρῆκαν τὴν "Αλήθεια. "Ὅλος ὁ κόσμος βρῆκε τὴν "Αλήθεια τώρα τελευταία. "Ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι τόσο ἀπλή, ποὺ ὁ καθένας μπορεῖ νὰ τὴ χωρέσει σὲ δυὸ τρεῖς ἀπλῆς φόρμουλες. Τὸ ἐνοχλητικὸ εἶναι, ποὺ ἡ "Αλήθεια τοῦ καθενὸς δὲ μοιάζει μετὴ τὴν "Αλήθεια τοῦ γείτονα. "Ἐτσι, γιὰ τὸν καθένα, ὁ γείτονας εἶναι ἡ τυφλὸς, ἐπειδὴ δὲ μπορεῖ νὰ ἰδεῖ τὴν "Αλήθεια (φέγγει ἡ "Αλήθεια σὰν τὸν ἥλιο), ἡ ἀναντρος, ἐπειδὴ φοβάται νὰ τὴν ἰδεῖ, ἡ δόλιος, ἐπειδὴ τὴ βλέπει και καμώνεται, πῶς δὲν τὴ βλέπει. Μὰ ὅλοι εἶναι εὐτυχισμένοι, γιατί ὅλοι εἶναι ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους και κανεὶς δὲν ἀμφιβάλει ποτὲ του γι αὐτὰ ποὺ διδάσκει.

Τώρα, ποὺ ἦρθε ὁ Δραγούμης στὴν ἐπιφάνεια, οἱ γουρα θὰ γίνεῖ μεγάλη φασαρία γύρω στὸ ὄνομα του. Οἱ ἐπίσημες ἐτικέτες λάμπουν ἀπάνω στὸ ἔργο του: "Ο Δραγούμης φανατικὸς ἐθνικιστὴς και προφήτης ἑνὸς παραμυθένιου νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Δραγούμης πρόμαχος τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης, ὁ Δραγούμης ὑπερασπιστὴς τῆς δυναστείας, ὁ Δραγούμης ἀριστοκρατῆς, κήρυκας μιᾶς ἀδιάλαχτης ἀριστοκρατικῆς πολιτικῆς. Οἱ παλιοὶ ὁπαδοὶ τῆς πολιτικῆς του τιμοῦν τὴ μνήμη ἑνὸς ἀρχηγοῦ. Στὰ δεξιά τοῦ δημοτικισμοῦ φαίνεται, πῶς γουστάρουν τὴ δημοτικιστικὴ πατριδολατρεία του και ἐτοιμάζονται ἴσως νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν σύμβολο τῆς ἀντίδρασης, ποὺ ὁργανώνουν. Οἱ ἀντίπαλοι, ὅπως ὁ κ. Καρούζος, μπαίνουν σὲ παράταξη μάχης και βαροῦν ὅλη τὴν ὁρχήστρα τῆς κοινωνιολογίας τους. Μυρίζεῖ μπαρούτι.

* *

Μὰ ἐνῶ στὴν ἐπιφάνεια θὰ γίνεται αὐτὴ ἡ ἀναμπαμπούλα, καλὸ εἶναι νὰ βρεθοῦν μερικοὶ, και νὰ πάνε νὰ ἰδοῦν τὶ συμβαίνει ἀπὸ κάτω. Αὐτοὶ θὰ ἔχουν ἐκπλήξεις.

Κάτω ἀπὸ τὴς γκρεμισμένες πέτρες και τὰ σπασμένα τούβλα τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἀνταμῶσουν ἕναν ἄλλο Δραγούμη, ποὺ δὲν τὸν ἔξεραν. "Έναν Δραγούμη χαντακωμένο, αὐτοκαταδικασμένο στὸν ξεμηδενισμό, χωρὶς νὰ κατορθῶνει νὰ σβησταῖ, και ποὺ ξεπροβάλλει ἄγριος, ὅταν δὲν τὸν περιμένουν, γιὰ νὰ κάψει τὰ μάτια ἐκείνων, ποὺ τὸν ἀντικρίζουν μ' ἕνα φλογερὸ ἐρωτηματικὸ. Θὰ ἰδοῦν, κάτω ἀπὸ τὸ Δραγούμη τῆς ἐξωτερικῆς δράσης, τὸ Δραγούμη τοῦ "Εγῶ. Κάτω ἀπὸ τὸ Δραγούμη τῶν ἐπιφανειακῶν πεποιθήσεων, τὸ Δραγούμη τῆς βα-

(1) Χρονιὰ Β', ἀριθ. 2 και 3.

θιάς ανησυχίας. Θα ιδούν ένα Δραγούμη γοητευτικό, ικανό να αγαπηθεί από μερικούς νέους, που βαρέθηκαν τους θεούς για τη μετριότητα τους, που έκλεισαν με απαγοήτευση τα χοντρά συγγράματα, που γύρισαν τη σάχη με αηδία στους πολιτικούς ανταγωνισμούς, που σιχάθηκαν τα δόγματα και τα σχήματα και που ψάχνουν πάντα γυρέβοντας κάτι καλύτερο, και που υποφέρουν, γιατί δεν το βρίσκουν.

Κανείς δε θα αντιπαθήσει τον επίσημο Δραγούμη, που τον ύμνοῦν εφημερίδες, τον θρηνοῦν καλοί άνθρωποι και που τον κρίνει ο κ. Καρούζος. Είναι μια ὁμορφη φυσιογνωμία τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας. Είναι ένα ἀληθινὸ παληκάρι, που ξέρει να πολεμάει στῆθος με στῆθος, ένας ἄντρας εὐγενικὸς ἀπάνω ἀπὸ ὅλες τις μικρότητες, ένας ἄφοβος και ἄψογος ἰπότης ἀφιερωμένος στὴν ὑπεράσπιση ἑνὸς ἰδανικοῦ. Ἡ ζωὴ του εἶναι μιὰ ἐπική σελίδα. Μὰ πιὸ πέρα ὁ ἄλλος Δραγούμης θὰ συγκινήσει πολὺ περισσότερο μερικούς ἀνήσυχους σὰν κι αὐτὸν.

* *

Ἦταν μιὰ μεγάλη ἐπιτυχία τοῦ κ. Καρούζου, τὸ ὅτι διαιστάνθηκε, πὼς ἔπρεπε νὰ φέρει κοντὰ στὸ ὄνομα τοῦ Δραγούμη τὸ ὄνομα τοῦ Μπαρῆς (λίγο παρακάτω θὰ ιδούν, γιατί λέω διαιστάνθηκε και ὄχι κατάλαβε). Ἡ μελέτη τοῦ Μπαρῆς εἶναι ἡ ἀπαραίτη προϋπόθεση γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Δραγούμη. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ Μπαρῆς εἶναι γιὰ τὴν κριτικὴ τὸ κλειδί.

Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ τοῦ κ. Καρούζου εἶναι πολὺ σημαντικὴ, γιατί ὁ Μπαρῆς δὲν ἔχει διαβαστεῖ στὴν Ἑλλάδα και γιατί ὁ Δραγούμης ἀπόφυγε μὲ σύστημα νὰ μᾶς μιλήσει γιὰ τὸ δάσκαλο του. Τὸν ἀναφέρει σπανιότατα (*Μονοπάτι*, Ὁ Ἑλληνισμὸς μου και οἱ Ἕλληνες), ὀλωσδιόλου περαστικά, χωρὶς νὰ φαίνεται, πὼς τοῦ δίνει μεγάλη προσοχή. Μάλιστα στὸ *Σταμάτημα* (σελ. 2), ὅπου μνημονεύει τοὺς ἀγαπημένους συγγραφεῖς του, μόνο γιὰ τὸν Μπαρῆς δὲ λέει λέξη. Ἴσως φοβήθηκε μὴν τοῦ ποῦν γιὰ «στεῖρα μίμηση τῶν ξένων» αὐτοῖ, που δὲν ἀναγνωρίζουν σ' ἑναν Ἕλληνα σημερινὸ τὸ δικαίωμα νὰ νιώσει διαφορετικὰ πράματα ἀπὸ ὅσα ἔνωσαν οἱ τσοπάνηδες τῆς Τουρκοκρατίας. Πάντα κανείς δὲν ἔχει νὰ κατηγορήσει τὸ Δραγούμη γιὰ τὴν ἀγένεια του πρὸς τὸ δάσκαλο του, γιατί κι ὁ Μπαρῆς φέρθηκε στοὺς δασκάλους του μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἂν ὄχι χειρότερα. Φαίνεται, πὼς τέτιες ἀδυναμίες δὲ μποροῦν νὰ λείψουν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους που γράφουν, ὅσο κιὰν βρίσκονται ψηλά.

Δὲ χρειάζεται μεγάλος κόπος, γιὰ νὰ διακρίνει ἑνα μάτι κάπως συνηθισμένο στὴ σύγκριση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων, πὼς ὑπάρχει βαθιὰ ἐπίδραση τοῦ Μπαρῆς ἀπάνω στὸ Δραγούμη. Ὁ κ. Καρούζος πάντα μέσα στὰ ὄρια, που τοῦ ἐπιβάλλει ἡ αργιὸγί θέση του, ἔκαμε τὴ σύγκριση σχετικὰ μὲ τὴ *Σαμοθράκη*. Μπορεῖ νὰ γίνει, σ' ἑνα ἄλλο ἐπίπεδο, σχετικὰ μὲ ὅλα τὰ βιβλία τοῦ Δραγούμη. Δὲν πρόκειται γιὰ λογοτεχνικὴ μίμηση. Πρόκειται γιὰ βαθιὰ συνενόηση, ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀνθρώπους μὲ συγγενικὸ Ἑγὼ, τυρανισμένο ἀπὸ τις ἴδιες ἀνησυχίες. Ὁ Μπαρῆς, ἀληθινὰ μεγάλος, κοιτάζει μέσα του πιὸ καθαρά, και στὰ λόγια του ὁ Δραγούμης ἀναγνωρίζει κομᾶτια ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, που ἔψαχνε νὰ βρεῖ. Ὁ Μπαρῆς κάνει συνειδητὸς στὸ Δραγούμη ψυχικὲς καταστάσεις, που ὁ Δραγούμης εἶχε μέσα του ἀσυνείδητα. (Λέω ψυχικὲς καταστάσεις, γιατί ἔτσι λέει ὁλος ὁ κόσμος. Εἶναι μιὰ ἔκφραση συμβατικὴ, που τὴ μεταχειρίζονται, ὥσπου νὰ βροῦν κάτι

καλύτερο). Ὁ Μπαρῆς εἶναι τὸ μέσο, που χρησιμεύει στὸ Δραγούμη γιὰ νὰ γνωρίσει καλύτερα τὸ Δραγούμη, τὴ μόνη πραγματικότητα, που τὸν ἐνδιαφέρει κατὰ βάθος.

Ἡ δημιουργικὴ αὐτὴ ἐπίδραση τοῦ Μπαρῆς ἀπάνω στὸ Δραγούμη πρέπει νὰ μελετηθεῖ κάποτε μεθοδικὰ μὲ βιβλιογραφίες και παραπομπές. Ὁ κ. Καρούζος περιορίστηκε νὰ ἐφαρμόσει τὴν «ἀληθινὴ ἐπιστήμη» του στὴν ἐπιφάνεια τοῦ θεματός, και δὲ μπόρεσε νὰ συλλάβει τὰ πραγματικὰ σημεῖα ἐπαφῆς τῶν δυὸ συγγραφέων. Μόνο που ἔνωσε, πὼς κάτι τρέχει. Μὰ δὲν εἶδε τί τρέχει. Ὁ κ. Καρούζος εἶδε και τὸν Μπαρῆς και τὸ Δραγούμη μονάχα ἀπὸ μιὰ μεριά, και μάλιστα ἀπὸ τὴ λιγότερο ἐνδιαφεροτική. Λυπάμαι νὰ τὸ πῶ, μὰ δὲ μποροῦσε νὰ τοὺς ἰδεῖ ἄλλιῶς ἄνθρωπος, που ὅσο μεγάλη μὀρφωση κιὰν ἔχει, ὅσο καλὸς ἐπιστήμονας κιὰν εἶναι, σκέφτεται πάντα μέσα σ' ἑνα σχῆμα.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ θυμίσω βιαστικὰ τὴ διαβολικὴ ἰδιοφυῖα αὐτοῦ τοῦ Γάλλου, που δὲ θὰ χωρέσει ποτὲ σὲ κανένα καλούπι. Ὁ Μπαρῆς τῶν 20 - 25 χρόνων εἶναι ὁ νέος, που ἔκανε τὸ γύρο τῶν ἰδεῶν. Τὶς γνώρισε ὅλες, τὶς ἀπόλαμψε ὅλες, μὰ καμιά δὲ μπόρεσε νὰ τὸν χορτάσει. Δὲν εἶναι ὁ ἤρεμος (και ἐπομένως ρηχὸς) σκεφτικιστής, που ἀμφιβάλει γιὰ ὅλα ἀπὸ πρῖν, που θεωρεῖ περιτὸ νὰ ἀσχοληθεῖ σοβαρὰ μὲ κάτι, που ἀρκεῖται νὰ χαμογελάει εἰρωνικὰ πρὸς ὅλα χωρὶς νὰ ἐπικοινωνήσει βαθιὰ μὲ τίποτα (κλασικὸ παράδειγμα τέτιας «ἡρεμίας» ὁ Ἀνατόλ Φράνς). Ὁ Μπαρῆς πὸθησε τις ἰδέες. Ἐβαλε λαχτάρα στὴν ἐπιθυμία του. Ζήτησε ἀπὸ τις ἰδέες τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του. Τὶς ἄρπαξε ὅλες ἀπὸ τὰ μαλιὰ και ρούφηξε ὅ,τι εἶχαν μέσα τους. Μὰ πάντα ἀνικανοποίητος, πάντα παινασμένος, τις σιχάθηκε ὅλες και τις πέταξε μακριὰ. Οἱ ἰδέες τὸν κοροῖδεσαν και τις μισεῖ. Οἱ μέτριοι ἄνθρωποι τριγύρω του, που μποροῦν νὰ γεμίσουν τὴ ζωὴ τους μὲ τόσο μίξερα πραγματάκια, τοῦ ἐμπνέουν οἶχτο και περιφρόνηση. Δὲν ἔχει πιά νὰ συζητήσῃ μ' αὐτοὺς. Μιλοῦν γλώσσα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δική του.

Ὁ Μπαρῆς τῆς πρώτης νιότης, γεμάτος ὀρμές, γεμάτος αἶμα, που βράζει στὶς φλέβες του, κοιτάζει πρὸς τὸ ἀγνωστο μὲ πόθο και μὲ τρόμο, και δὲν ξέρει αὐτὴ τὴ ζωὴ, που τοῦ ἔδωσαν, τί νὰ τὴν κάνει. Ἐπιθυμεῖ, μὰ δὲν ξέρει τί ἐπιθυμεῖ. Προχωρεῖ, μὰ δὲν ξέρει ποῦ πάει. Θέλει νὰ μάθει, ψάχνει πάντα, και μὲ τὴ φόρα, που πήρε, δὲ θὰ πάψει πιά νὰ ψάχνει, μὰ ἔχει φτάσει ἀρκετὰ βαθιὰ στὴν ἔρευνα του, γιὰ νὰ νιώσει, πὼς δὲν πρόκειται νὰ μάθει ποτέ.

Ἄξαφνα ὁ Μπαρῆς ἔκαμε μιὰ ἀνακάλυψη. Δὲν ἔφτασε ἡ ἔρευνα του σὲ κανένα θετικὸ συμπέρασμα. Βρῆκε ὅμως κάτι ἄλλο, που τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ζήσει. Βρῆκε κάπου νὰ ἀκουμπήσει. Βρῆκε μιὰ στάση. Αὐτὴ ἡ στάση εἶναι ἡ *λατρεία τοῦ Ἑγὼ*, θαυμάσια ἔκφραση μὲν στὶς τρεῖς νεανικὲς ideologies passionnées (Sous l'œil des Barbares, Un Homme Libre, Le jardin de Bérénice), που ἀνκαι τις διάψευσε ὁ ἴδιος ἀργότερα, πάντα μένουν τὸ ἀριστούργημα του και ὁ τίτλος του γιὰ τὴν ὑστεροφημία. Γιατί τὸ κατοπινὸ ἐθνικιστικὸ και καθολικὸ του ἔργο, ὅσο κι ἂν εἶναι ἐμπνευσμένο, χωρὶς ἄλλο θὰ λησμονηθεῖ, ἀμὰ λείψουν οἱ εἰδικὸι κοινωνικοὶ και πολιτικοὶ ὄροι, που τὸ γένησαν, ἐνῶ ἡ *λατρεία τοῦ Ἑγὼ* θὰ βρεῖ νὰ συγκινήσει σ' ὅλες τις μελλοντικὲς κοινωνίες μερικούς ἀνοικονόμητους νέους, ἔχτρους τῆς μετριότητος, που και τότε και πάντα θὰ τοὺς κυβερνάει.

—«Νέοι ἀληθινοί, λέει ὁ Μπαρῆς, που δὲ βρίσκουν, μπαίνοντας στὴ ζωὴ, ἑνα

δάσκαλο, αξίωμα, θρησκεία ή πρόγνιπα τῶν ἀνθρώπων, πού νά τοὺς ἐπιβληθεῖ, ὀφείλουν πρῶτα πρῶτα νά ἐξυπηρετήσουν τίς ἀνάγκες τοῦ Ἐγώ τους».

— «Εἶναι μονάχα ἓνα πράμα, πού γνωρίζουμε καί πού ὑπάρχει σταλήθεια ἀνάμεσα σ' ὅλες τίς ψέφτικες θρησκείες, πού σοῦ προτείνουν. — Ἡ μόνη χειροπιαστή πραγματικότητα εἶναι τὸ Ἐγώ. — Ἄς δεθοῦμε στὸ Ἐγώ μας, ἄς τὸ προστατέψουμε ἐναντία στοὺς ξένους, ἐναντία στοὺς Βάρβαρους».

Οἱ Βάρβαροι εἶναι οἱ ἄνθρωποι μὲ ἀρχές καί πεποιθήσεις, ὄχι μονάχα ὁ ἀπλοϊκὸς κοσμάκης, παρὰ προπάντων οἱ πνευματικοὶ ὀδηγοί, πανεπιστημιακοί, πολιτικοί, ἄνθρωποι τῶν γραμάτων, ὅλοι αὐτοὶ πού ἔλυσαν τὰ προβλήματα καί πού βρήκαν τὴν Ἀλήθεια, ὅλοι αὐτοὶ πού κορδώνονται, εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, καί λένε: ἔγώ φρονῶ...»

— «Κρατιοῦνται ἀπὸ τὸ χέρι καί τραγουδοῦν: «Εἴμαστε οἱ Βάρβαροι, εἴμαστε οἱ Πεπεισμένοι. Δώσαμε σ' ὅλα τὰ πράματα ἓνα ὄνομα. Ξέρουμε πότε πρέπει νά γελάς καί πότε νάσαι σοβαρός. Βαστοῦμε στὴν τσέπη μας τὴν ὑπόληψη, τὴν πατρίδα καί ὅλες τίς θέσεις...»

Οἱ Βάρβαροι πιέζουν τὸ νεανικὸ Ἐγώ ἀπὸ παντοῦ. Μόλις ξεπροβάλει στὸν κόσμο τὸ ἀρπάζουν καί τὸ ἀφομοιώνουν μὲ τὴ μειριότητα τους. Τόσοι καί τόσοι νέοι μὲ πλούσια ψυχὴ πέφτουν στὰ νύχια τους καί θυσιάζονται γιὰ πάντα. Θυσιάζονται, γιατί καταργοῦν τὴν ἐσωτερικὴ τους ζωὴ καί παραδίνονται νικημένοι σ' ἓνα ἐξωτερικὸ σχῆμα. Χρειάζεται κάποιος πού νά σαλπίζει τὸ ὄχι. Ὁ Μπαρὲς νιώθει, πὼς τοὺς μισεῖ αὐτοὺς τοὺς βάρβαρους, νιώθει μέσα του τὴ δύναμη νά τοὺς ἀντισταθεῖ καί νά σώσει καί μερικὸς ἀκόμα. Ἐνα πρῶτ, περήφανος καί ἀφτάδης περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ἐπαναστατεῖ.

— «Ἐχουμε πρῶτα νά καθαρίσουμε τὸ Ἐγώ μας ἀπὸ ὅλα τὰ ξένα κομάρια, πού τοῦ ἔμπασε ἡ καθημερινὴ ζωὴ καί κατόπι νά τοῦ προστέσουμε. Τί λοιπόν; Ὅ,τι τοῦ εἶναι ὅμοιο, ἀφομοιώσιμο. Ἄς μιλοῦμε καθαρά: ὅ,τι κολάει ἀπάνω του, ἄμα παραδίνεται χωρὶς ἀντίδραση στίς δυνάμεις του ἐνστιχτου του».

Αὐτὸ τὸ Ἐγώ δὲ φτάνει νά τὸ ἀνακαλύψουμε καί νά τὸ ἐλευθερώσουμε ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν Βάρβαρων. Πρέπει νά τὸ καλιεργοῦμε ἀδιάκοπα. Ὁ Μπαρὲς δίνει τὸ παράδειγμα μιᾶς τέτιας καλιέργειας, μιᾶς «ἀνάπτυξης τῆς προσωπικότητας». Ἐφαρμόζει μιὰ μέθοδο, στηριγμένη σὲ «στοχασμοὺς καί ἀναλύσεις», πού τὴν ἐκθέτει πλατιά στὸν Ἐλέφτερο Ἀνθρώπου. Τὴ μέθοδο αὐτὴ δὲν τὴ διδάσκει σὰ γενικὸ κανόνα. Εἶναι καθαρὰ ἀτομικὴ ὑπόθεση. Ὁ καθένας ἔχει νά βρεῖ μόνος του τὸν τρόπο τῆς καλιέργειας, πού χρειάζεται στὸ Ἐγώ του. Γιὰ τὴ μέθοδο τοῦ Μπαρὲς δὲ μπορεῖ νά γίνει ἔδῶ περισσότερο λόγος, γιατί λείπει ὁ τόπος.

— «Faisons des rêves chaque matin et avec une extrême énergie, mais sachons qu'ils n'aboutiront pas. Soyons ardents et sceptiques. C'est très facile avec le joli tempérament, que nous avons tous aujourd'hui.»

Σκαλι σκαλι ὁ Μπαρὲς φτάνει στὴν πραγματοποίηση τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ἐλέφτερου Ἀνθρώπου: ne point subir.

Κατόπι ἦρθε ἡ ἡλικία, ἡ κούραση, ὁ βαρεμός. Δὲν εἶναι πολλοὶ ἐκεῖνοι, πού μπόρεσαν νά κρατήσουν ὡς τὸ τέλος τὴ φλόγα τῆς πρώτης νιότης. Ὁ Μπαρὲς δὲν

ἀγγίζει πιά «στὸ αἶνιγμα τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων, οὔτε στὸ θλιβερὸ αἶνιγμα τοῦ τέλους ὅλων τῶν πραγμάτων». Τοποθετεῖται μέσα σ' ἓνα «σύνολο λίγο πὸ μακρὸ ἀπὸ τὸ ἄτομο του».

— «A force d' humiliations, ma pensée si fière d' être libre, arrive à constater sa dépendance de cette terre et de ces morts».

Τὸ σύνολο, πού νικάει τὸ Ἐγώ του, εἶναι τὸ ἔθνος. Μποροῦσε νά ναι μιὰ ὀποιαδήποτε κοινωνικὴ τάξη, ἓνα σύνολο ἐθνῶν ἐνωμένων στὸν ἴδιο πολιτισμὸ, ἢ καί ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα. Τὸ ἴδιο κάνει.

Βαρέθηκε τὸ ἀνοιχτὸ πέλαγος καί τίς φουρτοῦνες. Ρίχνει τὴν ἄγκυρα σ' ἓνα λιμάνι. Σίγουρα ὅμως ἓνας τέτιος θαλασόλυκος, θὰ ἔχει στιγμές, πού θὰ κοιτάζει μὲ νοσταλγία πρὸς τοὺς μακρυνοὺς γιालοὺς καί πού θὰ μισεῖ τὴ μίξερη στεριά. Ὅσο κιὰν προσπαθεῖ νά πνίξει τὴ φωνὴ τῆς καρδιάς, θὰ περιφρονεῖ καμιά φορὰ τοὺς ταπεινοὺς στεριανοὺς τριγύρω του, ἀνθρώπους τῆς μικρῆς ζωῆς, καί τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, πού κατάντησε σὰν κι αὐτοὺς.

Ἀπὸ ὅλους τοὺς σημερινοὺς νέους λογοτέχνες, πού δέχτηκαν ἐπίδραση τοῦ Μπαρὲς, φαίνεται, πὼς ὁ πὸ γνήσιος, ὁ πὸ πιστὸς συνεχιστὴς του εἶναι ὁ κ. Henry de Montherlant, ἴσα ἴσα ὁ πὸ ἀχάριστος πρὸς τὴ μνήμη τοῦ δασκάλου του. (Ἡ ἀφτάδεια εἶναι τὸ πρῶτο χρέος ἐνὸς καλοῦ μαρτυριστῆ, κι, ἀφοῦ ἡ ἀφτάδεια αὐτὴ στρέφεται ἐναντία σὲ ὅλους, εἶναι φυσικὸ ὁ δάσκαλος πού τὴ δίδαξε νά τὴν ὑποστεῖ πρῶτος).

Ὁ de Montherlant εἶδε τὸν Μπαρὲς νεκρὸ. Γράφει:

«Κρατήθηκε ὡς τὸ τέλος. Τὸ μυστικὸ του ἀνέβηκε μονάχα στὸ πρόσωπο τοῦ πτώματος του, μονάχα στὸ νεκρικὸ του χαμόγελο, ὅπου, ὅσοι τὸν γνώριζαν καλά, εἶδαν νά ζωγραφίζεται τὸ κρυφὸ: «Ἴσως ὄχι...» τῆς διπλῆς του ζωῆς».¹

Ὁ ἴδιος συγγραφέας, ἀντιφάσκοντας ἴσως μὲ τὰ προηγούμενα (τέτιες ἀντιφάσεις δείχνουν καλὰ τὴ δυσκολία, πού συναντοῦν οἱ ἐρμηνευτὲς τοῦ Μπαρὲς ἄμα θέλουν νά τὸν χαρακτηρίσουν ὀριστικά), γράφει ἄλλου γιὰ τὸ δάσκαλο του:

«Ἀληθινὰ δαίμονας, πού λέει «ὄχι» μὲ μισὴ φωνή, ὕστερα ἀπὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ «ναί» του, πού προσπαθεῖ νά μᾶς κοροϊδέψει χωρὶς αὐτὸς ποτὲ νά κοροϊδεφεῖ, πάντα διπλὸς, μισὸς ἄγγελος ὅπως ὁ δαίμονας, πάντα διπλὸς τραγουδώντας παντοῦ μὲ ἡδονὴ τὴ διπροσωπία».¹

Ἡ μεγάλη συζήτηση, πού ἀνοῖξε γύρω στὸ ὄνομα τοῦ Μπαρὲς μετὰ τὸ θάνατο του, δὲ φαίνεται, πὼς θὰ καταλήξει ποτὲ σὲ συμπεράσματα. Τὸ αἶνιγμα μπερδέβεται κάθε μέρα περισσότερο. Ὅσο ψάχνουν στὸ ἔργο του, ὅσο συγκεντρώνουν τίς ἀναμνήσεις τους γιὰ τὸ ἄτομο του, τόσο χάνονται, τόσο μεγαλώνει ἡ ἀμηχανία τους. Δὲν κατάλαβαν ἀκόμα, κι εἶναι ζήτημα ἂν θὰ κατάλαβουν, πότε πίστεβε πραγματικὰ τὰ λόγια του αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, πότε ἔκανε πολιτικὴ τῆς στιγμῆς καί πότε ἀπλὰ διασκέδαζε κοροϊδέβοντας τοὺς ἀπλοϊκοὺς. Νά σήμερα ὁ Μπαρὲς καταταγμένος στὴν τάξη τῶν δαιμόνων, μαζί μὲ τὸ δαίμονα Ζὰν—Ζὰκ Ρουσσὸ καί μὲ τὸ δαίμονα Ρενὲ Ντεκάρτ. Δοκιμάστε νά βάλετε τὸ Διάβολο μέσα στὰ σχήματα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

¹ «Aux fontaines du désir» Παρίσι 1927

² Nouv. Telles Littéraires (28 XI 27).

¹ Δὲν τὸ μεταφράζω, γιὰ νά μὴ δολοφονήσω μιὰ τόσο ὀμορφη φράση.

P. VALERY

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΟΝΕΙΡΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

B'.

Ἄλλὰ ποιὸς λοιπὸν εἶναι Εὐρωπαῖος ;

Ριφοκιντυνέβω ἔδω, μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις, μὲ τοὺς ἀτέλειωτους ἐνδοιασμοὺς, ποὺ πρέπει νάχει κανεῖς, ὅταν θέλει νὰ προσδιορίσει προκαταβολικὰ κάτι, ποὺ δὲν εἶναι ἐπιδεχτικὸ σ' ἀληθινὴ ἀκρίβεια, — ριφοκιντυνέβω νὰ σᾶς προτείνω μιὰ προσπάθεια ὀρισμοῦ. Δὲν εἶναι λογικὸς ὀρισμὸς αὐτὸς, ποὺ θὰ σᾶς ἀναπτύξω. Εἶναι ἓνας τρόπος νὰ βλέπει κανεῖς μιὰ ἄποψη, ἀφοῦ ὑπάρχουνε ἓνα πλήθος ἄλλες, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε περισσότερο οὔτε λιγώτερο νόμιμες.

Λοιπὸν, θὰ λογαριάσω γιὰ εὐρωπαίους ὅλους τοὺς λαοὺς, ποὺ δέχτηκαν στὸ διάστημα τῆς ἱστορίας τὶς τρεῖς ἐπιδράσεις, ποὺ θὰ πῶ.

Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἐπίδραση τῆς Ρώμης. Παντοῦ, ὅπου ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία κυριάρχησε, καὶ παντοῦ, ὅπου ἡ δύναμή της γίνηκε αἰσθητὴ, καὶ παντοῦ, ὅπου ἡ αὐτοκρατορία ἔγινε ἀντικείμενο φόβου, θαυμασμοῦ καὶ ζήλειας, παντοῦ, ὅπου νοιώσανε τὸ βάρος τῆς Ρωμαϊκῆς ρομφαίας, παντοῦ, ὅπου τὸ μεγαλεῖο τῶν θεσμῶν καὶ τῶν νόμων, ὅπου ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς Δικαστικῆς ἀναγνωρίστηκαν, ἀντιγράφηκαν, κάποτε μάλιστα ἔγιναν καὶ παράξενες ἀπομιμήσεις, ἐκεῖ ὑπάρχει κάτι εὐρωπαϊκόν. Ἡ Ρώμη εἶναι τὸ αἰώνιο πρότυπο τῆς ὀργανωμένης καὶ σταθερῆς δυνάμεως. Δὲν ξέρω τίς αἰτίες αὐτουνοῦ τοῦ μεγάλου θριάμβου, εἶναι ἀνώφελο νὰ τίς ζητήσουμε τώρα, ὅπως εἶναι μάταιο νὰ ρωτᾶμε τί θὰ γίνονταν ἢ Εὐρώπη, ἂν δὲν ἦτανε κάποτε ρωμαϊκὴ.

Μὰ τὸ γεγονὸς, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον, εἶναι τὰ καταπληκτικὰ διαρκῆ ἔχνη, ποὺ ἄφησε ἀπάνω σὲ τόσες φυλὰς καὶ γενιὰς αὐτὴ ἡ δύναμη, ἡ ρωμαλέα καὶ λογικὴ, αὐτὴ ἡ δύναμη, ἡ περίεργα γεμάτη ἀπὸ πνεῦμα δικανικόν, πνεῦμα στρατιωτικόν, πνεῦμα θρησκευτικόν, πνεῦμα τυπικόν, ποὺ ἐπέβαλε πρώτη στοὺς κατακτημένους λαοὺς τὰ γὰρὰ τῆς ἀνεχτικότητος καὶ τῆς καλῆς διοικήσεως.

Ἦρθε ὕστερα ὁ Χριστιανισμὸς, ξέρετε πῶς ἀπλώθηκε σιγὰ σιγὰ ἀκόμα καὶ μέσα στὴν ἔχταση τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ Ν. Κόσμον, ποὺ δὲν ἐχριστιανίστηκε, ἂν καὶ κατοικήθηκε ἀπὸ χριστιανούς, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴ Ρωσία, ποὺ ἀγνόησε στὸ μεγαλύτερον μέρος της τὸ Ρωμαϊκὸν νόμον καὶ τὴν κυριαρχία τοῦ Καίσαρα, βλέπουμε, πῶς τὸ ξάπλωμα τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ συμπέπτει, ἀκόμα καὶ σήμερα, σχεδὸν ὁλόκληρα μὲ τὴν κυριαρχία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας.

Αὐτὲς οἱ δυὸ κατακτήσεις, οἱ τόσο διαφορετικὲς, ἔχουν μὴλο τοῦτο ἓνα εἶδος ὁμοιότητος ἀναμεσὸ τους καὶ αὐτὴ ἡ ὁμοιότητα μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἡ πολιτικὴ τῶν Ρωμαίων, ποὺ γινότανε πάντα πιὸ μαλακὴ καὶ πιὸ ἐντεχνη καὶ ποὺ ἡ μαλακότητά της καὶ ἡ εὐκολία αὐξάναν μαζί μὲ τὴν ἀδυναμία τῆς κεντρικῆς δυνάμεως, δηλαδὴ μὲ τὴν ἐπιφάνεια καὶ τὴν ἑτερογένεια τῆς αὐτοκρατορίας, ἔφερε στὸ σύστημα τῆς κυριαρχίας τῶν λαῶν ἀπὸ ἓνα λαὸ ἓνα νεωτερισμὸν πολὺ ἀξιοπαρατήρητο.

Τὸ ἴδιο ὅπως ἡ κατ' *Ἐξοχὴν Πόλις* δέχτηκε στὸν κόλπον της ὅλες σχεδὸν τίς πίστεις, πολιτογράφησε τοὺς πιὸ μακρυνούς θεοὺς καὶ τοὺς πιὸ ἑτερόκλητους, καὶ τίς πιὸ διαφορετικὲς θρησκείες — τὸ ἴδιο ἢ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ξέροντας τὴ

γοητεία, ποὺ δίνονταν στὸ ρωμαϊκὸ ὄνομα, δὲν φοβήθηκε καθόλου νὰ χορηγήσῃ τὴ ρωμαϊκὴ ἰθαγένεια, τὸν τίτλον καὶ τὰ προνόμια τοῦ *civis romanus* σὲ ἀνθρώπους ὅλων τῶν φυλῶν καὶ ὅλων τῶν γλωσσῶν.

Ἔτσι, ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἴδιας τῆς Ρώμης, οἱ θεοὶ πᾶβουν νὰ εἶναι προσκολλημένοι σὲ μιὰ φυλὴ, σὲναν τόπον, σὲνα βουνόν, σὲνα ναὸ ἢ σὲ μιὰ πόλιν γιὰ νὰ γίνουν παγκόσμιοι καὶ σὲ κάποιον τρόπο κοινοί· καὶ ἐξ ἄλλου ἢ φυλὴ, ἢ γλώσσα καὶ ἢ ποιότητα τοῦ νικητῆ ἢ τοῦ νικημένου, τοῦ κατακτητῆ ἢ τοῦ κατακτημένου τὸν ὑποχρεώνουν σὲ μιὰ κατάστασιν δικαστικὴ καὶ πολιτικὴ ὁμοιόμορφη, ποὺ δὲν εἶναι προσιτὴ σὲ κανένα. Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας μπορεῖ νὰ εἶναι Γαλάτης, Σαρμάτης, Σύριος καὶ μπορεῖ νὰ θυσιάζῃ σὲ θεοὺς πολυξένους... Αὐτὸ εἶναι ἓνας ἀπέραντος πολιτικὸς νεωτερισμὸς.

Ἄλλὰ ὁ Χριστιανισμὸς, μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ ἁγ. Πέτρου, ἂν καὶ ἀπὸ τίς πολὺ λίγες θρησκείες, ποὺ εἶδανε μὲ κακὸ μάτι στὴ Ρώμη, ὁ χριστιανισμὸς βγαλμένος ἀπὸ τὸ ἰουδαϊκὸ ἔθνος ἀπλώνεται στοὺς ἐθνικοὺς κάθε φυλῆς· μὲ τὸ βάπτισμα τοὺς χορηγεῖ τὴν καινούργια ἀξία τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπως ἡ Ρώμη χορηγοῦσε στοὺς χτεσινούς ἐχτροὺς της τὴ ρωμαϊκὴ ἰθαγένεια, ἀπλώνεται σιγὰ-σιγὰ στὴν κοίτη τῆς λατινικῆς δυνάμεως, ἀγκαλιάζει τίς μορφὰς τῆς αὐτοκρατορίας. Παίρνει μάλιστα ἀπ' αὐτοῦ ἀκόμα καὶ τίς διοικητικὰς διακρίσεις (*Civitas* στὸν 5ο αἰῶνα σημαίνει τὴν ἐπισκοπικὴν πόλιν). Παίρνει ὅ,τι μπορεῖ ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ στερεώνει σαυτὴ καὶ ὄχι στὴν Ἱερουσαλὴμ τὴν πρωτεύουσα του. Δανεῖζεται τὴ γλώσσα της. Ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος ὁ γεννημένος στὸ Bordeaux μπορεῖ νάναί πολίτης Ρωμαῖος, ἀκόμα καὶ ἄρχοντας. Ὁ ἴδιος Γαλάτης, ποὺ εἶναι αὐτοκρατορικὸς ἑπαρχος, γράφει σὲ καθαρὰ λατινικὰ ὠραίους ὕμνους· δοξάζοντας τὸν υἱὸ τοῦ θεοῦ, ποὺ γενήθηκε Ἐβραῖος καὶ ὑπήκοος τοῦ Ἡρώδη. Νὰ λοιπὸν ἓνας Εὐρωπαῖος σχεδὸν συμπληρωμένος. Κοινὸ δίκαιο, κοινὸς θεὸς. Τὸ ἴδιο δίκαιο καὶ ὁ ἴδιος θεὸς· ἓνας μονάχα δικαστὴς γιὰ τὴ ζωὴ, ἓνας μόνος Κριτὴς γιὰ τὴν αἰωνιότητα.

Ἄλλὰ, ἐνῶ ἡ ῥωμαϊκὴ κατάκτησις ἄρπαξε μόνον τὸν πολιτικὸν ἀνθρώπον καὶ κυβέρνησε τὰ πνεύματα μόνον στίς ἐξωτερικὰς τους συνήθειες, ἡ χριστιανικὴ κατάκτησις σημάδεψε καὶ πέτυχε σιγὰ-σιγὰ τὸ βάθος τῆς συνείδησης. Οὔτε θέλω νὰ προσπαθῆσω νὰ μετρήσω τίς παράξενες μεταβολὰς, ποὺ ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ ἐπέβαλε σαυτὴ τὴ συνείδηση, ποὺ ἔπρεπε νὰ τὴν κάμῃ παγκόσμια. Οὔτε θέλω νὰ προσπαθῆσω νὰ σᾶς ἐκθέσω, πῶς ὁ σχηματισμὸς τοῦ Εὐρωπαίου ἐπηρεάστηκε πάρα πολὺ ἀπ' αὐτὴν. Περιορίζομαι νὰ κινήθῃ μόνον στὴν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων καὶ ἐξ ἄλλου τὰ ποτελέσματα τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι πολὺ γνωστά.

Σᾶς ξαναθυμίζω μονάχα μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δράσεως του· καὶ πρῶτα φέρνει μιὰ ἠθικὴ ὑποκειμενικὴ καὶ πρὸ πάντων ἐπιβάλλει τὴν ἐνοποίηση τῆς ἠθικῆς. Αὐτὴ ἡ καινούργια ἐνωσις προσθέτεται στὴν δικαστικὴ ἐνωσις, ποὺ ἔφερε τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο· ἢ ἀνάλυσις, ἀπὸ τὰ δυὸ τὰ μέρη, προσπαθεῖ νὰ ἐνωσῇ τὰ παραγγέλματα.

Ἄς προχωρήσουμε ἀκόμα. Μπορεῖ νὰ πεί κανεῖς, πῶς κάνει γνωστὴ στοὺς ἀνθρώπους τῆς Δύσεως αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν, ποὺ ἀσκοῦν μὲ τὸν τρόπο τους οἱ Ἴνδοι, αἰῶνες τώρα· ὡς ποὺ οἱ μυστικοπαθεῖς τῆς Ἀλεξάνδρειας, γνώρισαν καὶ αὐτοὶ μὲ τὸν τρόπο τους, αἰσθάνθησαν καὶ ἐμβάθυναν. Ὁ χριστιανισμὸς προσβάλλει στὸ πνεῦμα τὰ πιὸ λεπτά, τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα, καὶ ἀκόμα τὰ πιὸ γόνιμα προβλήματα. Ἔττε πρόκειται γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἀποδείξεων, γιὰ τὴν κριτικὴ τῶν κειμέ-

νων, τῶν πηγῶν καὶ γιὰ ἐγγύσεις τῆς γνώσης. Εἶτε πρόκειται γιὰ τὴ διάκριση τοῦ λογικοῦ ἢ τῆς πίστεως, γιὰ τὴν ἀντίθεση, ποὺ ἐκδηλώνεται ἀνάμεσα τους, γιὰ τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὴν πίστη καὶ στὶς πράξεις καὶ στὰ ἔργα. Εἶτε πρόκειται γιὰ τὴν ἐλευθερία, γιὰ τὴ δουλεία, γιὰ τὴ συγγνώμη. Εἶτε πρόκειται γιὰ τὶς πνευματικὲς καὶ ὕλικές δυνάμεις καὶ γιὰ τὴν ἀμοιβαία τους σύγκρουση, γιὰ τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων, γιὰ τὴν κατάσταση τῶν γυναικῶν, ξέρω καὶ γὰρ γιὰ τὸ ἄλλο; Ὁ χριστιανισμὸς μορφώνει, διεγείρει, κάνει νὰ δραῖνε καὶ ἀντιδραῖνε ἑκατομύρια πνεύματα αἰῶνες τώρα.

Κι ὅμως δὲν εἴμασθ' ἀκόμα Εὐρωπαῖοι συμπληρωμένοι. Κάτι λείπει ἀπὸ τὴ φυσιογνωμία μας. Τῆς λείπει αὐτὴ ἡ θαυμάσια τροποποίηση, ποὺ τῆς ὀφείλουμε ὄχι τὸ αἶσθημα τῆς δημόσιας τάξης καὶ τὴν καλιέργεια τῆς πόλης καὶ τῆς πρόσκαιρης δικαιοσύνης, ὄχι τὸ βάθος τῆς ψυχῆς μας, τὴν ἀπόλυτη ἰδανικότητα καὶ τὴν ἔννοια μιᾶς αἰώνιας δικαιοσύνης, μὰ μᾶς λείπει αὐτὴ ἡ λεπτὴ καὶ δυνατὴ ἐνέργεια, ποὺ τῆς ὀφείλουμε τὸ καλύτερο τῆς ἰδιοφυίας μας, τὴ λεπτότητα, τὴ στερεότητα τῆς γνώσης μας, ὅπως τῆς ὀφείλουμε τὴν καθαρότητα, τὴν ἀγνότητα καὶ τὴν σαφήνεια τῶν τεχνῶν μας καὶ τῆς λογοτεχνίας μας.

Πρέπει καὶ αὐτὴ τὴν περίστασι ἀκόμα νὰ θαυμάσουμε τὸ ρόλο τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Κυρίως, γιὰ νὰ κυριεφεῖ. Στὴν Ἑλλάδα, στὸ χριστιανισμό, ποὺ μῆκανε μέσα της, πρόσφερε ἕνα ἀπέραντο πεδίο εἰρηνοποιημένο καὶ ὀργανωμένο· προετοίμασε τὴν τοποθέτηση καὶ σχημάτισε τὸ καλούπι, ποὺ μέσα του θὰ χύνονταν ἡ χριστιανικὴ ἰδέα καὶ ἡ ἑλληνικὴ σκέψη καὶ θὰ συνδυάζονταν τόσο περίεργα μεταξύ τους. Ἐκεῖνο, ποὺ ὀφείλουμε στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἴσως τὸ ὅτι μᾶς ξεχώρισε βαθύτατα ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τῆς ἀνθρωπότητας. Τῆς ὀφείλουμε τὴν πειθαρχία τοῦ πνεύματος τὸ ἐξαιρετικὸ παράδειγμα τῆς τελειοποίησης σὲ ὅλα τὰ πεδία. Τῆς ὀφείλουμε μιὰ μέθοδο σκέψης, ποὺ τείνει νὰ ἀναγάγει ὅλα τὰ πράγματα στὸν ἀνθρώπο, στὸν τέλειο ἀνθρώπο. Ὁ ἀνθρώπος γίνεται γιὰ τὸν ἑαυτό του τὸ σύστημα τῆς ἀναφορᾶς, ὅπου ὅλα τὰ πράγματα νὰ πρέπει, νὰ μπορούν ἐπὶ τέλους νὰ ἐφαρμόζονται. Πρέπει λοιπὸν νὰ αναπτύξει ὅλα τὰ μέρη τοῦ εἶναι του καὶ νὰ τὰ διατηρήσει σὲ μιὰ ἁρμονία τόσο ξάστερη καὶ μάλιστα ὅσο τὸ δυνατόν ὀλοφάνερη. Πρέπει νὰ αναπτύξει τὸ σῶμα του καὶ τὸ πνεῦμα του. Ὅσο γι' αὐτὸ, τὸ πνεῦμα θὰ ἀμυνθεῖ στὶς ὑπερβολές του, στὰ δειροπολήματα του, στὴν ἀόριστη καὶ καθαρὰ φανταστικὴ παραγωγή του, θὰ ἀμυνθεῖ μὲ μιὰ λεπτότερη κριτικὴ καὶ ἀνάλυση τῶν κρίσεων του, μὲ μιὰ λογικὴ διαίρεση τῶν λειτουργιῶν του, μὲ τὸν κανονισμό τῶν μορφῶν.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πειθαρχία ἔπρεπε νὰ βγεῖ ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἐπιστήμη μας. δηλαδή τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ προϊόν, ἡ ποῖο βέβαιη δόξα, καὶ ἡ πιὸ προσωπικὴ τοῦ πνεύματος μας. Ἡ Εὐρώπη εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ δημιουργὸς τῆς ἐπιστήμης. Τέχνες ὑπάρχανε σὲ ὅλες τὶς χώρες, μὰ ἀληθινὲς ἐπιστῆμες δὲ βγήκανε παρὰ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Δίχως ἀμφιβολία ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴ Χαλδαία, ἕνα εἶδος ἐπιστήμης, ποὺ μερικὰ της ἀποτελέσματα φαίνονται ἀκόμα καὶ σήμερα ἀξιοπαρατήρητα. Ἀλλὰ ἦταν μιὰ ἐπιστήμη ὄχι ἀγνή, ποὺ συγχύζονταν κάποτε μὲ τὴν τεχνικὴ κάποιου ἐπαγγέλματος καὶ ποὺ ἄλλες φορὲς ἔφερνε ἀσχολίες πάρα πολὺ λίγο ἐπιστημονικὲς.

Ἡ παρατήρηση πάντα ὑπῆρξε. Ἐγινε πάντα χρῆση τῆς λογικῆς σκέψης.

Ἀλλὰ αὐτὰ τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα δὲν ἔχουν ἀξία καὶ δὲν πετυχαίνουν ταχτικά. παρὰ μονάχα ἀν' ἄλλοι φορεῖς δὲν ἔρθουν νὰ καταστρέψουν τὴ χρῆση τους. Γιὰ νὰ οἰκοδομηθεῖ ἡ ἐπιστήμη μας, χρειάστηκε νὰ τῆς προβληθεῖ ἕνα πρότυπο σχετικὰ τέλειο, ἕνα πρῶτο ἔργο νὰ τῆς προσφερθεῖ σὰν ἰδεῶδες, ποὺ νὰ παρουσίαζε ὅλες τὶς ἀκρίβειες, ὅλες τὶς ἐγγυήσεις, ὅλες τὶς ὁμορφιές, ὅλες τὶς στερεότητες καὶ ποὺ νὰ προδιόριζε μιὰ γιὰ πάντα τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τῆς ἐπιστήμης, σὰν ἀγνὸ οἰκοδόμημα καὶ χωρισμένη ἀπὸ κάθε ἄλλη ἔννοια ξένη αὐτῇ.

* *

Ἡ ἑλληνικὴ γεωμετρία στάθηκε αὐτὸ τὸ ἀφθαρτο πρότυπο, ὄχι μόνο πρότυπο προβαλλόμενο σὲ κάθε γνώση, ποὺ ἔχει σκοπὸ τὴν τελειοποίησιν της, ἀλλὰ ἀκόμα ἀσύγκριτο πρότυπο στὶς πιὸ τυπικὲς ιδιότητες τῆς εὐρωπαϊκῆς διανόησης. Δὲ σκέφτομαι ποτὲ τὴν κλασικὴ τέχνη χωρὶς νὰ πάρω ἀκατανίκητα γιὰ παράδειγμα τὸ μνημεῖο τῆς ἑλληνικῆς γεωμετρίας. Τὸ χτίσιμο αὐτοῦ τοῦ μνημείου χρειάστηκε τὰ πιὸ σπάνια χαρίσματα, τὰ πιὸ ἀσυμβίβαστα συνήθως χαρίσματα. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὸ ἔχτισαν, ἦταν ἐργάτες βαθεῖς καὶ γεροὶ, στοχαστὲς μὲ βαθειὰ σκέψη, ἀλλὰ καὶ καλλιτέχνες λεπτότατοι καὶ μὲνα θαυμάσιο αἶσθημα τελειότητας.

Σκεφτεῖτε τὴ λεπτότητα καὶ τὴ θέληση, ποὺ τοὺς χρειάστηκε, γιὰ νὰ ἐχτελέσουν τὴν προσαρμογὴ τὴν τόσο λεπτή, τὴν τόσο ἀπίθανη τῆς κοινῆς λαλιᾶς μὲ τὸν ἀκριβῆ συλογισμό. Σκεφτεῖτε τὶς ἀναλύσεις, ποὺ ἔκαναν στὶς πολυσύνθετες κινητήριες καὶ ὀπτικὲς ἐχτελέσεις καὶ ποὺ πετύχανε καλὰ στὴν καθαρὴ ἀπόδοση καὶ αὐτονῶν τῶν ἐχτελέσεων μὲ ὄρους γλωσσικὸς καὶ γραμματικὸς.

Ἐμπιστέφτηκαν στὸ λόγο καὶ στοὺς συνδυασμούς του, γιὰ νὰ τοὺς ὀδηγήσει οἴγουρα στὸ διάστημα, χωρὶς ἀμφιβολία, αὐτὸ τὸ διάστημα ἔγινε πλήθος διαστήματα, χωρὶς ἀμφιβολία πλουτίστηκε ἰδιαίτερα, χωρὶς ἀμφιβολία αὐτὴ ἡ γεωμετρία, ποὺ ἦταν ἄλλοτε τόσο ἀβυσθηρὴ, ἄφησε νὰ φανοῦν πολλὰ ἐλατώματα μέσα ἀπὸ τὴ διαφάνεια της.

Τὴν ἔχουμε ἐξετάσει ἀπὸ τόσο κοντὰ, ὥστε κεῖ, ποὺ οἱ Ἕλληνες βλέπουν ἕνα ἀξίωμα, ἐμεῖς βρίσκουμε μιὰ δωδεκαριά. Τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ θεωρήματα, ποὺ εἰσήγαγαν αὐτοὶ, ξέρουμε, πὼς μπορούμε νὰ τὸ ἀντικαταστήσουμε μὲ μερικὰ ἄλλα καὶ νάχουμε μιὰ συναφῆ γεωμετρία, καὶ κάποτε φυσικὰ ἐφαρμόσιμη.

Μὰ σκεφτεῖτε πόσο καινούργια ἦταν αὐτὴ ἡ μορφή, ἡ σχεδὸν ἐπίσημη καὶ ποὺ εἶναι στὸ γενικὸ της σχέδιο τόσο ὁμορφη καὶ τόσο ἀγνή. Σκεφτεῖτε αὐτὴ τὴν περίφημη διαίρεση τῶν στιγμῶν τοῦ Πνεύματος, αὐτὴ τὴ θαυμαστὴ τάξη, ὅπου κάθε πράξη τοῦ λογικοῦ εἶναι καθαρὰ βαλμένη, καθαρὰ χωρισμένη ἀπὸ τὶς ἄλλες. Κι αὐτὸ μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴν κατασκευὴ τῶν ναῶν, στατικὴ μηχανή, ποὺ τὰ στοιχεῖα της εἶναι ὅλα ὄρατὰ καὶ ποὺ ὅλα μαζί δηλώνουν τὴν ἐνέργεια τους. Τὸ μάτι ἐξετάζει τὸ βάρος, τὸ ὑποστήριγμα τοῦ βάρους, τὰ μέρη τοῦ βάρους, τὸ σύνολο καὶ τὰ μέσα τῆς ἰσοροπίας του, τὸ μάτι χωρίζει καὶ κυβερνάει χωρὶς κόπο αὐτὲς τὶς μάζες τὶς καλὰ στημένες, ποὺ αὐτὸ τους τὸ ὕψος καὶ ἡ δύναμη εἶναι προσαρμοσμένα στὸ ρόλο τους καὶ στὸ ὄγκο τους.

Αὐτὲς οἱ κολόνες, αὐτὰ τὰ κιονόκρανα, αὐτὰ τὰ ἐπιστύλια, αὐτὲς οἱ στεφάνες καὶ οἱ ὑποδιαρέσεις τους, καὶ οἱ διάκοσμοι, ποὺ ξεχωρίζουν ζωερὰ χωρὶς ποτὲ νὰ βγοῦν ἔξω ἀπὸ τὴ θέση τους καὶ ἀπὸ τὴν προσαρμογὴ τους, μὲ κάνουν νὰ

συλογίζουμαι εκείνα τὰ μέλη τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης, ὅπως οἱ Ἕλληνες τὴν εἶχανε νιώσει: προσδιορισμούς, ἀξιώματα, λήμματα, θεωρήματα, ἀποδείξεις, συμπεράσματα, πορίσματα, προβλήματα... δηλ. τὴ μηχανὴ τοῦ πνεύματος, ποὺ ἔγινε ὄρατὴ, αὐτὴ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς διανόησης καθολοκληρίαν σχεδιασμένη, — τὸ ναὸ ποὺ ὑψώνεται στὸ διάστημα μὲ τὸ λόγο, μὰ ἓνα ναὸ, ποὺ μπορεῖ νὰ ὑψωθεί στὸ ἄπειρο.

Τέτιοι μοῦ παρουσιάζονται οἱ τρεῖς οὐσιώδεις ὅροι, ποὺ μοῦ φαίνεται, πῶς καθορίζουν ἓναν Εὐρωπαϊκόν, ἓναν ἄνθρωπον, ποὺ μέσα του μπορεῖ νὰ κατοικήσει πλέρια τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα. Παντοῦ ὅπου τὰ ὄνόματα τοῦ Καίσαρα, τοῦ Γάιου, τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Βιργίλιου, παντοῦ ὅπου τὰ ὄνόματα τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Εὐκλείδη εἶχανε μαζί μιὰ σημασία καὶ ἓνα κύρος, ἐκεῖ εἶναι ἡ Εὐρώπη. Κάθε φυλὴ καὶ κάθε γῆ, ποὺ διαδοχικὰ γίνηκε ρωμαϊκὴ, χριστιανικὴ, ποὺ ὑποτάχθηκε πνευματικὰ στὴν πειθαρχία τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἀπόλυτα Εὐρωπαϊκὴ.

Βρίσκονται χῶρες καὶ φυλές, ποὺ δὲ λάβανε παρὰ μιὰ ἢ δυὸ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιδράσεις.

Ἐπάρχει λοιπὸν κάποιον χαρακτηριστικὸ πολὺ διακριτικὸ τῆς φυλῆς, τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας καὶ τῆς ἐθνικότητος, ποὺ ἐνώνει καὶ ἐξομοιώνει τὶς χῶρες τῆς Δύσης καὶ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γνώσεων καὶ τῶν τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι, ποὺ τοὺς εἶναι κοινὰ, εἶναι πολὺ πῶς μεγαλύτερος παρὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν γνώσεων, ποὺ ἔχουμε κοινὲς μὲ ἓναν Ἀραβὰ ἢ ἓναν Κινέζον...

Μὲ λίγα λόγια, ὑπάρχει ἓνα μέρος τῆς γῆινης σφαίρας, ποὺ διακρίνεται ἀπόλυτα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἀπὸ ἀνθρώπινη ἀποψη. Στὸ ζήτημα τῆς δύνამης καὶ στὸ ζήτημα τῆς ἀκριβῆς γνώσης ἡ Εὐρώπη βαρύνει ἀκόμα σήμερον πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅλο τὸ ἄλλο μέρος τῆς σφαίρας. Γελιέμαι, δὲν εἶναι ἡ Εὐρώπη ποὺ νικάει, εἶναι τὸ Εὐρωπαϊκὸ Πνεῦμα, ποὺ ἡ Ἀμερικὴ εἶναι ἓνα τρομαχτικὸ του δημιουργήματα. Παντοῦ, ὅπου τὸ Εὐρωπαϊκὸ Πνεῦμα κυριαρχεῖ, βλέπουμε νὰ ἐμφανίζεται τὸ *maximum* τῶν ἀναγκῶν, τὸ *maximum* τῆς ἐργασίας, τὸ *maximum* τοῦ κεφαλαίου, τὸ *maximum* τῆς ἀπόδοσης, τὸ *maximum* τῆς φιλοδοξίας, τὸ *maximum* τῆς δύνამης, τὸ *maximum* τῆς τροποποιήσεως τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, τὸ *maximum* τῶν σχέσεων καὶ τῶν συναλλαγῶν.

Αὐτὸ τὸ σύνολο τῶν *maximum* εἶναι ἡ Εὐρώπη ἢ ἡ εἰκόνα τῆς Εὐρώπης.

Ἐξ ἄλλου οἱ ὅροι αὐτοῦ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ αὐτῆς τῆς καταπληκτικῆς ἀνισότητος ἐξαρτιῶνται ὀλοφάνερα ἀπὸ τὴν ποιότητα τῶν ἀτόμων, ἀπὸ τὴ μέση ποιότητα τοῦ *Homo Europeus*. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο, πῶς ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι καθωρισμένος ἀπὸ τὴ φυλὴ, οὔτε ἀπὸ τὴ γλώσσα, οὔτε ἀπὸ τὶς συνήθειες, μὰ ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες καὶ ἀπὸ τὸ πλάτος τῆς θέλησής του.

ΣΕΜΝΗΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ (1100—700 π. Χ.)

[Ἀπὸ τὸ σημερινὸ φύλλο ἀρχίζουμε νὰ δίνουμε μιὰ ἐπισκόπηση τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ἐλπίζουμε πολὺ σύντομα νὰ κάνουμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν τέχνη τῆς Ἀναγέννησης στὴν Ἰταλία καὶ τὶς ἄλλες χῶρες. Σκοπὸς τῆς ἀνασκόπησης αὐτῆς δὲν εἶναι νὰ δοθοῦν ξερὰς ἱστορικὲς πληροφορίες καὶ γνώσεις, παρὰ νὰ γίνῃ μιὰ ἀνάλυση τῆς Τέχνης μὲ ἐπιστημονικὴ μέθοδο, μακριὰ ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους στὴν Ἑλλάδα λυρισμοὺς καὶ τὶς πρόχειρες αἰσθηματολογίες, καθὼς καὶ νὰ διαπιστωθοῦν νόμοι, ἂν εἶναι δυνατὰ, στὴν Τέχνη.]

Τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης ἔχει ἀναλάβει ὁ κ. Ν. Μπέρτος. Μὲ τὴν ἑλληνικὴ Τέχνη θὰ ἀσχοληθοῦν ἡ Δα Σ. Παπασπυρίδη ὡς τὴν κλασικὴ ἐποχὴ, καὶ ὁ κ. Καροῦζος ὡς τὴ Ρωμαϊκὴ.]

* * *

Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ περασμένου αἰῶνα, μὲ τὸ νατουραλιστικὰ μορφωμένο αἰσθητήριό τους, ἡ Γεωμετρικὴ Τέχνη, ὅταν κατὰ τὸ 1870 ἀρχισε νὰ δίνεται προσοχὴ στὰ πρώτα μνημεῖα της, ἦταν ἡ πρωτόγονη τέχνη, ποὺ οἱ βάρβαροι κατακτητὲς Δωριεῖς ἔφεραν ἀπὸ τὸ Βορρά. Ἦταν μιὰ ἀξεστη δημιουργία, ποὺ τὴ μελετοῦσαν μόνο ἐπειδὴ τὴν ἀναγνώριζαν μακρυνὴ μητέρα τῆς κλασικῆς. Λίγα ἀργότερα, ἅμα ἀνακαλύφθηκαν ὁ Μυκηναϊκὸς καὶ ἔπειτα ὁ Κρητικὸς πολιτισμοί, ἡ Γεωμετρικὴ Τέχνη θεωρήθηκε ἡ τέχνη τῆς κατάπτωσης, τοῦ «ἐκφυλισμοῦ». Κρίνοντας κάθε καλλιτεχνικὴ δημιουργία σύμφωνα μὲ τὴ δύνამη τῆς νατουραλιστικῆς ἀπόδοσης, ἔβρισκαν, πῶς ἡ Γεωμετρικὴ ἦταν μιὰ καθυστέρηση ἀπέναντι στὴν παλιότερη Κρητομυκηναϊκὴ τέχνη, ποὺ σὲ μιὰ μεγάλη της περίοδο ἀντλήσε τὰ μοτίβα της ἀπὸ τὸ πλούσιο βιβλίον τῆς φύσης.

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, μὲ τὴν προπαίδεια ποὺ ἔχει ἀπὸ τὴ σχηματοποιημένη τέχνη του, βλέπει μὲ ἄλλο μάτι τὰ μνημεῖα τῆς μακρυνῆς ἐκείνης ἐποχῆς. Δὲν εἶναι πιά γιὰ μᾶς ἡ Γεωμετρικὴ Τέχνη πρωτόγονη ἢ ἐκφυλισμένη. Ἀπεναντίας ἔχει αὐτοτέλεια καὶ δική της ὑπόσταση. Ἀναπνέει δικό της ἀέρα καὶ ἐχτιμῆται ὄχι χάρις στὶς προηγούμενες ἢ ὑστερότερες ἐποχές, παρὰ γιὰ τὴ δική της μορφή καὶ δύνამη.

Ἐῖχαν οἱ γεωμετρικοὶ καλλιτέχνες ἄλλο τρόπο νὰ βλέπουν τὸν ἔξω κόσμον. Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια. Πρὶν ἀπ' αὐτοὺς, οἱ φορεῖς τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στόλισαν τὰ ἀγγεῖα τους μὲ μορφὰς παρμένες ἀπὸ τὴ ζωντανὴ φύση, μὲ χταπόδια, φύκια, κοχύλια καὶ δελφίνια. Παράστησαν ἄγριους καὶ ἡμερωμένους ταύρους, πουλιὰ κάθε εἶδους.

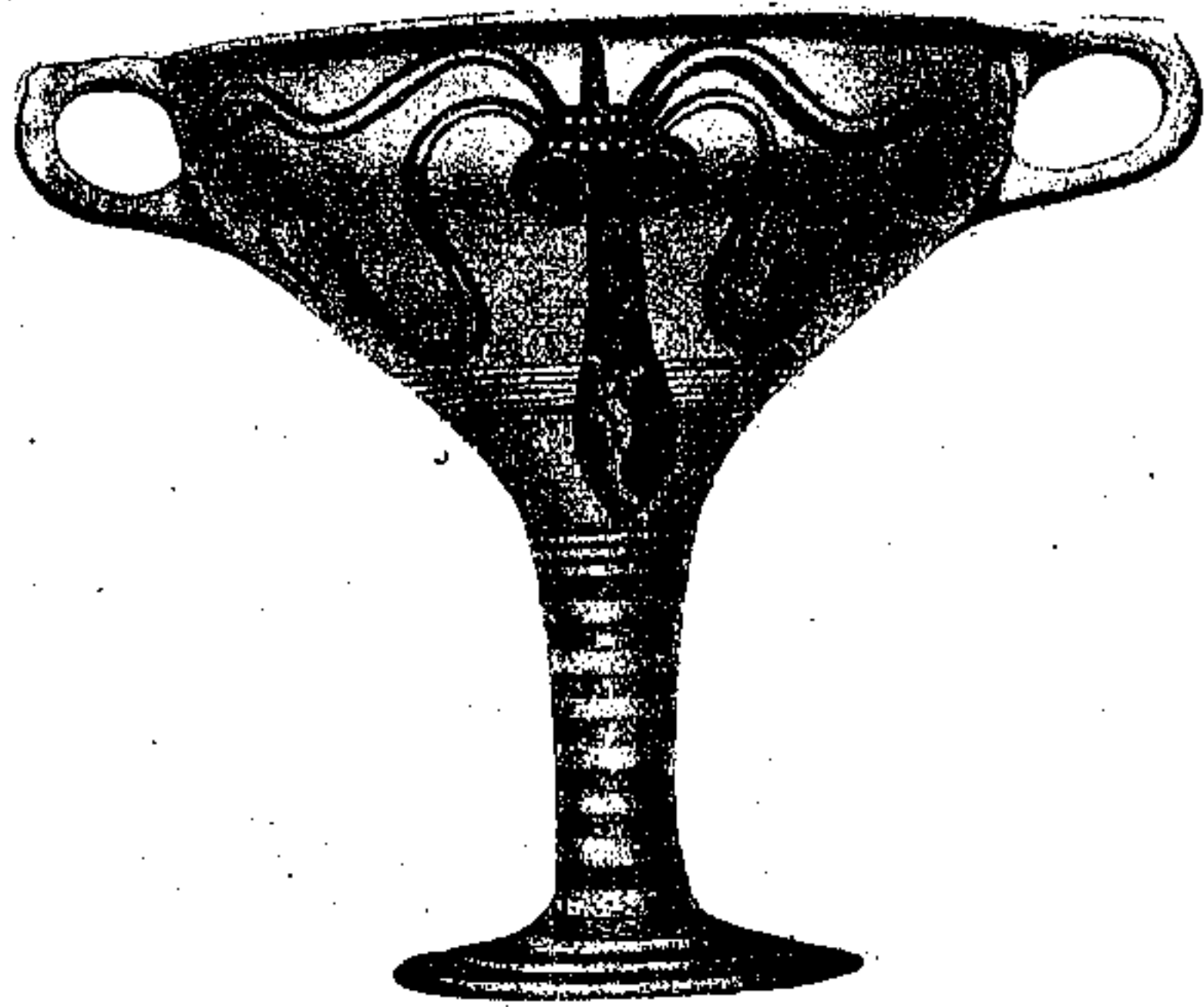
Ἡ *εἰκ.* 1 μᾶς δείχνει τὸν τυπικὸν τρόπο τῆς Κρητομυκηναϊκῆς διακόσμησης τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῶν παλατιῶν τῆς Κρήτης. Τὸ χταπόδι ποὺ στολίζει τὸ ἀγγεῖο, εἶναι ἓνα ἀληθινὸ, ὄργανικὸ πλάσμα μέσα στὸ θαλασινὸ περιβάλλον του. Ἐνῶ χρησιμοποιήθηκε γιὰ στόλισμα τοῦ ἀγγείου, ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἀντίληψη μᾶς ὁ διακοσμητικὸς του χαρακτήρας, γιὰτὶ ἔχει ἀκόμη ὄργανικὴ ὑπόσταση.

Στο τέλος όμως της Μυκηναϊκής εποχής ο καλλιτέχνης δεν έχει για τον έξω κόσμο την ίδιαν αίσθηση και γι' αυτό ούτε το ίδιο στυλ. Το ίδιο πράγμα, το χιαπόδι, πάβει πιά να είναι γι' αυτόν το ζωντανό πλάσμα, που ήταν για τον παλιό-

Είχ. 'Αρ. 1

τερο καλλιτέχνη, και γίνεται γραμμή, σχήμα (είχ. 2). Μιλάμε τότε για σχηματοποίηση (stylisation) της τέχνης, που «βρίσκει την ομορφιά στο άνοργανο» που

Είχ. 'Αρ. 2

ἀρνιέται τη ζωή, δηλαδή σε μιάν αφηρημένη νομοτέλεια και αναγκαιότητα»¹.

1. Για την άφαρση και σχηματοποίηση κοίταξε Worringer, Abstraktion und Einfühlung.

Είχ. 'Αρ. 3

Κάθε παράσταση τοῦ ἔξω κόσμου εἶναι τότε γιὰ τὴν Τέχνη τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀφαίρεσης τῶν νατουραλιστικῶν στοιχείων τοῦ ἔξωτερικοῦ ἀντικείμενου καὶ τῆς συγκράτησης μόνον ἐκείνων ποὺ ἐκφράζουν τὴ νομοτέλεια τῆς ὑπόστασης του. Ἀντίθετη μὲ τὴν ἀφαίρεση αὐτή, ποὺ ἔδωσε τὴ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου τῆς εἰκ. 2, εἶναι ἡ ἄλλη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἔξω κόσμο ποὺ ἀποτέλεσμα τῆς εἶναι τὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 1, ὁ νατουραλισμός.

Στὸ μεγάλο ἀγγεῖο τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς (Εἰκ. 3 καὶ 4), ποὺ βρέθηκε στὸν Κεραμεικὸ, ἔχουμε τὴν ἀνώτερη μορφή τῆς ἀφαίρεσης. Ὅλο τὸ σῶμα του εἶναι γιομάτο ὀριζόντια γραμμὰ κοσμήματα, μαίανδρους, τρίγωνα. Τὰ κυκλικὰ κοσμήματα, οἱ καμπύλες, ἀποφεύγονται συστηματικὰ, οἱ κύκλοι τετραγωνίζονται. Ἡ παράσταση συγκεντρώνεται σ' ἓνα μικρὸ χῶρο ἀνάμεσα στὶς λαβὲς τοῦ ἀγγείου καὶ εἶναι σχετικὴ μὲ τὴ χρήση του. Ἐπειδὴ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἦταν βαλμένα πάνω στὸν τάφο σὰν «σῆμα», σχεδιάστηκε μιὰ πρόθεση νεκροῦ, ἡ ἔκθεση του στὸ σπίτι καὶ τὸ κλάψιμο του ἀπὸ τὶς μοιρολογητρες καὶ τοὺς συγγενεῖς. Ἔτσι ποὺ

Εἰκ. Ἀρ. 4

ἔχει παρασταθεῖ ὁ ἀνθρώπος—μὲ τὸ στήθος καὶ τὰ χέρια τριγωνικὰ, τὸ πρόσωπο σὲ σχῆμα ράμφους, τὴ μέση δαχτυλιδένια, τὸ στήθος φάτσα, ἐνῶ τὸ ἄλλο σῶμα εἶναι προφίλ—φαίνεται σὲ μᾶς τοὺς συνηθισμένους στὴν προοπτικὴ ἓνα φοβερὸ καὶ παιδικίσιο λάθος. Μόνον ἓνας «πρωτόγονος» γιὰ τὴ δική μας ἀντίληψη μποροῦσε νὰ ζωγραφίσει τὸ νεκρὸ πλαγιασμένον ἔτσι στὸ κρεβάτι του, ποὺ ἀντὶς νὰ τὸν σκεπάζει τὸ σάβανο εἶναι σὰν κρεμασμένον ἀπὸ πάνω του (σάβανο, πρέπει νὰ θεωρήσουμε τὴν ἐπιφάνεια μὲ τὰ μαύρα τετραγωνάκια).

Ἄμα σκεφτοῦμε ὅμως ἔτσι δὲ δείχνουμε ἄλλο παρὰ τὴν ἀδυναμία μας νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὴ νατουραλιστικὴ παράδοση. Ἔχουμε τὴν ἀξίωση ἐκεῖνο, ποὺ χρειάστηκαν αἰῶνες ὀλόκληροι, γιὰ νὰ τὸ κατακτήσει ὁ ἀνθρώπος, γιὰ νὰ τὸ ἀρνηθεῖ πάλι στὶς ἡμέρες μας, τὴ προοπτικὴ πιερίσταση, νὰ τὸ ἤξερε ὁ γεωμετρικὸς καλλιτέχνης. Ἄμα ὅμως περιορίσομε ἔτσι τὴν αἰσθητικὴ μας ματιὰ στεκόμαστε τυφλοὶ μπρὸς στὸ θετικὸ, τὸ μεγάλο ἐφόδιο τοῦ ζωγράφου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὴ διακοσμητικὴ δύναμη. Ἐνα θαῦμα διακόσμησης εἶναι τὸ ἀγγεῖο τοῦτο. Ἀπὸ τὸ πόδι κάτω ὡς ἐπάνω στὰ χεῖλη εἶναι γιομάτο μαύρα γραμμὰ στολίδια, ποὺ στέκουν ὠραία στὴν πορτοκαλένια γυαλιστερὴ ἐπιφάνεια. Δὲν εἶναι τυχαία βαλμένα, παρὰ κάθε σειρὰ ἓνα ἔχει σκοπὸ, νὰ δώσει ἓνα ἄρτιο σύνολο. Στενὲς εἶναι οἱ λου-

ρίδες ποὺ βρίσκονται κοντὰ στὴ βάση τοῦ ἀγγείου καὶ γίνονται πρὸ φαρυδιὲς ὅσο ἀνεβαίνει τὸ μάτι, προετοιμάζοντας μας ἔτσι γιὰ τὴν κεντρικὴ παράσταση, ποὺ πάνω της ἄλλες μικρότερες σειρὲς, μαίαντροι καὶ τρίγωνα, φέρνουν ὡς τὸ λαιμὸ. Εἶναι αὐτὸς τὸ ἀνώτατο σημεῖο τοῦ ἀγγείου, ποὺ στὴν περίπτωσή μας εἶναι καὶ τὸ πρὸ κομψό. Μιὰ σειρὰ στυλιζαρισμένων πουλιῶν κάτω κάτω καὶ ὕστερ' ἀπὸ μικρὲς σειρὲς, στὸ κέντρο τοῦ λαιμοῦ, ἔρχεται μιὰ λουρίδα μὲ θαυμάσιο σκαλιστὸ μαίαντρο, ποὺ ψηλὸς καὶ ὀρθία βαλμένος ἔχει δύο προορισμούς, καὶ νὰ δώσει δύναμη στὸ κεντρικὸ σημεῖο τοῦ λαιμοῦ καὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν κορυφὴ τοῦ ἀγγείου. Ἀρκεῖ μόνον τὸ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου τοῦτου νὰ ἰδεῖ κανεὶς, μὲ τὸ λαμπερὸ βερνίκι ποὺ πέρασαν στὴν ἐπιφάνεια, τὶς κομψὲς στυλιζαρισμένες σιλουέτες τῶν σκυμμένων πουλιῶν, τὸν εὐκίνητο μαίαντρο, γιὰ νὰ νιώσει σὲ ποιὰ τεράστια παράδοση καὶ σὲ πόσο ἀπαιτητικὸ περιβάλλον στηριζόντουσαν οἱ «πρωτόγονοι» αὐτοὶ καλλιτέχνες.

Ἄν προσέξει τώρα κανεὶς τὸ ρόλο τοῦ κοσμήματος στὰ δυὸ ἀγγεῖα τῶν δυὸ ἐποχῶν, εἰκ. 1 καὶ 3, θὰ ἰδεῖ πόσο διαφορετικὸς εἶναι στὸ καθένα. Στὸ λεπτόστομο ἀμφορέα τῆς εἰκ. 1 τὸ χταπόδι εἶναι βαλμένο πλαγιαστά, ἀντίθετα μὲ τὴ στάση τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου, καὶ ἀσύμμετρα ἀπλώνονται οἱ πλεξοῦδες του. Δὲ συντελεῖ στὴν ἀνάδειξη τοῦ σχήματος, δὲ βοηθαεὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀγγείου, παρὰ ἔχει δική του ἀνεξάρτητη ζωὴ, εἶναι ὅπως λένε, ἀτεχτονικό. Τὸ ἀγγεῖο τῆς εἰκ. 2 ἀντιπροσωπεύει τὴ μετάβαση πρὸς τὸν τεχτονικὸ χαρακτήρα τῆς Γεωμετρικῆς διακόσμησης. Τὸ σῶμα τοῦ χταποδιοῦ συνεχίζει τὴν κάθετη μορφή τοῦ ποδιοῦ τοῦ ἀγγείου καὶ οἱ πλεξοῦδες του τραβοῦν συμμετρικὰ πρὸς τὶς λαβὲς. Οἱ γραμμὲς ποὺ τριγυρίζουν τὸ κάτω σῶμα ἀπὸ τὴ βάση ὡς τὸ τέλος τοῦ ποδιοῦ τὸ τονίζουν ἰδιαίτερα, εἶναι ἐξυπηρετικὲς τοῦ σχήματος του.

Ἀπὸ τὴν τεχτονικὴν αὐτὴ παράδοση τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς εἶναι βγαλμένη ἡ Γεωμετρικὴ διακόσμηση (Εἰκ. 3). Εἶδαμε πόσο σοφὰ εἶναι διαρρυθμισμένες οἱ σειρὲς τῶν μαίαντρων στὴν κοιλιὰ καὶ στὸ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου καὶ πόσο ὠραία κανονισμένο τὸ πάχος τῆς κάθε γραμμῆς. Ὅλα ἔχουν τεχτονικὸ σκοπὸ, ἀκόμη καὶ ἡ παράσταση. Ἀκριβῶς στὴ μέση ἀπὸ τὶς λαβὲς εἶναι βαλμένο τὸ κρεβάτι καὶ γύρω του στέκουν συμμετρικὰ ἀπὸ ἑπτὰ μορφές. Μὲ τὸ νὰ ἔχει γίνῃ σχῆμα ὁ ἀνθρώπος, εἶναι ὑποταγμένος στὴν ἐντύπωση τοῦ συνόλου.

Τὴν αὐστηρὴ, χυτὴ ὁμορφιὰ τῆς Γεωμετρικῆς Τέχνης μόνον ἓνα ἀπόλυτα σύγχρονισμένο αἰσθητήριο καὶ ἀπαλαγμένο ἀπὸ νατουραλιστικὲς προλήψεις μπορεῖ νὰ τὴ νιώσει· ὅποιος ξέρε νὰ γοητεφεῖ ἀπὸ μιὰ μικρὴ ξυλογραφία, ἐκεῖνος νιώθει τὴ δύναμη τῆς μαύρης σιλουέτας στὰ Γεωμετρικὰ ἀγγεῖα. Μόνον ἓνα ἀσκητικὸ σημερινὸ γούστο μπορεῖ νὰ ζήσει τὴν ἐξελιγμένη κομψότητα τῆς οἰνοχόης τῆς εἰκ. 5. Ἀπλὲς μαῦρες γραμμὲς σκεπάζουν τὴν κοιλιὰ, ποὺ τὸ ἀπάνω μέρος της εἶναι γιομάτο μαῦρο βερνίκι. Τὸ κόσμημα, ἓνα μικρογραφικὸ ἔλαφι, περιορίζεται σ' ἓνα μόνον μέρος τοῦ λαιμοῦ, Ἀπόλυτα σχηματοποιημένο τὸ ζῶο ταυτίζεται μὲ τὰ τρίγωνα καὶ τὰ ἄλλα κοσμήματα τὰ σκορπισμένα στὴν ἐπιφάνεια. Ἐνα σύνολο μοναδικῆς φινέτσας, μιὰ ἁρμονικὴ συμφωνία σχήματος καὶ διακόσμησης, ἀπαλαγὴ ἀπὸ κάθε περιτό, νότες βαριές καὶ χαμηλές, εἶναι ἡ κυρίαρχη ἐντύπωση ἀπὸ τὸ κομμάτι τοῦτο. Τὶ ἀξία εἶχε γιὰ τοὺς συγγενεὺς του ἓνα τέτιο ἀγγεῖο, μᾶς δίνει νὰ καταλάβουμε μιὰ ἐπιγραφὴ χαραγμένη σὲ μιὰν οἰνοχόη ὀλότελα ὅμοια μὲ τὴν εἰκ. 5, ποὺ διαβάστηκε ἔτσι: «ὅς ὀρχηστῶν πάντων ἀταλώτατα παίξει, τοῦτο δεκάν

μιν» (ὅποιος ἀπὸ τοὺς ὀρχηστῆς θὰ παίξει καλύτερα, αὐτὸς θὰ τὸ πάρει). Τὸ ἀγγεῖο, ἀφοῦ τὸ διάλεξαν γιὰ βραβεῖο τοῦ νικητῆ στὴν ὀρχηση, θὰ τὸ ἔστησαν ψηλά, γιὰ νὰ τὸ βλέπουν, ὅσοι θὰ ἀγωνίζονται. Ἡ δμήγυρη τὸ καμάρωσε, οἱ ὀρχηστῆς, ὀδηγημένοι ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ σύνολου του, ἤξεραν νὰ διαλέξουν τὶς ἀρμονικότερες κινήσεις. Καὶ ὅταν πέθαινε ἐκεῖνος ποὺ τὸ κέρδισε, τοῦ τόβαλαν πλάι μέσα στὸν τάφο του.

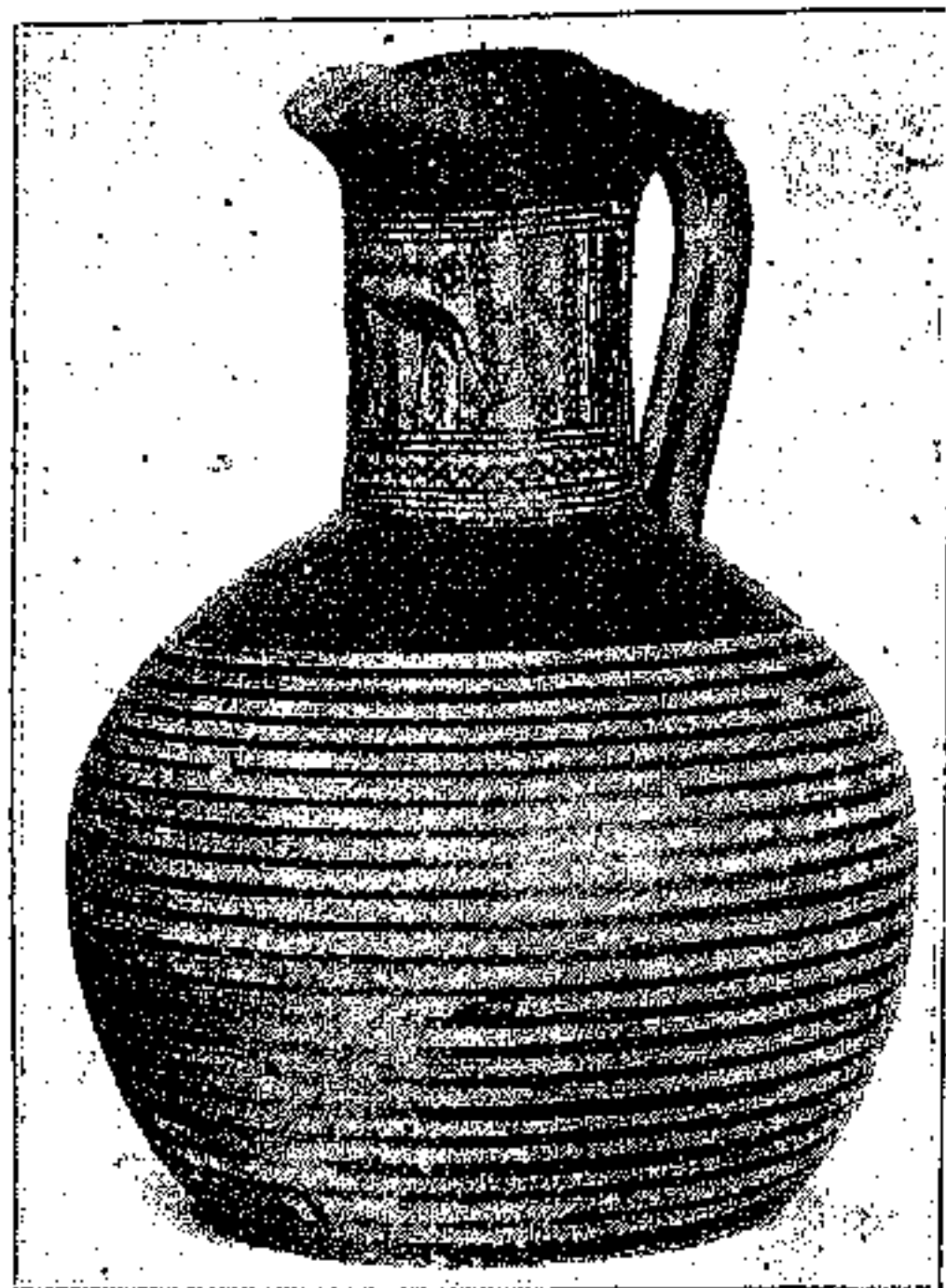
Ἀνάλογες ἀρετὲς μετὰ τὴν οἰνοχόη (εἰκ. 5) ἔχει μία πυξίδα τοῦ Μουσείου τῆς

Κοπεγχάγης (Εἰκ. 6), ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτει ἕνα ἄλλο στοιχεῖο ἀπὸ τὸ γούστο τοῦ γεωμετρικοῦ καλλιτέχνη: τὴ χαρὰ στὴν παράσταση τοῦ ὁμοιόμορφου. Καμιά διαφορά στὰ πουλιὰ ποὺ τριγυρίζουν τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, ὅλα εἶναι ὅμοια σὺν ἀτέλειωτη σειρά βάλσαμομένων πουλιῶν. Δύο σειρὲς λεπτότατα ἀστράκια γιομίζουν σφοδρὰ τὸ κενὸ ἀνάμεσα στοὺς λαιμούς καὶ στὰ πόδια των. Ἡ κορώνα ὅμως τῆς τεχνικῆς δύναμης βρίσκεται στὸ κουμπὶ τοῦ ἀκεπάσματος, τὸ περιτριγυρισμένο ἀπὸ μαῦρες γραμμές. Ἐἷνα τέτιο σύνολο φανερὰ συνειδητῆς λιτότητας καὶ αὐστηρῆς κομψότητος μόνον μὴ προχωρημένη τέχνη μπορούσε νὰ τὸ δώσει.

Καὶ ἐρχόμαστε τώρα στὸ σπουδαῖο πρόβλημα: Τί εἶναι τέλος πάντων ἡ γεωμετρικὴ τέχνη; Εἶναι στ' ἀλήθεια μιὰ πρωτόγονη τέχνη, «γένημα τῶν βάρβαρων κατακτητῶν. Λωριέων», ποὺ κατὰ στρεψαν τὸ Μυκηναϊκὸ πολιτισμὸ ἢ μήπως τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξέλιξης τῆς Μυκηναϊκῆς διακοσμητικῆς;

Οἱ νῶμες χωρίζονται σήμερα, ἐνῶ παλαιότερα βασιλεβε ὁμοφωνίᾳ ὡς πρὸς τὸ πρωτόγονο, τὴν primitivité τῆς Γεωμετρικῆς τέχνης. Καταντοῦν πιά νὰ μὴ πιστέβουν οὔτε στὴν ἐπίδραση κἂν τῆς Δωρικῆς κατάκτησης πάνω στὴν ἐξέλιξη τῆς τέχνης. Ἀφότου μάλιστα ὁ μεγάλος ἱστορικὸς καὶ θεωρητικὸς τῆς τέχνης Alois Riegl στὸ κλασικὸ βιβλίον του

«ὑστερορωμαϊκὴ βιοτεχνία» (Spä römische Kunstindustrie) ἀπόδειξε, πὼς ἡ τέχνη τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ τέχνη τῆς κατάπτωσης, γιὰτὶ ὀφείλεται στὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν ἀρχαία πρὸς τὴ μεσαιωνικὴ καὶ ὄχι στὴν ἐπίδραση τῆς εἰσβολῆς τῶν «βάρβαρων φυλῶν τοῦ Βορρᾶ», ἄρχισαν καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ κοιτᾶζον μετὰ ἄλλο μάτι τὴ Γεωμετρικὴ,

Εἰκ. Ἀρ. 5

Εἰκ. Ἀρ. 6.

ποὺ ὅμοια μετὰ τὴν ὑστερορωμαϊκὴ τὴ θεωροῦσαν ὡς τότε γιὰ πρωτόγονη καὶ βάρβαρη τέχνη.

Μποροῦμε λοιπὸν σήμερα καὶ μεῖς, χωρὶς νὰ στηριχτοῦμε στὴν «καταστροφικὴ» θεωρία, νὰ ἐρμηνεύουμε πέρα ὡς πέρα τὴ Γεωμετρικὴ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῆς Μυκηναϊκῆς τέχνης; Γιὰ τὴν ὥρα ὄχι ἀκόμη:

Μιλῶντας παραπάνω γιὰ τὸ ἀγγεῖο τῆς εἰκ. 2—τοῦ τέλους τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς—εἶδαμε μετὰ πόσο ἀλλιότιχη διάθεση εἶναι διακοσμημένο σχετικὰ μετὰ τὸ παλιότερο τῆς εἰκ. 1. Ἐδῶ νατουραλισμὸς, ἐκεῖ ἀφαίρεση, ἐξαύλωση. Ἀλλὰ καὶ στὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα (Εἰκ. 4—6) ἡ ἀρχὴ (principe) τῆς διακόσμησης δὲν εἶναι διαφορετικὴ. Ἡ σχέση μετὰ τὴ φύση, ἡ ὀργανικὴ ὑπόσταση ἔχει λείψει ἀπὸ τὰ ὀργανικὰ ὄντα. Οἱ ἄνθρωποι μετὰ τὰ πουλιὰ ἔχουν πρὸς τὸ χταπόδι τῆς εἰκ. 1 τὴν ἴδια σχέση ποὺ ἔχει τὸ ἄλλο τῆς εἰκ. 2. Πόσο λίγο, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος, διαφέρει ἡ αἴσθησις τῆς τεχνικότητος τῆς διακόσμησης ἀνάμεσα στὶς δύο ἐποχῆς, ὑστερομυκηναϊκὴ καὶ γεωμετρικὴ, εἶναι φανερὸ καὶ μόνον ἀπὸ τὶς γραμμὲς τοῦ ποδιοῦ τοῦ ἀγγείου εἰκ. 2 καὶ τοῦ κουμπιοῦ τῆς πυξίδας εἰκ. 2—στοιχεῖα ἄγνωστα στὴν Κρητικὴ καὶ τὴν παλιότερη Μυκηναϊκὴ ἀγγειογραφία. Ἀκόμη καὶ κεῖνο ποὺ θεωρεῖται τὸ ἰδιαίτερο γεωμετρικὸ γνώρισμα, τὸ χῶρισμα τῆς ἐπιφάνειας σὲ ζῶνες, συχνὰ θὰ τὸ συναντήσῃ κανεὶς σὲ ὑστερομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα. Ἡ ἀφαίρεσις λοιπὸν καὶ τεχνικὴ διακόσμηση τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς εἶναι φανερὸ, πὼς κληρονομήθησαν ἀπὸ τὴ Μυκηναϊκὴ τέχνη, ἀφοῦ φυσικὰ ἐξελίχτηκαν καὶ τροποποιήθησαν σύμφωνα μετὰ τὸ ἀνανεωμένον γούστο. Ὅλα τὰ στοιχεῖα, ποὺ εἶχαν πρὶν θεωρηθῆ πρωτόγονα καὶ βάρβαρικὰ, ἢ τριγωνικὴ παράσταση τοῦ σώματος, ἢ γραμμικὴ διακόσμηση, εἶναι φανερὸ σήμερα, πὼς στὸ Γεωμετρικὸ καλλιτέχνη ἦταν συνειδητὰ, δὲν ἔρχονται δηλαδὴ ἀπὸ ἀγνοία τοῦ καλύτερου, ἀλλ' ὅτι ἔτσι τοῦ ἄρεσαν, γιὰτὶ μόνον αὐτὰ ἔσπευκαν μετὰ τὴν αὐστηρῆ, σχηματοποιημένη, ἀνόργανη τέχνη του. Ὅτι εἶναι μοιραῖο, ἡ ἐξέλιξη πρὸς τὴν ἐξαύλωση νὰ φέρει καὶ τὴν προτίμησις στὰ ἄλλα τούτα στοιχεῖα, τὸ βεβαιώνουν μερικὲς σημερινὲς διακόσμησης, ὅπου ὄχι μόνον μαῦρη σιλουέτα ἀποδίνει τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ἀλλὰ καὶ ἡ τριγωνικὴ παράσταση κυριαρχεῖ, κάποτε μάλιστα μετὰ τὸ στήθος φάτσα, τὰ πόδια καὶ τὸ πρόσωπο προφίλ. Ὅμως μόνον ἄνθρωποι τέλεια ἀπροετοίμαστοι γιὰ κατανόηση καλλιτεχνικῶν μορφῶν ἐπιτρέπεται νὰ μιλοῦν γιὰ ἐκφυλισμὸ τῆς σημερινῆς τέχνης. Κακοὶ καὶ μέτριοι καλλιτέχνες ὑπῆρξαν πάντα σὲ ὅλες τὶς ἐποχῆς, ἡ μορφή ὅμως τῆς τέχνης ὅπως δίνεται κάθε φορὰ ἀπὸ τοὺς μεγάλους δημιουργοὺς, ἀπὸ τοὺς ἡγέτες εἶναι δικαιολογημένη καὶ ἀξιοπρόσεχτη. Παράλληλα ὅμως μετὰ τὰ στοιχεῖα, ποὺ κληρονομήθησαν ἀπὸ τὴ Μυκηναϊκὴν ἐποχὴ, ὑπάρχουν μερικὰ χάσματα, ποὺ δυσκολέβουν τὴν πλήρη ἐνῶσις τῶν δυὸ ἐποχῶν καὶ ἀναγκάζουν στὴν πίστη γιὰ τὴ μεσολάβηση νέου παράγοντος. Ἀπὸ τὰ σχήματα λ. χ. τῶν ἀγγείων τῆς γεωμετρικῆς τέχνης μόνον λίγα ἐξακριβώθηκε, πὼς ἔχουν σχέση μετὰ τὰ Μυκηναϊκὰ, πολλὰ φαινόνται καινούρια καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι σοβαρὸ. Ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος ἡ τέλεια γυμνότητα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν δὲ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ, πὼς κληρονομήθη ἀπὸ τὴ Μυκηναϊκὴ τέχνη, ἀλλὰ δείχνει, πὼς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πάλι καταπιείστησαν οἱ καλλιτέχνες τὸ ἀνθρώπινο σῶμα.

Γιὰ τὴν ὥρα λοιπὸν τοῦτο μποροῦμε νὰ ξέρουμε, πὼς χωρὶς τὴν προϋπόθεσις τῆς Μυκηναϊκῆς τέχνης εἶναι ἀκατανόητη ἡ Γεωμετρικὴ διακοσμητικὴ ἀντίληψη,

υπάρχει όμως σ' αυτή και κάτι καινούργιο, που το αποδίνουμε στη νέα ζωή και δύναμη, που έφεραν από το βορρά οι φρέσκες και δροσερές φυλές των Δωριέων.

* *

"Όσο πλούσιοι είμαστε σε άγγεία Γεωμετρικά, άλλο τόσο φτωχοί σε πλαστικά μνημεία της ίδιας εποχής. Οι κοινωνικές συνθήκες δεν έδωκαν άφορμή σε δημιουργία μεγάλων αγαλμάτων, γιατί η λατρεία των θεών γινόταν στο υπαίθρο γύρω στους βωμούς. Οι θεοί δεν είχαν αποκτήσει σπίτια για να μπούν οι ίδιοι μέσα σ' αυτά.

"Έχουμε όμως αρκετά μικρά αγαλματάκια, αφιερώματα σε θεούς ή νεκρούς.

Εικ. 'Αρ. 7

"Ανάμεσα σ' αυτά ξεχωρίζει ένα χάλκινο αλογάκι, που βρέθηκε στην Όλυμπία (Εικ. 7). "Αν το κρίνουμε σπ' τη νατουραλιστική άποψη, το χαριτωμένο αυτό έργο είναι χαμένο. Γιατί δεν είναι οργανικό ύν, με αίσθηση και ζωϊκή δύναμη, αλλά σαν ψεύτικο παιγνίδι. "Όμως τί χάρη στο περίγραμα του, τί σβελτέσσα στην εμφάνιση! Σάν να λεφτερώθηκε επίτηδες απ' ό,τι το έδενε με τη φύση για να

μάς παρουσιαστεί θεϊκά ξαλαφρωμένο και λυγερό. "Έχει γι' αυτό μιάν αληθινότερη, αϊτούσια ύπαρξη, γιατί ανασαίνει τον άέρα, που βγαίνει από την περιοχή της καθαρής τέχνης.

* *

"Αν, ανεβαίνοντας κανείς στην 'Ακρόπολη, σταθεί μπρός στους τοίχους των Προπυλαίων, έπειτα του 'Ερέχθειου και του Παρθενώνα, θαυμάσει με πόση αΐσθηση και θετικότητα είναι βαλμένη ή μιá πέτρα άπάνω στην άλλη και χαρεϊτή βελουδένια επιφάνεια τους, θά αυλογιστεί χωρίς να το θέλει τα Γεωμετρικά άγγεία. Γιατί οι μακρνοί τούτοι πρόγονοι των δημιουργών του Ε' αΐωνα με το ίδιο πνεύμα, την ίδια αντίληψη ήξεραν ποιá σειρά να βάλουν πάνω στην άλλη και πώς να δώσουν τη θερμή ύψη της βερνικωμένης επιφάνειας. Και τότε πλησιάζοντας κανείς νοερά τις δυό εποχές θά ιδεί, πώς ή «σωφροσύνη», ό ρυθμός, ή έπιστημονικότητα, που δούλεψαν στα Γεωμετρικά άγγεία, έδωσαν άργότερα το έργο του Θουκυδίδη και τον 'Ελληνικό ναό.

ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

ΣΤΡΑΤΗ ΣΩΜΕΡΙΤΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ

"Ο κυβερνητικός συνασπισμός των αστικών κομάτων μας συμπλήρωσε άναμφισβήτητα το κυριότερο μέρος του έργου του. "Η νομισματική σταθεροποίηση, ή τραπεζιτική μεταρρύθμιση, κι ίσοζύγισή του προϋπολογισμού, ή ένιαία αυτή οικονομική πολιτική των μεταδιχτατορικών κυβερνήσεων, είναι πια μιá πραγματικότητα, που όφειλουμε να αντιμετωπίσουμε και κρίνουμε σ' όλη την έκταση της σημερινής θέσης της και των πιθανών αποτελεσμάτων της. Ποιος θά μπορούσε να άρνηθεί πόσο σιναλερό θά ήταν, αν πέραμας άπέναντι της στάση καθαρά άρνητική, χωρίς βαθύτερη και έσωτερικότερη άνάλυση της σημασίας της, των κατευθύνσεων που δίνει στην οικονομική εξέλιξη του τόπου μας; Γιατί ό,τι έγινε στο διάστημα αυτό δεν είναι μόνο ή πρώτη σοβαρή κι έπιστημονικά προετοιμασμένη προσπάθεια της αστικής τάξης μας για να μπει στον κύκλο της καπιταλιστικής οικονομίας με μιá συγχρονισμένη χρησιμοποίηση όλων των δυνάμεων, που ή άνώμαλη οικονομική άνάπτυξη της στα τελευταία χρόνια βασιτούσε σκόρπιες ως τώρα. Είναι ταυτόχρονα κι ή ουσιαστική είσοδο μας σε μιá καινούργια ζωή, σημαντικότερο σταθμό στη μετάβαση μας για τη σοσιαλιστική κοινωνία.

* *

"Όμως είναι φανερότατο, πώς ή κριτική αυτή δε θά μπορούσε να γίνεται χωριστή από το σύνολο των οικονομικών φαινομένων, που παρουσιάζει στα τελευταία χρόνια ή ζωή σε όλα όννεξάιρετα τα κεφαλαιοκρατικά κράτη της Εύρώπης. "Ακριβώς μάλιστα είναι χαρακτη-

υπάρχει όμως σ' αυτή και κάτι καινούργιο, που το αποδίνουμε στη νέα ζωή και δύναμη, που έφεραν από το βορρά οι φρέσκες και δροσερές φυλές των Δωριέων.

* *

"Όσο πλούσιοι είμαστε σε άγγεία Γεωμετρικά, άλλο τόσο φτωχοί σε πλαστικά μνημεία της ίδιας εποχής. Οι κοινωνικές συνθήκες δεν έδωκαν άφορμή σε δημιουργία μεγάλων αγαλμάτων, γιατί η λατρεία των θεών γινόταν στο υπαίθρο γύρω στους βωμούς. Οι θεοί δεν είχαν αποκτήσει σπίτια για να μπούν οι ίδιοι μέσα σ' αυτά.

"Έχουμε όμως αρκετά μικρά αγαλματάκια, αφιερώματα σε θεούς ή νεκρούς.

Εικ. 'Αρ. 7

"Ανάμεσα σ' αυτά ξεχωρίζει ένα χάλκινο αλογάκι, που βρέθηκε στην Όλυμπία (Εικ. 7). "Αν το κρίνουμε απ' τη νατουραλιστική άποψη, το χαριτωμένο αυτό έργο είναι χαμένο. Γιατί δεν είναι οργανικό ύν, με αίσθηση και ζωϊκή δύναμη, αλλά σαν ψεύτικο παιγνίδι. "Όμως τί χάρη στο περίγραμα του, τί σβελτέτα στην εμφάνιση! Σάν να λεφτερώθηκε επίτηδες απ' ό,τι το έδενε με τη φύση για να

μās παρουσιαστεί θεϊκά ξαλαφρωμένο και λυγερό. "Έχει γι' αυτό μιάν αληθινότερη, αὐτούσια ύπαρξη, γιατί ανασαίνει τον άέρα, που βγαίνει από την περιοχή της καθαρής τέχνης.

* *

"Αν, ανεβαίνοντας κανείς στην 'Ακρόπολη, σταθεί μπρός στους τοίχους των Προπυλαίων, έπειτα του 'Ερέχθειου και του Παρθενώνα, θαυμάσει με πόση αίσθηση και θετικότητα είναι βαλμένη ή μιá πέτρα άπάνω στην άλλη και χαρεϊτή βελουδένια επιφάνεια τους, θά αυλογιστεί χωρίς να το θέλει τα Γεωμετρικά άγγεία. Γιατί οι μακρνοί τούτοι πρόγονοι των δημιουργών του Ε' αιώνα με το ίδιο πνεύμα, την ίδια αντίληψη ήξεραν ποιá σειρά να βάλουν πάνω στην άλλη και πώς να δώσουν τη θερμή ύψη της βερνικωμένης επιφάνειας. Και τότε πλησιάζοντας κανείς νοερά τις δυό εποχές θά ιδεί, πώς ή «σωφροσύνη», ό ρυθμός, ή έπιστημονικότητα, που δούλεψαν στα Γεωμετρικά άγγεία, έδωσαν άργότερα το έργο του Θουκυδίδη και τον 'Ελληνικό ναό.

ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

ΣΤΡΑΤΗ ΣΩΜΕΡΙΤΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ

"Ο κυβερνητικός συνασπισμός των αστικών κομάτων μας συμπλήρωσε άναμφισβήτητα το κυριότερο μέρος του έργου του. "Η νομισματική σταθεροποίηση, ή τραπεζιτική μεταρρύθμιση, κι ίσοζύγισή του προϋπολογισμού, ή ένιαία αυτή οικονομική πολιτική των μεταδιχτατορικών κυβερνήσεων, είναι πια μιá πραγματικότητα, που όφειλουμε να αντιμετωπίσουμε και κρίνουμε σ' όλη την έκταση της σημερινής θέσης της και των πιθανών αποτελεσμάτων της. Ποιος θά μπορούσε να άρνηθεί πόσο σιγαλερό θά ήταν, αν πέραμας άπέναντι της στάση καθαρά άρνητική, χωρίς βαθύτερη και έσωτερικότερη άνάλυση της σημασίας της, των κατευθύνσεων που δίνει στην οικονομική εξέλιξη του τόπου μας; Γιατί ό,τι έγινε στο διάστημα αυτό δεν είναι μόνο ή πρώτη σοβαρή κι έπιστημονικά προετοιμασμένη προσπάθεια της αστικής τάξης μας για να μπει στον κύκλο της καπιταλιστικής οικονομίας με μιá συγχρονισμένη χρησιμοποίηση όλων των δυνάμεων, που ή άνώμαλη οικονομική άνάπτυξη της στα τελευταία χρόνια βασιτόυσε σκόρπιες ως τώρα. Είναι ταυτόχρονα κι ή ουσιαστική είσοδο μας σε μιá καινούργια ζωή, σημαντικότερο σταθμό στη μετάβαση μας για τη σοσιαλιστική κοινωνία.

* *

"Όμως είναι φανερότατο, πώς ή κριτική αυτή δε θά μπορούσε να γίνεται χωριστή από το σύνολο των οικονομικών φαινομένων, που παρουσιάζει στα τελευταία χρόνια ή ζωή σε όλα όνειαίρετα τα κεφαλαιοκρατικά κράτη της Ευρώπης. "Ακριβώς μάλιστα είναι χαρακτη-

ριστικό πόση φανερότατη συνάρτηση δείχνουν τα φαινόμενα αυτά και πόση ταυτότητα στους αντικειμενικούς σκοπούς τους. Ο τελευταίος Ιμπεριαλιστικός πόλεμος, που ουσιαστικά τελείωσε με την οίχτρη άποτυχία μας στη Μικρασιατική έκστρατεία, έφερε σε βαθύτατη έσωτερική κρίση την Ευρωπαϊκή καπιταλιστική οικονομία, όχι μόνον από την πλέρια εξάντληση της στην αντιμετώπιση μιας πρωτοφανέως πολεμικής περιπέτειας, που τελικά της άφαιρεσε την πρωτοβουλία στην παγκόσμια παραγωγή και κατανάλωση, υποδουλώνοντας τη στο Βορειοαμερικανικό κεφάλαιο, μά ακόμα από το πρόβλημα το ζωτικό, που της έθεσε το όγκωμένο ρέμα της σοσιαλιστικής επανάστασης, που άμέσως με την ανακωχή εκδηλώθηκε. Έτσι, όλα τα οικονομικά φαινόμενα της καπιταλιστικής Ευρώπης, που άκολούθησαν τον πόλεμο, κινήθηκαν αναμφισβήτητα ανάμεσα στις δύο αυτές κύριες αντιθέσεις. Στην ελάτωση δηλαδή της οικονομικής πρωτοβουλίας της Ευρωπαϊκής κεφαλαιοκρατίας στην παγκόσμια παραγωγή και κατανομή του πλούτου, και στο αντίκρισμα των συνεπειών, που είχε στις υπόλοιπες χώρες ή επαναστατική επικράτηση της εργατοαγροτικής τάξης στην τσαρική Ρωσία. Κι ο αναμφισβήτητος σκοπός, που επιδιώξαν κι ουσιαστικά πέτυχαν, ήταν ένας: ή Ισορρόπηση και σταθεροποίηση της ευρωπαϊκής κεφαλαιοκρατίας ανάμεσα στις αντιθέσεις αυτές, που απειλούσαν να την παρασύρουν. Βέβαια ο βαθμός και η έκταση της επιτυχίας δεν είναι Ισοσκελείς. Η ανάκτηση της οικονομικής πρωτοβουλίας του ευρωπαϊκού κεφαλαίου κι η άπελεπτόρωση του από τον κεφαλαιοκρατικό οργανισμό, που είναι οι Ένωμένες Πολιτείες της Β. Α., ουσιαστικά δεν πραγματοποιήθηκε. Όπως ακόμα ματαιώθηκε σχεδόν το γύμνωμα των νικημένων και ή οικονομική ανασυγκρότηση των νικητών από τις όγκώδεις αποζημιώσεις, που προϋπολόγιζαν να πάρουν. Στις κατευθύνσεις αυτές ή διεθνική και παγκόσμια αντίληψη για τις ανάγκες του κεφαλαίου έκαμε αναγκαίο τον συμβιβασμό, που πραγματοποίησε το σχέδιο Dawes. Έτσι, οι Ευρωπαίοι όφειλέτες της Αμερικής δεν αναγκάστηκαν μόνο να αναγνωρίσουν τα πολεμικά χρέη τους ο' αυτές, σ' ένα μικρότερο, όχι όμως και πολύ, ποσοστό, μά ακόμα υποχρεώθηκαν να ξαναδανειστούν απ' αυτήν για να καλύψουν όσα ο περιορισμός των αποζημιώσεων και γενικότερα ή αποσύνθεση της παραγωγής τους, τους είχαν αφαιρέσει. Έτσι, από την πλευρά αυτή ή Ισορρόπηση της Ευρωπαϊκής Κεφαλαιοκρατίας πραγματοποιήθηκε με ζημία βέβαια του έθνικιστικού πνεύματος, που και μετά την ανακωχή έδέσποζε στη δράση και τις κατευθύνσεις νικητών και νικημένων, με κέρδος όμως για την αντίληψη της παγκόσμιας συνάρτησης του κεφαλαίου, που είχε αποτέλεσμα την επικράτηση μιας διεθνικής κεφαλαιοκρατικής πολιτικής.

Ο συμβιβασμός όμως αυτός και ή φαινομενική άποτυχία της ευρωπαϊκής κεφαλαιοκρατίας στην πρώτη προσπάθεια της, της έδωσε τα μέσα που την έκαναν ικανή να πραγματοποιήσει πλέρια τη δεύτερη. Η επαναστατική προσπάθεια της εργατικής και αγροτικής τάξης στην Ευρώπη, που εκδηλώθηκε ταυτόχρονα με την ανακωχή, και που ουσιαστικά τελείωσε με την έφαρμογή της ΝΕΠ στη Σοσιαλιστική Ρωσία, τη φασιστική νίκη στην Ιταλία, την άνατροπή της εργατικής Κυβέρνησης στην Αγγλία και την άποτυχία του Cartel de la Gauche στη Γαλλία, ήταν για την Ευρωπαϊκή κεφαλαιοκρατία κίνυνος σοβαρότατος, που για όρισμένες στιγμές την είχε κλονίσει σύριζα σ' αυτή την βασική υπόσταση της. Ο κίνυνος αυτός ουσιαστικά δεν υπάρχει σήμερα, ούτε θά υπάρξει για μακρό χρονικό διάστημα. Στο σημείο αυτό ή παγκόσμια κεφαλαιοκρατία με μια κοινή και συντονισμένη προσπάθεια κέρδισε μια αναμφισβήτητη νίκη.

* *

Με τις ίδιες γενικές προϋποθέσεις, που παραπάνω χαραχτηκαν, κινείται κι ή οικονομική κυβερνητική πολιτική. Οικονομική ανασυγκρότηση του Κράτους, ανάκτηση των πολεμικών άπωλειών, ανάπτυξη κι επέκταση της βιομηχανικής και γεωργικής παραγωγικής μας ικανότητας και δραστηριότητας. Γενικές κατευθυντήριες γραμές. Αναγνώριση των πολεμικών χρεών μας στους Ευρωπαίους και Αμερικανούς δανειστές μας. Καινούργιος δανεισμός μας απ' αυτούς για την Ισοζύγηση του προϋπολογισμού, τη νομισματική μεταρύθμιση, την προσφυγική άποκατάσταση και τη βιομηχανική και γεωργική διοργάνωση μας. Μέσα σ' όλα αυτά κλείνεται κι ή άστική σταθεροποίηση. Είναι οι βασικές προϋποθέσεις της, ο άμεσος

και ουσιαστικός σκοπός που επιδιώκουν όλα αυτά τα μέτρα, που τί άλλο είναι παρά τα μέσα που θά τον πραγματοποιήσουν. Κλείνονται αναμφισβήτητα, όπως ειπώθηκε και πριν, μέσα στο γενικό πλαίσιο της πολιτικής που άσκει σήμερα ή παγκόσμια κεφαλαιοκρατία. Όμως αυτό δεν έμποδίζει να υπάρχουν και όρισμένα ειδικά χαρακτηριστικά, όρισμένες τοπικές περιπτώσεις που αξίζουν να προκαλέσουν ειδικότερα την προσοχή μας.

Πρώτα από όλα ή καπιταλιστική ανάπτυξη της άστικής τάξης μας, που ή καινούργια οικονομική πολιτική γυρέβει να εξασφαλίσει, σήμερα τουλάχιστο δεν κινυνέβει από μιάν όπωσδήποτε σημαντική επαναστατική δράση της εργατικής ή αγροτικής τάξης μας. Χωρίς πραγματικές κοινωνικές δυνάμεις, που τόσο σημασία έχουν και σε γειτονικά μας άκόμη κράτη, όπως ή Γιουγκοσλαβία, ή Βουλγαρία κι ή Ρουμανία, υπάρχουν σε μας στατικά, χωρίς δυναμικές επαναστατικές τάσεις, που απ' αυτές να κινυνέβει σοβαρά και άμεσα ή και έμμεσα το άστικό καθεστώς της χώρας μας. Έτσι ή Ισορρόπηση των δυνάμεων της κεφαλαιοκρατίας μας, που προσπαθεί να πραγματοποιήσει ή κυβερνητική πολιτική δεν δικαιολογείται από μιá τέτια άποψη. Είναι όμως χωρίς άλλο μιá εξασφάλιση από τον ίδιο τον εαυτό της και τους κινύνους που της γενούν αυτά τα βαθύτερα υποσώματα της.

Γιατί το τοπικό κεφάλαιο μας είχε να εξασφαλιστεί από δύο σημαντικούς έχτρους που γέννησαν ή ανώμαλη, σπασμωδική, άσυστηματοποίητη μετάβαση του στην καπιταλιστική οικονομία. Έτσι ή δημιουργία μιας τοπικής βιομηχανίας, πρόχειρης, άντιεπισημονικά όργανωμένης, χωρίς τις καταναλωτικές προϋποθέσεις που άποτελούν για κάθε βιομηχανία ή αναπτυγμένη άποροφητική δύναμη των προϊόντων της από το λαό, και ή ύπαρξη συγκοινωνιών, που να εξασφαλίζουν εύκολα, φτηνά και γρήγορα την κατανομή τους, έφερε το βιομηχανικό κεφάλαιο μας, ύστερα από τον παραγωγικό όργασμό του στην τελευταία δεκαετία, σε κρίση όχι άσυνήθιστη για τέτοιες περιπτώσεις. Αυτός είναι ο πρώτος σημαντικός κίνυνος που ή κυβερνητική οικονομική πολιτική προσπαθεί να αντιμετώπισει με τη νομισματική έξυγάνωση, την έχτέλεση παραγωγικών έργων, συγκοινωνιακών, ήλεκτροκινητικών κλπ. και την τραπεζική μεταρύθμιση. Αυτή θά επιτρέψει στην Έθνική Τράπεζα, στις τρεις υποδιαιρέσεις της, τη Χρηματική, τη Γεωργική και τη Βιομηχανική (αυτή είναι ή ουσιαστική σημασία του κεντρικού τμήματος της παλιάς, που θά μείνει μετά τον χωρισμό) να πάρει την πρωτοβουλία για την έφαρμογή μιας πολιτικής rationnelle στην όργάνωση και την ανάπτυξη του άστικού, βιομηχανικού και γεωργικού πλούτου μας.

Ο δεύτερος κίνυνος έχει την ίδια αιτία, άλλη όμως μορφή. Σε μιá χώρα, σαν την δική μας, με καθαρά προκαπιταλιστική οικονομική όργάνωση και συγκρότηση, μόλις ως εδώ και λίγα χρόνια, το μικροαστικό στοιχείο, ο μικρέμπορος και ο χειροτέχνης μικροπαραγωγός, εξακολουθεί να είναι ή βάση της οικονομίας της. Η μετάβαση στο βιομηχανικό σύστημα, ή ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας, είχαν άμεσο αποτέλεσμα τον κλονισμό του. Του τίθεται καθαρότατα ένα ζήτημα ύπαρξης, και σπρώχνεται κοινωνικά, όσο δεν κατορθώνει να συγκρατηθεί μέσα στις ανάγκες και τις απαιτήσεις που δημιουργεί ή καινούργια οικονομική φόρμα, προς τα άριστερά, στην προλεταριοποίηση, που κάθε μέρα την κάνει πιο γρήγορη ή βαριά φαρμακία και το στένεμα της δραστηριότητας του από την άνικανότητα του να άποκριθεί στις ανάγκες της άγοράς και τη συνεχή άπορόφηση της από τη βιομηχανική παραγωγή. Βέβαια δεν όμολογεί άκόμη την ήττα του. Με γερή έπαγγελματική όργάνωση, αγωνίζεται άπελπισμένα για την συντήρηση του και το σταμάτημα της καταστροφής του. Και ο άγώνας του δεν είναι μόνο οικονομικός. Η άντιδραστική μικροαστική τάξη μας είναι το πραγματικό υπόστρωμα του λαϊκού Κόματος και αυτή στήριζεν όλες τις τελευταίες στρατιωτικοπολιτικές διαχτατορίες. Μέσα σε τέτιο πλαίσιο πρέπει να τοποθετηθεί ή όλη αντίδραση των επαγγελματικών όργανώσεων μας, ενάντια στην κυβερνητική οικονομική πολιτική. Πλάσιο οικονομικά άντιδραστικό, άφοϋ υποστηρίζει και θέλει να έμσχύσει το προκαπιταλιστικό οικονομικό σύστημα και που κλείνει μέσα του μιá προσπάθεια σημαντικότερα επικίνδυνη για την κεφαλαιοκρατία μας. Γιατί ο κίνυνος δεν είναι μόνος έμεσος και μακρινός, από την πιθανή προλεταριοποίηση της μικροαστικής μάζας μας, μά και άμεσος. Με συχνές επαναστατικές εκδηλώσεις, έχει πολιτικούς αντίχτυπους, που όπως είδαμε δεν είναι άκίνυνοι. Και ήταν φυσικό ή Κυβερνητική οικονομική πολιτική να μη τον παραβλέψει, όσο κι αν ή θέση της είναι αντίθετη στις κατευ-

θύνσεις του και κλείνει μέσα της τὸ σπέρμα τῆς καταστροφῆς του. Θέλει ὅμως καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν κάμει ἡρεμότερη, λιγότερο ἀπότομη, περισσότερο φυσιολογική χωρὶς καὶ νὰ ἐμποδίσαι τὴν πραγματοποίησιν της.

* * *

Τὴ στροφή ὅμως αὐτὴ πρὸς τὸ καπιταλιστικὸ οἰκονομικὸ σύστημα, ποὺ περιέχει καὶ ἐπιδιώκει ἡ κυβερνητικὴ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ποιὰ κεφάλαια θὰ τὴν πραγματοποιήσουν; Αὐτὴ δὲν εἶναι βέβαια καθαρὰ τοπικὴ περίπτωση, ἀφοῦ καὶ σ' ἄλλες χώρες περισσότερο προχωρημένους οἰκονομικά, ὅπως ἡ Ἰταλία, καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ Γερμανία, παρουσιάζεται. Σὲ μᾶς ὅμως εἶναι πιὸ ἔντονη. Γιατί ἂν ἐκεῖ τὸ ποσοστὸ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ξένου κεφαλαίου στὴν ἐσωτερικὴ οἰκονομικὴ ἀναδημιουργία εἶναι α, πόσο θὰ πρέπει νὰ εἶναι σὲ μᾶς, χώρα μὲ περιορισμένο πλοῦτο, ποὺ ἡ βιομηχανικὴ καὶ ἡ γενικὴ παραγωγικὴ ἀνάπτυξη της ἔχει προϋπόθεση τῆς τεράστια προεργασία σὲ ἔργα συγκοινωνιακά, ἀποξηραντικά, ἀρδευτικά, ἠλεκτροπαραγωγικά; Ἄν τὰ δάνεια τῆς Ἰταλικῆς βιομηχανίας ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ ἔχουν φτάσει στὰ 100 ἑκατομύρια δολάρια δηλαδὴ ὄχι δισεκατομύρια δραχμῆς, πόσα θὰ πρέπει νὰ δανεισταῖμε ἡμεῖς; καὶ ποιὸς θὰ εἶναι συνέπειες; Ἔτσι τὸ πρόβλημα πέρνει τὴν τοπικὴ, ξεχωριστὴ καὶ εἰδικὴ μορφή του. Τὸ ξένο κεφάλαιο ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἢ πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν προσφυγικὴ ἀποκατάστασιν, τὴ νομισματικὴ ἐξυγίανσιν, τὴς βιομηχανικῆς πιστώσεως κλπ. ἔχει ξεπεράσει κιόλας τὰ τριάντα ἑκατομύρια λίρες δηλαδὴ τὰ δώδεκα δισεκατομύρια δραχμῆς. Καὶ ἡ προσπάθεια εἶναι στὴν ἀρχὴ της. Μὴ δὲν χαλκίβονται ὅμως ἔτσι οἱ ἀλυσίδες ποὺ θὰ δέσουν χερσὸπόδαρα τὴ ζωὴ μας, καὶ θὰ τὴν σκλαβώσουν στὴν κυριαρχία τῆς ὀλιγαρχίας τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Νέας Ὑόρκης ποὺ καρπώνεται τὸν παγκόσμιον πλοῦτον;

Τὸ πρᾶμα δὲν ἔχει μόνον τεράστια σημασία γιὰ τὴς ἐνδεχόμενες πολιτικῆς ὑποχρεώσεις ποὺ ἄργα ἢ γρήγορα θὰ μᾶς δημιουργήσῃ ἢ δέσμευσῃ αὐτὴ. Ἰδὴ ἀνήκουμε οὐσιαστικὰ στὸν ἀντιδραστικὸ συνασπισμὸ τῆς καπιταλιστικῆς Ἀγγλίας, ποὺ προετοιμάζει τὸν καινούργιον πόλεμον τοῦ μέλλοντος. Ἡ σημασία ἀπλώνεται καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν μας. Καὶ οἱ ἐνδείξεις ποὺ ὑπάρχουν ἀπὸ τώρα κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ ἡσυχαστικῆς. Ἡ φασιστικὴ ἀντίδραση ὀργανώνεται καὶ στὸν τόπον μας, γιὰ νὰ πνίξει κάθε προοδευτικὴ καὶ δημοκρατικὴ προσπάθεια καὶ τὴν πιὸ ἀκίντην στοὺς κατόχους τῆς ἐξουσίας καὶ τὰ συμπτώματα της εἶναι γνωστά. Ὁ ἀνόητος, ἀπροφάσιτος καὶ τυραννικὸς διωγμὸς τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος ἐκεῖ ἔχει τὴν αἰτία του. Ἔτσι ἡ στενὴ ἐξάρτησιν τῆς ἀστικῆς μας τάξεως καὶ τῆς παραγωγικῆς της δραστηριότητος ἀπὸ τὴν ἀγγλοαμερικανικὴν κεφαλαιοκρατικὴν ὀλιγαρχίαν, μ' ὅλα τὰ ἀγαθὰ ποὺ παρουσιάζουν οἱ πιθανότητες ποὺ γενᾶ, γιὰ τὴν γρήγορην προώθησιν μας στὰ ἀνώτερα ἐπίπεδα τοῦ σύγχρονου βιομηχανικοῦ καὶ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, κλείνει μέσα της σημαντικὸτατους κιντύνους γιὰ τὴς πυκνῆς μάζας τῶν τάξεων τῆς ἐργασίας, ποὺ αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ προώθησιν καμωμένη μέσα στὸν κύκλον τοῦ καπιταλιστικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος πρόκειται ἀσφαλῶς νὰ δημιουργήσῃ.

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β'.

ΙΟΥΝΗΣ 1928

ΦΥΛΛΑΔ 10 10'

ΜΕΛΕΤΕΣ

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΥ

Ο ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΛΥΡΙΣΜΟΣ

Ἄν ρίξει κανεὶς καὶ τὴν ποῖον ἐπιπόλαιον ματιὰ στὴ σύγχρονον ἑλληνικὴ λογοτεχνία θὰ πειστεῖ ἀμέσως, πῶς τὸ φιλολογικὸ εἶδος, ποὺ ἐξακολουθεῖ περισσότερο ν' ἀκμάζει στὴν Ἑλλάδα, εἶναι ἡ λυρικὴ ποίησιν. Σ' ὅλες τὴς λογοτεχνικῆς γενιῆς, ἀπὸ τὴν γενιὰ τοῦ Παλαμᾶ ὡς ἐκεῖνη ποὺ ἀκολουθεῖ τὴ δικὴν μας, ὁ λυρισμὸς καὶ ποσοτικὰ καὶ ποιοτικὰ ἀντιπροσωπεύεται μὲ τὸν ἱκανοποιητικότερον τρόπον, πολὺ πιὸ ἱκανοποιητικὰ ἀσφαλῶς παρ' ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα λογοτεχνικὰ εἶδη, τὸ θέατρον, τὸ μυθιστόρημα, τὸ διήγημα, ἡ κριτικὴ. Στὴν γενιὰ τοῦ Παλαμᾶ δὲ βρισκῶ οὔτε μυθιστοριογράφον, οὔτε θεατρικὸν συγγραφέα, οὔτε διηγηματογράφον ἐφάμιλλον τοῦ ποιητῆ τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς» καὶ τοῦ Καβάφη, στὴν γενιὰ τοῦ Βάρναλη καὶ τοῦ Σικελιανοῦ μοῦ φαίνεται, πῶς οἱ δυὸ αὐτοὶ εἶναι οἱ σημαντικότεροι ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους λογοτέχνες καὶ στὴς κατοπινῆς τέλους γενιῆς ἔχω τὴν ἰδέαν, πῶς τὰ ἰσχυρότερα ταλέντα εἶναι τὰ πέντε—ἔξη ποιητικά. Μὰ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι τὰ πρᾶματα ὅπως τὰ λέω, καὶ ἂν ὁ Καρκαβίτσας, ὁ Ξενόπουλος, ὁ Θεοτόκης, ὁ Κώστας Χατζόπουλος εἶναι ἐφάμιλοι ἢ καὶ ἀνώτεροι ἴσως ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ ἢ τὸν Καβάφη, καὶ ἂν στὴς κατοπινῆς γενιῆς ὑπάρχουν θεατρικοὶ συγγραφεῖς, διηγηματογράφοι ἢ μυθιστοριογράφοι ὄχι μόνον ἰσάξιοι, μὰ καὶ σπουδαιότεροι ἀπὸ τὸ Σικελιανὸν ἢ τὸ Βάρναλη, πάλιν ἐξακολουθεῖ νὰ κάνει ἐντύπωσιν, πῶς στὴν τόσο ὕλιστικὴν ἐποχὴν μας, ποὺ ὁ λυρισμὸς χάνει ὄλοένα περισσότερο ἕδαφος, στάθηνε δυνατόν νὰ βγάλει στὴν Ἑλλάδα τέτοιους καρπούς. Λέγω τέτοιους καρπούς μὴν ξεχνώντας οὔτε πῶς ἡ λυρικὴ ποίησιν, καὶ μάλιστα καθὼς στένειραν τὰ ὅρια της στὴν ἐποχὴν μας (ὄχι ὡς πρὸς τὰ θέματα ἢ τὴν μορφήν, μὰ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ποὺ πάει νὰ περιοριστεῖ ὄλοένα περισσότερο στὴν καθαρὴν λυρικὴν οὐσίαν), εἶναι τὸ δυσκολότερον λογοτεχνικὸν εἶδος (δύσκολον γιὰτὶ—ὅταν εἶναι στὸ ὕψος τοῦ φυσικοῦ—δὲν ἐπιδέχεται καμιά βιομηχανοποιήσιν καὶ γιὰτὶ ὁ λυρισμὸς, φανέρωμα καὶ ξεγύμνωμα τοῦ ἑαυτοῦ μας, δὲ σηκώνει ψυχικὴν φτώχιν), οὔτε πῶς ὁ λυρισμὸς βρισκῆται σὲ παρακμὴ παντοῦ σήμερον στὴν Ἑυρώπῃ. Τὸ κάπως περίεργον αὐτὸ φαινόμενον ἔχει ὡς τόσον, μοῦ φαίνεται, τὴν ἐξήγησιν του. Στὴν Ἑλλάδα, σχετικὰ μὲ τὰ ἄλλα λογοτεχνικὰ εἶδη καὶ μὲ τὴν συνολικὴν δημιουργικότητα τῆς ἐποχῆς, ὁ λυρισμὸς

είναι σημαντικά όπωσδήποτε αναπτυγμένος, γιατί και σάν άτομα και σάν φυλή βρισκόμαστε άκόμη στη συναισθηματική νά ποϋμε φράση τής ζωής μας, πού είναι ή πιό κατάλληλη για τήν ανάπτυξη του λυρισμού. Η κριτικοεπιστημονική τάση τής εποχής μας, πού είναι τόσο άπλωμένη άλλού, δέ μάς έχει άκόμη όλό-τελα κυριέψει, και γι' αυτό διατηρούμε ανέγγιχτο μεγάλο μέρος άπό τό συναισθηματικό μας έγώ. Αυτός είναι ό κυριώτερος λόγος. Μά υπάρχουν και άλλοι δευτερότεροι, πού μπορεί νά πει κανείς, πώς είναι έν μέρος και συνέπειες του πρώτου. Στόν τόπο μας δέν έχουν άκόμη διαμορφωθεί ούτε οι ήθικες ούτε οι υλικές κατάλληλες συνθήκες για νά προκόψουν περισσότερο όλα σχεδόν τά άλλα λογοτεχνικά είδη, τό μυθιστόρημα, τό θέατρο, ή κριτική. Τό διήγημα άπεναντίας πρόκοψε όσο σχεδόν και ό λυρισμός, γιατί φαίνεται, πώς για τήν ανάπτυξη του δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα οι κατάλληλες προϋποθέσεις. Όλοι οι πεζογράφοι μας υπήρξαν ή άποκλειστικά, ή πριν άπόλα διηγηματογράφοι και κατά δεύτερο λόγο μυθιστοριογράφοι· πράμα πού δείχνει—άν μάλιστα λογαριάσουμε τήν τεράστια ανάπτυξη του μυθιστορήματος στην εποχή μας—πώς ό τόπος μας δέν είναι άκόμη ώριμος για τό μυθιστόρημα, όπως δά ούτε και για τό θέατρο και για τή «μεγάλη» κριτική.

* *

Σ' έναν τόπο, πού βρίσκεται άκόμη στη συναισθηματική φράση τής εξέλιξης του, είναι φυσικό και ό λυρισμός νά είναι σέ μεγάλο μέρος συναισθηματικός. Και αυτό πραγματικά συμβαίνει στην Ελλάδα. Η λυρική μας ποίηση είναι άποκλειστικά σχεδόν συναισθηματική. Και, όταν λέω συναισθηματική, εννοώ φυσικά, πώς δέν τροφοδοτιέται παρά μόνο άπό τό αίσθημα και τό συναίσθημα, έρωτικά κατά προτίμηση άν όχι μόνο, και πώς πολύ σπάνια έμπνέεται άπό τήν φιλοσοφική σκέψη, άπό τή μεταφυσική άγωνία, άπό τά μεγάλα παγκόσμια κοινωνικά και άλλα προβλήματα, άπό τις μεγαλειώδεις υλικές κατακτήσεις τής εποχής μας, άπό τό δράμα τέλος, σέ όλη τή γενικότητα του, τής οικουμενικής ανθρώπινης ζωής. Στενή ως πρὸς τό περιεχόμενο, τις πηγές των έμπνεύσεων της, είναι στενή ή σύχρονη έλληνική λυρική ποίηση και στη διάθεση και στο πνεύμα και στη μορφή. Οι τόνοι της είναι λίγοι και εκεί άκόμη (όπως στόν έρωτα ή στη φυσιολατρεία) όπου παρουσιάζει τό μεγαλύτερο πλοῦτο, φτωχοί και καθυστερημένοι, όπου κάπως νεωτερίζει (νεωτερίζει σχετικά μέ τό λυρισμό των παλαιότερων γενιών), όπως στα έργα των ποιητών μας, πού τους έμπνέει τό άρχαίο έλληνικό ιδανικό (ώρισμένο έλληνικό ιδανικό, δηλαδή σχηματοποιημένο και συνθηματικό μάλλον) ή ό χριστιανισμός. Τήν ίδια μονοτονία βρίσκει κανείς και στη διάθεση, όποια και άν είναι. Η έρωτική λόγου χάρη παρουσιάζει τις πέντε έξη κλασικές παραλλαγές της και μόνο ίσως σέ δυό—τρεις νέους τήν βρίσκει κανείς πλούτισμένη και μέ άλλα στοιχεία, μέ τά στοιχεία εκείνα, πού είναι τόσο χαρακτηριστικά του ανθρώπου τής εποχής μας και πού τά συναντά κανείς τόσο συχνά στα έργα των ευρωπαϊών ποιητών. Σέ ποιό έλληνικό ποίημα μπορούμε νά βρούμε μιá έρωτική διάθεση, πού νά πλησιάζει ή νά θυμίζει καν τήν έρωτική διάθεση του Χάινε, ή του Λαφόργκ, ή άπό τους νεότερους του Τουλέ, του Πελλερέν, του Καρκό, μιá έρωτική διάθεση, πού νά είναι ένα μίγμα άπό συναισθηματικότητα και ειρωνεία, λυγμός και γέλιο μαζί, θεληματική πεζολογία και έξαρση και χίλια δυό άλλα πράματα άκόμη; Και όμως τά

πολυσύνθετα και άνάμικτα και αντιφατικά αυτά αίσθήματα και συναισθήματα υπάρχουν και στη ζωή μας και δέν θα μπορούσε νά πει κανείς μιμητή τον έλληνα ποιητή, πού θα τά άποτύπωνε και πού θα τροφοδοτούσε και μ' αυτά (ή και μόνο μ' αυτά) τήν ποίηση του. Η μορφή τέλος του έλληνικού λυρισμού, και στην έξωτερική και στην έσωτερική ύπόσταση της, είναι, κι αυτή άρκετά μονότονη και καθυστερημένη. Τις μετρικές και ρυθμικές καινονομίες των ευρωπαϊών ποιητών ελάχιστοι στον τόπο μας τις άκολουθήσαν. Και όσο για τήν έσωτερική σύσταση του στίχου, τις εικόνες, τήν ήχητική και πλαστική αξία των λέξεων, βρισκόμαστε πενήντα χρόνια τουλάχιστο πίσω. Δέ μιλω φυσικά για τή γενική αντίληψη του λυρισμού, για τις επαναστάσεις, πού συντελέστηκαν στη νέα ευρωπαϊκή ποιητική συνείδηση, για τις ολοκληρωτικές ανατροπές στη φύση, τά όρια, και τον προσορισμό του λυρισμού, πού έφεραν οι νέες αισθητικές άρχές και θεωρίες, όρισμένες αντιρατσιοναλιστικές τάσεις τής εποχής μας, τό μοντέρνο πνεύμα, ή έντελώς σχεδόν μεταμορφωμένη ψυχική μας διάθεση και φιλοσοφική διαμόρφωση. Δέ μιλω για ό' αυτά γιατί μόνο ή ήχώ τους, μιάν άδύνατη ήχώ, έχει έρθει ως έμάς εδώ πέρα.

* *

Μιá τέτια καθυστέρηση στη λυρική ποίηση ενός τόπου δέ μπορεί νά μὴν είναι μειονέκτημα. Μά είναι τάχα όσο στο πρώτο αντίκρισμα φαίνεται και ζημιώθηκε τάχα όσο θα μπορούσε νά φανταστεί ίσως κανείς ό έλληνικός λυρισμός, πού δέν άκολουθήσε τάσεις, σχολές, θεωρίες, πού φάνηκαν τά τελευταία πενήντα χρόνια στην Ευρώπη; Δέ μιλω φυσικά για μίμηση. Αυτή πάντα θα ζήμιωνε, κι άν άκόμη ό μιμητής ήταν προετοιμασμένος άπό ιδιοσυγκρασία ή διάθεση ν' άκολουθήσει όρισμένη σχολή ή όρισμένη θεωρία, κι άν άκόμη συγγένεβε ψυχικά μέ κείνον, πού θα μιμούνταν. Μιλω για κάτι άλλο, μιλω για τό γενικό εκείνο πνεύμα, για τή γενική εκείνη αντίληψη, πού τόσο απλώνεται στην ατμόσφαιρα μιáς εποχής, ώστε τό νά τήν άγνοήσει ή και νά μείνει ξένος κανείς σαυτήν είναι χωρίς άλλο ζημία και καθυστέρηση. Και μάλιστα, όταν ή γενική αυτή αντίληψη έρχεται σάν ώρίμασμα τελειωτικό άρχων και θεωριών, πού άπό καιρό, άλλοτε πιό κρυφά και άλλοτε φανερότερα, τραβούσαν τό δρόμο τους, σάν κάτι πού υπήρχε στον άέρα τής εποχής και πού δέν είχε βρει τήν όριστική έκφραση του άκόμη, σά μιá κατάκτηση πνευματική βέβαιη και χεροπιαστή, όπως οι κατακτήσεις του υλικού κόσμου, σά μιάν άλήθεια άδιαφιλονείκτη, αξιωματική, άσειστη όσο και οι φυσικοί νόμοι. Θα ήταν ζημία βέβαια και καθυστέρηση για τον έλληνικό λυρισμό, άν δέν ξεφευγε άπό τό ρασιοναλισμό και τή ρητορεία (στοιχεία, πού οι συμβολιστές τά έβγαλαν όριστικά άπό τήν ποίηση και τήν «καθαρίσαν» άπ' αυτά πολύ πριν άπό τό Μπρεμόν και τό Βαλερί), θα ήταν όμως ζημία και άν άκολουθούσε ό έλληνικός λυρισμός σχολές και θεωρίες σάν των φουτουριστών, των ντανταϊστών ή και των υπερρεαλιστών σήμερα; Φυσικά τώρα πιά, στην εποχή όπου ζούμε, και όπου τόποι και άνθρωποι όλοένα πιό πολύ έξομοιώνονται, τό ν' άκολουθήσει ένας ποιητής αυτήν ή εκείνη τή θεωρία, τή δείνα ή τήν τάδε σχολή, είναι πολύ περισσότερο παρά άλλοτε ζήτημα προσωπικού γούστου πρὸ πάντων. Μπορεί όμως νά θεωρήσει κανείς τον καλλιτέχνη τόσο αὐθύπαρχο και αὐτοτελή, ώστε νά τον ξεχωρίσει όλότελα άπό τον τόπο του, άπό τό περιβά-

λον, όπου μεγάλωσε, απ' όλη τή μικρή ή μεγάλη καλλιτεχνική παράδοση, που υπήρξε πριν απ' αυτόν; "Όχι βέβαια. "Ο καλλιτέχνης είναι φυσικά πριν απόλα άτομο, μα είναι και προϊόν του περιβάλλοντος του. Θα ήταν δυνατό να γεννηθεί στην Ελλάδα ένας Απολλιναίος, ένας Κοκτώ, ένας Ζιροντού ή ένας Μοράν; Και αν έβγαινε εδώ πέρα ένας τέτοιος λογοτέχνης, δε θα ήταν χωρίς άλλο μιμητής; Κανείς υποθέτω δε θα χει αντίρρηση.

"Έτσι λοιπόν βγαίνει εύκολα το συμπέρασμα, πως, αν πρέπει να λογαριαστεί, στο παθητικό του ελληνικού λυρισμού πως δεν υποτάχτηκε σε μερικές γενικές, καθιερωμένες πια αισθητικές αλήθειες (και υπάρχουν τέτοιες), πρέπει από την άλλη, μεριά να λογαριαστεί στο ενεργητικό του, πως για οποιοδήποτε λόγο, είτε από τη φυσική συντηρητικότητα του "Ελληνα, είτε από το σκεπτικισμό του, είτε από την επιθυμία του να δημιουργήσει φιλολογία έθνική, πολύ σπάνια και πολύ λίγο παρασύρθηκε από τις διάφορες ευρωπαϊκές σχολές και θεωρίες των πενήντα τελευταίων χρόνων. Φυσικά και οι Έλληνες λυρικοί έπαθαν πολλές και ποικίλες επιδράσεις, οι περισσότεροι όμως κατορθώσανε να τις αφομοιώσουν, να τις μετουσιώσουν. Και ακόμα οι σχολές και οι θεωρίες, που ακολούθησαν, δεν ήταν ποτέ της τελευταίας ώρας, μα πάντα είχαν συμπληρώσει την τροχιά τους, είχαν δώσει τους πιο καλούς των καρπούς.

*
* *

"Όσο κι αν δε μ' αρέσουν οι διαίρεσεις και οι κατατάξεις σε κατηγορίες, γιατί ποτέ δεν ανταποκρίνονται στα πράγματα και πάντα βιάζουν την αμέθοδη τάξη της ζωής, θα καταφύγω ως τόσο αναγκαστικά σ' αυτές, για να ευκολυνθώ στη σύνθεση, στη διαρύθμιση του ύλικού, που πρόκειται να έρευνήσω.

Το θέμα μου είναι οι Έλληνες λυρικοί της τελευταίας δεκαπενταετίας, εκείνοι δηλαδή που παρουσιάστηκαν στη χρονική περίοδο, που απλώνεται από το 1905 ως το 1920, και που οι παλαιότεροι της δεν περιλαμβάνονται ούτε στην παικτική, ούτε στην πρώτη μεταπαλαμική γενιά. Συνήθως όλοι μιλούν για τη λογοτεχνική κίνηση μιας εποχής, αφού τη χωρίσουν σε είδη, χωρίζουν ύστερα κάθε είδος σε τάσεις ή σε σχολές. "Εγώ δεν ήταν δυνατό στο θέμα μου να ακολουθήσω αυτή τη διαίρεση και να γιατί. "Εχω την ιδέα, πως στην ελληνική λυρική ποίηση των τελευταίων δεκαπέντε χρόνων τουλάχιστο δεν παρουσιάζονται τάσεις ή σχολές, όπως παρουσιάζονται άλλου, σαν ομαδικά δηλαδή οποιαδήποτε φαινόμενα. Πολλαπλότητα από τάσεις υπάρχει βέβαια και στη σύγχρονη ποίηση μας (ή νεοχριστιανική π. χ. τάση, ή ελληνολατρική (ραγνπε), ή νεοκλασική, ή εμπνευσμένη από το δημοτικό τραγούδι και τη σύγχρονη ελληνική, χωριάτικη πρό πάντων ή και αποκλειστικά ίσως, ζωή, ή ανθρωπιστική), όπως υπάρχουν και σχολές, ή παλαμική, ή καθαφική σχολή και ή ερτανησιώτικη ακόμη. "Όμως και σχολές και τάσεις δεν αντιπροσωπεύονται ουσιαστικά παρά από ένα μόνο ποιητή. Πρέπει να βιάσει κανείς πολύ τα πράγματα, και να τα παραιοποιήσει, για να κατατάξει το Βάρναλη και το Σικελιανό π. χ. στην ίδια τάση ή τον Γκόλφη και το Δελή στην ίδια σχολή. "Αλλά και αυτό ακόμη αν γίνει, που δε γίνεται, πάλι θα μπερδεφτούν τα πράγματα, γιατί και οι ποιητές, όπως και κάθε τί στον κόσμο, αλλάζουν, παρουσιάζουν πολλές φάσεις, πολλές τάσεις, πολλές μορφές. Και τότε ποιά τάση των θα καλολογαριάσουμε για να τους κατατάξουμε;

Την κυρίαρχη θα μου πούν, την πιο χαρακτηριστική. Τίποτα δεν είναι τόσο απλητό όσο οι λέξεις και τίποτα δε μας εκφράζει ατελέστερα. Ποιά είναι ή κυρίαρχη τάση του Βάρναλη π. χ ή πρώτη του, ή ελληνολατρική, ή εκείνη που παρουσίασε τα τελευταία αυτά χρόνια, ή ανθρωπιστική; Δουλειά του κριτικού είναι να τόβρει, θα μου απαντήσουν. Του σχολαστικού κριτικού ναί, όχι όμως και εκείνου που θέλει να έρμηνέβει όσο μπορεί πιστότερα την πραγματικότητα, όσο μπορεί πιο λίγο δηλαδή να την παραρμηνέβει.

Στον τόπο μας κάθε ποιητής έχει και δική του σχολή, ακολουθεί και δική του τάση, πράμα που το δημιουργεί ο ατομισμός του "Ελληνα και που δεν είναι και καθόλου όμως δυσάρεστο, αφού ένας ποιητής (ένας καλλιτέχνης γενικά) είναι περισσότερο από κάθε άλλον άτομο, και σαν τέτοιος δε μπορεί φυσικά παρά να διαφέρει το περισσότερο από τους άλλους. "Ομοιότητες μεταξύ τους παρουσίασαν βέβαια και εδώ οι λυρικοί όλων των γενιών. Μα οι ομοιότητες αυτές ήταν έξωτερικές, φραστικές και τις έφερε κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, οτι ονομάζουμε γενικό πνεύμα του καιρού. Κανένας δεν άμφισβητεί (μιλώ για τις σχολές), πως πολλούς λυρικούς στις τέσσερις τελευταίες ποιητικές γενιές (όπως και από τις προηγούμενες) έπηρέασε ο Παλαμάς. Μπορούμε όμως να πούμε, πως είχε και μαθητές;

Και αυτοί ακόμη, που έπηρεάστηκαν περισσότερο από το πνεύμα του, από την τεχνουργία του, που ακολούθησαν ως και τους φραστικούς του ακόμη τρόπους, ο Γκόλφης, ο Πάνος Ταγκόπουλος, ο Κυριαζής, ο Δελής, δεν έχουν μια δική τους οποιαδήποτε προσωπικότητα, που μερικοί μάλιστα, όπως ο Ταγκόπουλος π. χ., όσο πάν και την ξεκαθαρίζουν; Και δε μπορεί το ίδιο ακριβώς να ειπωθεί και για τον Καβιάφη; Το συμπέρασμα είναι, πως θα ήτανε άστοχος ο χωρισμός σε σχολές ή σε τάσεις. Τι μου έμνε λοιπόν να κάμω; Να χωρίσω τους λυρικούς, που θα έξετάσω, σε γενιές και να μιλήσω για τους καλύτερους, για τους χαρακτηριστικότερους κάθε γενιάς. Αυτό και θα κάμω.

Ξέρω βέβαια, πως και ή διαίρεση σε γενιές είναι σχηματική και δεν ανταποκρίνεται, όσο πιστέβουμε ή όσο μας φαίνεται, στα πράγματα. "Από ποιους αποτελείται μια λογοτεχνική γενιά; "Από λογοτέχνες της ίδιας περίπου ηλικίας, που ή ψυχή τους και το πνεύμα τους διαμορφώθηκε την ίδια περίπου εποχή κάτω από την επίδραση των ίδιων μεγάλων (δεν υπάρχουν πάντα, και αυτό έχει σημασία) έξωτερικών γεγονότων και των ίδιων κοινωνικών συνθηκών, από λογοτέχνες, που φανερωθήκανε στην ίδια περίπου χρονική περίοδο και πρό πάντων ποιητήκανε από το ίδιο γενικό πνεύμα του καιρού. Κάποιες λοιπόν γενιότητες ομοιότητες (συγγένειες, σχέσεις) παρουσιάζουν αναγκαστικά μεταξύ τους οι λογοτέχνες της ίδιας γενιάς. Οι διαφορές όμως είναι πολύ μεγαλύτερες και μάλιστα μεταξύ εκείνων από τους λογοτέχνες, που έχουν την έντονώτερη προσωπικότητα και που προπαντός εκπροσωπούν μια γενιά. "Επειτα, γιατί να κατατάσσονται σε ιδιαίτερη κατηγορία ορισμένοι λογοτέχνες μόνο και μόνο γιατί έχουν την ίδια περίπου ηλικία και παρουσιάστηκαν την ίδια περίπου εποχή; Μήπως τα πρώτα τους έργα είναι εκείνα, που τους χαρακτηρίζουν περισσότερο και σ' αυτά θα μένουν, ή μήπως ένας μεσόκοπος λογοτέχνης ή και ένας γέρος ακόμη δε μπορεί να είναι πιο νέος στο πνεύμα και στην ψυχή, πιο τολμηρός, πιο νεωτεριστής κάποτε, και από ένα νέον ακόμη, και έτσι αν και πολύ περασμένης κατά τα φαινόμενα γενιάς,

κατὰ βάθος ν' ἀνήκει στὴν πιὸ νέα; Καὶ τὰ χρονικά ἄλλωστε ὄρια, πὺ χωρίζουν μεταξύ τους τὶς γενιές, δὲν εἶναι μήπως κι αὐτὰ ψεύτικα; Μήπως ὅλες οἱ σημερινές ἑλληνικές ποιητικές γενιές δὲν ἔγιναν ἀπὸ κάποιο χρονικὸ σημεῖο καὶ δώθε σύγχρονες καὶ δὲν εἶναι σύγχρονες, ἀφοῦ ζοῦν (ἀνάλογα μὲ τὶς ἰδιοσυγκρασίες φυσικά) κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες ἐπιδράσεις;

Τεχνητὴ, συμβατικὴ λοιπὸν, ὄχι ὅσο ἡ προηγούμενη ὡς τόσο, καὶ ἡ διαίρεση, σὲ γενιές ὅπως καὶ κάθε «ρασιοναλιστικὴ» διαίρεση, θὰ τὴν ἀκολουθήσω ὅμως ἀναγκαστικά ἀφοῦ δὲ φτιάσαμε ἀκόμη στὸ σημεῖο νὰ ἐρμηνέβουμε οὐσιαστικότερα τὴ ζωὴ καὶ ὅλος μας ὁ ἀνθρώπινος μηχανισμὸς διέπεται τόσο ἀκόμη ἀπὸ τὴ σημερινὴ νοησιαρχία.

* * *

Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, χωρὶς νὰ σχηματοποιήσει πολὺ τὰ πράγματα, πὺς οἱ ἑλληνικές λογοτεχνικές γενιές, πὺ φάνηκαν ἀπὸ τὸ 1905 καὶ δώθε, εἶναι τέσσερις. Ἡ γενιὰ τοῦ Σικελιανοῦ (ἡ δευτέρη μεταπαλαμική, ἂν δεχτοῦμε, πὺς στὴ πρώτη μεταπαλαμική ἀνήκουν ὁ Γρυπάρης, ὁ Μαλακάσης, ὁ Πορφύρας, ὁ Χατζόπουλος) πὺ περιλαμβάνει τὸ Σκίπη, τὸν Καμπάνη, τὸν Καζαντζάκη, τὸ Χαντζάρα, τὸ Βάρναλη καὶ μερικοὺς ἄλλους, ἡ γενιὰ τοῦ Λαμπιθιώτη, ὅπου πρέπει νὰ καταταχτοῦν ὁ Φιλύρας, ὁ Σπαταλάς, ὁ Οὐράνης, ὁ Γκόλφης, ὁ Φῶτης Γιούφυλλης καὶ δύο—τρεῖς ἀκόμη, πὺ πρωτοφανερώθηκαν κατὰ τὸ 1910 στὴν «Ἡγησώ», ἡ δική μας, μὲ τὸ Δούρα, τὸν Παπατσώνη, τὸ Νάξο, τὸν Πάνο Ταγκόπουλο, τὸν Μπαρλά, τὸν Καρζή, τὸν Ἀθάνα, τὸν Κουκούλα, τὸ Ραφτίπουλο, πὺ πρωτοφανερώθηκαν κατὰ τὸ 1914, καὶ τέλος ἡ κατοπινὴ μετὰ τὴ δική μας γενιὰ, ὅπου ἀνήκουν ὁ Καριωτάκης, ὁ Γιάννης Παναγιωτόπουλος, ὁ Τέλλος Ἄγρας, ὁ Μ. Στασινόπουλος καὶ ἀκόμη δύο—τρεῖς. Φυσικά, ἐπαναλαμβάνω, τὰ χωρίσματα αὐτὰ δὲν ἀντιστοιχοῦν ἐντελῶς στὰ πράγματα, εὐκολύνουν ὅμως ὅπως δὴποτε τὸν κριτικὸ στὴ δουλειά του, γιατί τὸ χάρισμα σὲ γενιές βοηθεῖ μὲ τὰ χρονικά ὄρια, πὺ βάζει, τὴν ἐξήγηση μερικῶν φαινομένων, πὺ θὰ ἦταν ἄλλιῶς πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ ἐξηγηθοῦν. Καὶ εὐτὺς ἀμέσως στὴ γενιὰ τοῦ Σικελιανοῦ ξεχωρίζει κανεὶς μιὰ τάση φυσιολογική, πραγματική, παγανιστική (payenne), ἀντισαντιμανταλική, τάση κυρίαρχη στὴ γενιὰ ἐκείνη. Ἐξωτερικὰ ἐξηγεῖται ἡ τάση αὐτὴ ἀπὸ τὸ ὅτι κατὰ τὸ 1903 καὶ 1904 ἄρχισαν νὰ γίνονται πλατύτερα γνωστοὶ στὴν Ἑλλάδα ὁ Νίτσε, ὁ Χούτμαν, ὁ Ντ' Ἀνούτσιο (τῶν «Laudis»), πὺ καὶ ἐπηρέασαν, ὅπως ἦταν φυσικό, ὅλους σχεδὸν τοὺς λυρικοὺς τῆς γενιᾶς τοῦ Βάρναλη. Γιὰ μιὰ ἐξαιτία, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ «Ἀκρίτα» ὡς τὴν ἐποχὴ τῆς «Ἡγησῶς», σὲ συλογὴ ἢ σὲ περιοδικό, ὅπου καὶ ἂν διαβίσει κανεὶς στίχους, διακρίνει ἐπιδράσεις ξένων λογοτεχνῶν μὲ συγγενικές τάσεις, καὶ μάλιστα τῶν τριῶν πὺ ἀνάφερα. Φυσικά, καὶ ἐδῶ τὸν πρῶτο ρόλο ἔπαιξε ἡ προσωπικότητα. Ἄλλιῶς ἐπηρέασθη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, τὸν Χούτμαν καὶ τὸν Ντ' Ἀνούτσιο, ὁ Σικελιανός, ἄλλιῶς ὁ Βάρναλης, ἄλλιῶς ὁ Σκίπης, ἄλλιῶς ὁ Χαντζάρας. Σ' ὅλους ὅμως αὐτοὺς εἶναι φανερὴ μιὰ ἀντιρωμαντικὴ διάθεση, ἡ τάση νὰ ἐμπνέονται κατὰ προτίμηση, ἂν ὄχι ἀποκλειστικά, ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον, τὸν ἀρχαῖο καὶ τὸ νεώτερο, μιὰ φυσιολογία, μιὰ ἐξύμνηση, πότε ἀσυγκράτητη, πότε συγκρατημένη, τῆς ζωῆς. Εἶπα πὺς, ἐξωτερικὰ μόνον ἐξηγοῦν οἱ ἐπιδράσεις ἀπὸ

διαβάσματα τὴν ἀντισαντιμανταλικὴν τάση τῆς γενιᾶς αὐτῆς. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ βαθύτεροι λόγοι. Καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἦταν τὸ κάποιο ἀνατάραγμα, πὺ ἐνωθε ἡ ναρκωμένη τότε ἀκόμη Ἑλλάδα, ὁ βαθὺς πόθος τῆς νὰ ξυπνήσει ἀπὸ τὸ λήθαργο, ν' ἀνταρσιαστῆ, νὰ σαλέψει, πόθος, πὺ ἔκανε τὸν Παῦλο Μελά νὰ σκοτώνεται στὴ Μακεδονία, καὶ τὸ Δραγούμη καὶ τὸ Γιανόπουλο νὰ σαλπίζουν τὰ πρῶτα πύρινα τοὺς σαλπίσματα. Ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα αὐτὴ, πὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ πάλεται ἀπὸ κάποιο ἠρωϊκὸ φύσημα, ἐπηρέασε τοὺς λυρικοὺς τῆς γενιᾶς τοῦ Σικελιανοῦ, δὲν ἀμφιβάλω. Καθόλου ἀπίθανο ὅμως νὰ ἦταν καὶ σύμπτωση. Καὶ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ μὲ βεβαιώσει, πὺς τὸ περιβάλλον τῆς τότε Ἑλλάδας ἐπηρέασε βαθύτερα τὸ Σικελιανὸ ἢ τὸ Σκίπη ἀπὸ τὸ διάβασμα τοῦ Νίτσε ἢ τοῦ Ντ' Ἀνούτσιο ἢ ἀπὸ τὶς ἐπιταγές καὶ τὶς παρορμήσεις τῆς ἴδιας τοὺς ἰδιοσυγκρασίας. Εἶναι τόσο ἀνεξιχνίαστος ὁ τρόπος ὅπου ἐνεργοῦν στὰ βάθη μιᾶς προσωπικότητας τὰ στοιχεῖα, πὺ τὴν ἀποτελοῦνε, καὶ τόσο λίγο ἐπηρεάζουν καμιά φορὰ τὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα! Καὶ σ' αὐτὴ τὴ γενιὰ, ὅπως καὶ σὲς μεταγενέστερες, κάνει ἐντύπωση ὁ ἄκρος καὶ ἀπόλυτος υποκειμενισμὸς. Λὲ βγαίνουν οἱ Ἕλληνες λυρικοὶ ἀπὸ τὸ καυκί τους: γι' αὐτὸ καὶ πολὺ σπάνια συναντοῦμε στὰ ἔργα τους τὰ ἀντικειμενικὰ ἐκείνα κοιτάγματα (ἀντικειμενικὰ ὅσο ἐπιτρέπεται στὸ λυρισμὸ καὶ μάλιστα τὸ νεότερο) εἴτε στὸν ὕλικὸ κόσμον, σὲς μεγάλες σημερινές ὕλικές κατακτήσεις, εἴτε στὸν ἠθικὸ, στοὺς ἀγῶνες τῶν ἀνθρώπων γιὰ νὰ βελτιώσουν τὴ θέση τους. Ἡ ἔλειψη ὡς τόσο τῶν ἀντικειμενικῶν αὐτῶν κοιταγμάτων, ἀπὸ τοὺς λυρικοὺς τῆς γενιᾶς τοῦ Σικελιανοῦ τουλάχιστο, δικαιολογοῦνται. Δὲν παρουσίαζε τότε στὴν Ἑλλάδα (ὅπως καὶ τώρα ἀκόμη ἄλλωστε) τίποτα τὸ τόσο μεγαλειώδες ὁ ὕλικὸς κόσμος, ὡστε νὰ κινήσει τὸ οἴστρο ποιητῆ, ὅπως κίνησε τὸ Βεράρεν στὴν Εὐρώπη, καὶ τὰ ἀνθρωπιστικὰ ἰδανικά ἦταν κίαι, πὺ τότε μόλις πρωτοξυπνοῦσαν ἐδῶ πέρα. Καὶ ἂν ἀκόμη τὰ ἔπαιρνε εἶδηση, θὰ βίαζε τὸν ἑαυτὸ του ὁ λυρισμὸς μας γιὰ νὰ ἐμπνευστῆ ἀπ' αὐτὰ καὶ ἀσφαλῶς θὰ δημιουργοῦσαν ἔργα ἀνυπόφορα πλαστά.

* *

Νομίζω, πὺς οἱ προσωπικότεροι λυρικοὶ στὴ γενιὰ, πὺ πρωτοφανερώθηκε μεταξύ στὰ 1905 καὶ 1908, εἶναι ὁ Σικελιανός, ὁ Βάρναλης, ὁ Χαντζάρας, ὁ Μελαχροινός, (1) ὁ Σκίπης καὶ ὁ Καμπάνης. Γι' αὐτοὺς λοιπὸν μόνο—γοργὰ καὶ γενικῶτατα φυσικά—θὰ μιλήσω.

Τὸ κύριο γνώρισμα τῆς προσωπικότητας (τῆς λυρικῆς τουλάχιστο) τοῦ Σικελιανοῦ, μοῦ φαίνεται πὺς εἶναι τὸ εἰδωλολατρικὸ πνεῦμα, ὁ παγανισμὸς. Ἐντελῶς ἀπειραχτος ὁ ποιητὴς αὐτὸς ἀπὸ τὸ χριστιανισμὸ, ἀποκάλυψε μὲ τὸν πλατύτερο καὶ ἀμεσότερο τρόπο στὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο» τὸ ἑλληνικὸ πλαστικὸ καὶ φυσιολογικὸ του ἔνστιχτο. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ «Ἀλαφροῖσκιωτος» ἔχω τὴν ἰδέα, πὺς εἶναι καὶ θὰ μείνει τὸ ἀντιπροσωπευτικότερο ἔργο του. Καθόλου μυστικιστῆς στὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο» ὁ Σικελιανός (ὁ πανθεισμὸς του δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἰνδικό, δὲν τὸν κάνει οὔτε στιγμὴ νὰ χάνει τὴ συνείδηση τῆς προσωπικότητάς του καὶ νὰ ταυτίζεται, νὰ εξαφανίζεται μέσα στὸ σύμπαν), δταν θέλησε ἀργότερα στὸν «Πρόλογο στὴ Ζωὴ»

(1) Ἴσως νὰ μοῦ ξεφεύγουν σ' αὐτὴ, ὅπως καὶ σὲς ἄλλες γενιές, μερικοὶ ὑποθετοὶ ὅμως πὺς θὰ μοῦ συχωρεθῆ ἡ ἀναπόφευγη αὐτὴ παράλειψη.

(σ' αὐτὸν προπάντων), στὸ «Μήτηρ Θεοῦ» καὶ στὸ «Δελφικὸ Λόγο» τελευταία νὰ ἐκφράσει ἕναν ψυχοδιανοητικὸ κόσμον, ἐπηρεασμένον ὀλίγε ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ μυστικισμὸ (τὸν ὀρφικὸ καὶ τὸ νεοπλατωνικὸ) ἀπόλυτε. Ἀπόλυτε, γιατί παραβίασε τὴ φύση του, φύση συγγενική μὲ τοῦ Γκαίτε, τοῦ Χουίτμαν, τοῦ Ντ' Ἀνούντσιο, πραγματιστική, ρεαλιστική, ἀνίκανη, καὶ ὅταν ἀκόμη στρέφεται πρὸς τὰ μέσα, νὰ ξεχάσει τὸν ἔξω κόσμον.

Καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου εἶναι περισσότερο ἐσωτερικὴ ἢ ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ, τὴν πλημμυρίζει ὁ κόσμος τῶν φαινομένων. Ὅχι γιατί οἱ ὑλικὲς παραστάσεις τῶν τοῦ εἶναι ἀπαραίτητα καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ γιατί τὸ πλαστικὸ του ἔνστικτο τὸν σπρώχνει πρὸς τὸν ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο ὀργανικὸ καὶ ἀνόργανο κόσμον, πρὸς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Ὡς τόσο, οὔτε οἱ πλαστικὲς του ἱκανότητες εἶναι τόσες, ὥστε ἱκανοποιητικὰ πάντα νὰ μορφοποιεῖ τὸ ἀμορφο (καὶ αὐτὸ εἶναι ποίηση, τέχνη γενικὰ), οὔτε οἱ μουσικὲς του διαβήσεις τόσο ἔντονες, ὥστε, ὅταν ἀφήνεται σ' αὐτὲς, νὰ μπορεῖ νὰ τὸν θιράβει πραγματικὰ καὶ ὄχι φαινομενικὰ μόνο, καὶ νὰ λυτρώνεται ἀπὸ τὸ ρασιοναλισμὸ.

Ἐπ' ὅσα κομμάτια τοῦ «Ἀπολλώνιου» δημοσίεψε ὡς τώρα ὁ Μελαχροινὸς φαίνεται, πὼς θέλησε νὰ ἐφαρμόσει σ' ἕνα μακρόπνοο ἐπικολυρικὸ ἔργο τὶς θεωρίες γιὰ τὴν ποίηση τῶν συμβολιστῶν καὶ τοῦ Μαλαρμέ. Θεωρίες ἀκαθόριστες ἀκόμη, ἀδοκίμαστες (μ' ὅλο πὺν οἱ θεωρητικοὶ τοῦ συμβολισμοῦ βρίσκουν ἀναδρομικὰ πρακτικὲς ἐπιβεβαιώσεις τῶν σὲ πολλὰ ποιητικὰ ἔργα διαφόρων τόπων καὶ ἐποχῶν) καὶ ἀρκετά, γιὰ μεγάλα μάλιστα ποιητικὰ ἔργα, ἐπικίντνες. Εἶναι γνωστὸ πὼς οἱ συμβολιστὲς ¹⁾ ἐπιδίωξαν τὴν ὅσο μπορεῖ μεγαλύτερη μουσικοποίηση τῆς ποίησης καὶ τὸ ὅσο μπορεῖ μεγαλύτερο καθάρισμα τῆς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὰ ρασιοναλιστικά. Ὅταν ὁ Μαλαρμέ ἔλεγε τὸ περίφημο του: *la poésie homérique est une déviation de la poésie*, ἦταν συμφωνότατος βέβαια μὲ τὶς ἀρχὲς πὺν κήρυχνε, ἔβλεπε ὅμως τάχα πρὸς ποιὲς ἀκρότητες ὠθοῦσε τὴν ποίηση; Οὔτε λίγο οὔτε πολὺ. τὴν ὠθοῦσε στὴν ἐξαφάνισή της. Γιατί (ὁ ντανταϊσμὸς τὸ ἔδειξε) ὅταν ἡ ποίηση καταντήσῃ ἐντελῶς ἱρασιοναλιστική, θὰ ἔχει καταντήσῃ συνάμα καὶ ἀναρρηθῇ, δηλαδὴ ἀνύπαρχη. Ἐναρρηθῇ καὶ ἀνύπαρχο εἶναι μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Μαλαρμέ, ὅπως καὶ τοῦ Ρεμπώ, ὅπως καὶ ὅλων τῶν ποιητῶν τῶν τελευταίων σχολῶν, πὺν ὠθησαν ὡς τὰ ἄκρα τὶς μαλαρμεικὲς θεωρίες. Ἡ ποίηση ὡς τόσο τοῦ Μελαχροينوῦ δὲν παρουσιάζει αὐτὲς τὶς ἀκρότητες. Τὸν ἐφύλαξε ἴσως ὁ ἔμφυτος στὸν Ἑλληνα συντηρητισμὸς, τὸ γεγονὸς πὺν δὲν ἔζησε στὴν Εὐρώπη, ὅπου ἡ πυρετώδης ἀναζήτηση τοῦ νέου ὀδηγεῖ συχνὰ σὲ ὑπερβολές, μὰ ἴσως—καὶ αὐτὸ περισσότερο πιστέβω—καὶ ἡ ἴδια του πείρα, τὸ ἀργὸ καὶ συνετὸ πὺν ἔκαμε ζύγισμα τῶν πραγμάτων. Στὰ κομμάτια τοῦ «Ἀπολλώνιου» πὺν δημοσίεψε, μῦθος δὲν ὑπάρχει βέβαια, ὑπόθεση δηλαδὴ ἐνιαία μὲ πλοκή καὶ ἐπεισόδια, πὺν προχωρεῖ πρὸς μιὰ λύση. Ὁ μῦθος εἶναι ἐσωτερικὸς, ψυχοδιανοητικὸς (ὅπως συμβαίνει στὸ δεύτερο Φάουστ), ἕνας μῦθος ὅπου καθρεφτίζονται μὲ συμβολικὸ τὸ περισσότερο τρόπο, μὲ κατάλληλη μετάπλαση στοιχείων τοῦ ἔξω κόσμου, τὰ αἰσθήματα, οἱ ψυχικὲς καταστάσεις καὶ οἱ στοχασμοὶ τοῦ ἥρωα. Παρ' ὅλ' αὐτὰ ὅμως διατηρεῖ ὁ Μελαχροινὸς καὶ κάποια πλαίσια,

κάποιους τύπους ρασιοναλιστικοὺς ὄχι μόνο στὴ σύνθεσιν τοῦ ποιήματος του, στὴν ἐξωτερική—νὰ πούμε—ἀρχιτεκτονική του, μὰ καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τὴ φραστική του ὕψη, στὴ λεχτική του διάταξη. Φυσικὰ περισσότερο προσπαθεῖ νὰ ὑποβάλῃ (καὶ τὸ κατορθώνει, μὺ φαίνεται) παρὰ νὰ διατυπώνει λογικὰ καὶ δίνει περισσότερη σημασία στὴν ἐκφραστική (μουσική, αἰσθητική, ἠχητική, χρωματική) σημασία τῶν λέξεων, παρὰ στὴν καθαρὰ λογική των. Μὰ ὅπως δὲν ξεπερνᾷ ἐντελῶς τὰ ὅρια τοῦ λογικοῦ, βρίσκεται ἐδῶθε περισσότερο παρὰ ἐκεῖθε ἀπὸ τὰ σύνορα του. Καὶ γι' αὐτὸ μὺ φαίνεται πὺν θὰ φτιάξῃ ἔργο βιώσιμο. Δὲν ὑπάρχει ἴσως πὺν μονότροπος νεοέλληνας λυρικὸς ἀπὸ τὸ Χαντζάρα. Ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐμφάνισιν ὡς σήμερον ἔμεινε ὁ ἴδιος, ἕνας ἀπέραντος θεοκριτικὸς ποιητὴς. Ἄλλ' ἔχει τάχα καμιά σημασία ἢ μονοτροπία, ὅταν εἶναι καὶ αὐτὴ ἕνα ἀκόμη δείγμα—τὸ κυριότερον ἴσως—τῆς εἰλικρίνειας ἐνὸς ποιητῆ; Τί θὰ κέρδιζε ὁ Χαντζάρας ἂν προσπαθοῦσε νὰ πλουτίσῃ τὸν ἀπλὸ ποιμενικὸ του αὐλὸ μὲ μερικὲς νότες δανεισμένες, ψεύτικες πὺν δὲ θάβγαιναν ἀπὸ τὴν ψυχὴ του; Ἄλλωστε ποιὸς προσέχει ἂν εἶναι μονότροπος ἢ ὄχι ἕνας ποιητὴς, ὅταν τραγουδεῖ μὲ τόση φρεσκάδα, μὲ τόση ἀνεση, μὲ τόση χάρη; Δὲ γνωρίζω σὲ ὀλόκληρη τὴ νεοελληνικὴ ποίηση, ποιήματα, πὺν ἢ συγκρατημένη ἀγνή συναισθηματικὴ διάθεση, νὰ ἔχει φανερωθεῖ μὲ τόσο χαριτωμένο παιχνίδισμα, μὲ τέτια ἔλειψη ρητορείας, μὲ τόση ἀβίαστη ροὴ μὲ ὅση στὰ ποιήματα τοῦ Χαντζάρα. Ἡ ποίηση τοῦ Χαντζάρα δὲν πηγάζει, ὅπως τῶν περισσότερων νεότερων εἰδυλιακῶν, ἀπὸ μίμησιν. Εἶναι γνήσια καὶ πηγαία καὶ γι' αὐτὸ ἴσα ἴσα διαπνέεται καὶ ἀπὸ μιὰ τόσο μοντέρνα διάθεση.

Τὰ ἴδια λιτὰ ἀπλὰ μέσα τοῦ Χαντζάρα συναντοῦμε καὶ σὲ δυὸ ἄλλους λυρικοὺς τῆς γενιᾶς αὐτῆς, στὸ Σκίπη τῆς τηλεφαιίας του περιόδου καὶ στὸν Καμπάνη. Ὁ Σκίπης ἔφτιασε σὲ μιὰ νεοκλασικὴ ἀντίληψη τῆς τέχνης, ὁ Καμπάνης ἀπ' αὐτὴν ξεκίνησε (μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ) καὶ σ' αὐτὴ δείχνει τοῦλάχιστο ὅτι ὡς τώρα μένει. Δὲ μπορεῖ βέβαια στὴ γοργὴ μου αὐτὴ μελέτη τοῦ νεοελληνικοῦ λυρισμοῦ νὰ μιλήσω γιὰ ὅλες τὶς ποιητικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ Σκίπη. Ἦταν πάρα πολλές καὶ ὄχι, μὺ φαίνεται, πάντα ἐνδιαφέρουσες. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος, ἂν δὲ γελιέμαι (καὶ ὅτι ξέρει ὁ νοικοκύρης, δὲν τὸ ξέρει ὁ κόσμος ὅλος) τὶς ἔχει ἀποκηρύξει. Θὰ περιοριστῶ λοιπὸν στὴν ἐξέταση τῆς τηλεφαιίας ποιητικῆς ἐκδήλωσής του. Δὲν ἐνόησα ποτὲ τὶς λέξεις κλασικισμὸς, νεοκλασικισμὸς καὶ τὶς παρόμοιες καὶ τὰ προϊόντα τῶν σχολῶν αὐτῶν ὑπῆρξαν γιὰ μένα πάντα ὑποπτα καὶ ἀντιπαθητικά. Ἐχω τὴν πεποίθησιν πὺν τὰ πὺν ρητὰ καὶ φτωχὰ ποιητικὰ ταμπεραμένα καταφεύγουν στὸν κλασικισμὸ γιὰ νὰ καλύψουν τὴ φτώχεια τους. Ὅλο τὸ αἰσθητικὸ ὀπλοστάσιον τῶν κλασικῶν καὶ νεοκλασικῶν, ἢ περίφημη σαφήνεια, ἢ λιτότητα, ἢ διαύγεια κτλ. κτλ. πὺν μὲ τόση κουραστικὴ ἐπιμονὴ τὰ κουδουνίζουν στ' αὐτιά μας οἱ ὀπαδοὶ τῶν σχολῶν αὐτῶν, δὲν εἶναι παρὰ λόγια καὶ μόνο λόγια, παρδαλὰ στολίσματα, πὺν μαυτὰ μάταια προσπαθοῦν νὰ σκεπάσουν τὴ γύμνια τους. «Ἄς εἶναι ὁ καθένας μας ἀνθρώπος, λέει ὁ Σουαρές ⁽¹⁾ καὶ ἄς ἐκφράξῃ ὅ,τι εἶναι.» «Ὅσο περισσότερο, λέει ὁ ἴδιος, εἶναι κανεὶς ὁ ἑαυτὸς του, τόσο κλασικώτερος εἶναι.» Διάβολε καὶ ὑπάρχει ἀμφιβολία; Μή-

¹⁾ Paul Valéry: Variété. Touquédec: L'oeuvre de Paul Claudel: Charles Morice: Le Manifeste du symbolisme. Brémond: Poésie pure.

¹⁾ Du Classique. Περιοδικὸ Vers et Prose.

πως και ὁ Μορεάς στην ἐπιθανάτια κλίνη του, δὲν εἶπε στὸν Μπαρές τὸ περίφημο ἐκεῖνο, δὲν ὑπάρχουν κλασικοὶ καὶ ρωμαντικοί;

Μιλώντας λοιπὸν γιὰ τὸ Σκίπη ξεχνῶ τὶς θεωρίες του, τὶς στενότητες του (ἀποστρέφεται τὸν Χούιτμαν καὶ τὸν Κλωντέλ) καὶ δὲν προσέχω παρὰ μόνον τὸν ποιητὴ. Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσω, πὼς σὲ μερικὰ τουλάχιστο ποιήματα τοῦ «Ἀπολλώνιου Ἀσματος» καὶ τῆς «Αἰολικῆς Λύρας» ξεπερνᾷ ὁ Σκίπης καὶ τὶς θεωρίες του καὶ τὸν κλασικισμό του. Οἱ στίχοι τοῦ ἄν καὶ ἄχρωμοι, κάπως ἀτονοί, κοινοτοπικοί, πάλονται ὡς τόσο ἀπὸ μιὰ γνήσια συγκίνηση, ἀναδίνουν ἕναν βαθιὰ ἀνθρώπινο τόνο, ἄλλοτε πονεμένο, ἄλλοτε νοσταλγικό. Δὲ μᾶς ξεγελά, δὲ θεατριζέται, δὲν ἐκφράζει αἰσθήματα, ποὺ δὲν ἔχει αἰστανθεῖ. Καὶ αὐτὸ, σὶς πονηρὲς μέρες ποὺ ζοῦμε, εἶναι ἀρκετός, εἶναι μεγάλος, ὁ μεγαλύτερος ἴσως κάποτε τίτλος γιὰ ἕναν ποιητὴ. Ὁ κλασικισμὸς τοῦ Καμπάνη διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τοῦ Σκίπη. Εἶναι μουσικότερος, πρὶν συναισθηματικὸς καὶ στὴ μορφή πρὶν ποικίλος καὶ αὐθόρμητος. Κατὰ βάθος δὲν εἶναι (ὅπως καὶ τοῦ Σκίπη ὁ κλασικισμὸς ἄλλωστε, καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Μορεάς) παρὰ ἕνας νεορωμαντισμὸς, ἀπολυτρωμένος ἀπὸ τὰ ἐλατώματα τῶν ρωμαντικῶν καὶ περασμένος ἀπὸ τὸ αἰσθητικὸ διῦλιστήριο τῶν συμβολιστῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ τόνος του εἶναι καθαρὸς, μελωδικὸς καὶ γι' αὐτὸ βρίσκει τόσο ἄμεση ἀπήχηση στὴν ψυχὴ μας. Πολλὰ ποιήματα τοῦ Καμπάνη ἀναδίνουν ἕνα βαθιὸ καὶ ἀπέριτο συναισθηματικὸ τόνο, ποὺ ὅμοιο μαζὶτὸ σὲ πολὺ λίγων νεοελλήνων ποιητῶν τὰ ποιήματα συναντοῦμε. Νιώθουμε πὼς ἔρχεται ἀπὸ καθαρὴ πηγὴ. Ἡ πηγὴ ὅμως αὐτὴ φαίνεται, πὼς δὲν ἦτανε πλούσια. Γι' αὐτὸ ἴσως καὶ τόσο γρήγορα στέρησε. Μολονότι δὲ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ἂν εἶναι ὀριστικὸ ἢ προσωρινὸ μόνον τὸ στέρεμα, οὔτε ἂν καὶ ἔτσι λιγοστό, δὲν εἶναι πολύτιμο ἕνα τέτιο ἔργο. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρὶν δυνατὰ ἀσφαλῶς ποιητικὰ ταμπεραμέντα τῆς γενιᾶς ποὺ ἐξετάζω εἶναι ὁ Βάρναλης. Ἡ ἐξέλιξη του ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνιση του ὡς σήμερα εἶχε ἐκδηλώσεις, ποὺ ὅλες μᾶς σταματοῦν, ποὺ ὅλες παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον. Γερὰ καλλιεργημένο πνεῦμα ἐπιστημονικὸ, νοῦς κριτικώτατος, κατόρθωσε ὡς τόσο ὁ Βάρναλης νὰ διατηρήσει ἀκμαῖο τὸ ποιητικὸ του ἔνστιχτο, νὰ μὴν τὸ στομῶσει, ὅπως τόσο συχνὰ συμβαίνει ὅταν πολὺ μεγαλώσει ἢ διάθεση ἢ κριτικὴ, πράμα ποὺ δείχνει πόσο ἔντονο εἶναι τὸ ποιητικὸ κύταρο του. Καὶ ὅταν ἀκόμη γράφει ποιήματα ἐξυληρητικὰ τῆς ἰδεολογίας του, ποιήματα ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν κριτικὴ του διάθεση, τόσο εἶναι πλούσιος ὁ συναισθηματικὸς του κόσμος, ὥστε κατορθώνει αὐτὸς νὰ δίνει τὸν κυρίαρχο τόνο, σ' αὐτοῦ τὰ μουσικὰ κύματα νὰ νητίζονται.

Ἀπὸ τὴν ἑλληνολατρεία ξεκίνησε καὶ ὁ Βάρναλης ὅπως καὶ ὁ Σικελιανός. Μὰ, ἐνῶ ὁ Σικελιανὸς ἔμεινε σ' αὐτὴν, ὁ Βάρναλης ἔφτασε στὸ σοσιαλιστικὸ ἰδανικό. Καὶ ἡ ἑλληνολατρεία του ὅμως ἦταν ἄλλη ἀπὸ τοῦ Σικελιανοῦ. Ἦταν περισσότερο μορφικὴ, ἀλεξανδρινή, καὶ λοιπὸν λιγότερο πηγαία καὶ ὀρηκτικὴ ἀπὸ τοῦ Σικελιανοῦ, ὁ διονυσιασμὸς του εἶχε πρὶν πολὺ ρωμαϊκὸ χαρακτήρα παρὰ ἑλληνικὸ. Ρητορικὸς, ρασιοναλιστικὸς, ἔμεινε δεσμώτης τῆς ὕλης, δὲν κατόρθωσε ν' ἀποπνευματωθεῖ. Τὸ ἀναπτέρωμα του ἦτανε φραστικὸ περισσότερο παρὰ πραγματικὸ. Αὐτὴ τουλάχιστο τὴν ἐντύπωση μοῦ κάνει ὁ «Διονυσιακὸς του Ὑμνος».

Πολὺ πρὶν δυνατοῦς, πολὺ πρὶν βαθεῖς, πολὺ γνησιότερους τόνους βρῆκε ὁ Βάρ-

ναλῆς στὸ νέο ἰδανικό του. Καὶ μὲ τὸ δίκιο του χωρὶς ἄλλο. Εἶναι ἕνα τόσο γόνιμο ἰδανικὸ τὸ ἰδανικό του, ἕνα τόσο «πραγματικὸ» ἰδανικό. Ὁ πόνος, ὁ οἶχος, ἡ συμπάθεια, ἡ ἀγάπη ἔκαναν τὴν ψυχὴ του ν' ἀναδίνει σκοποὺς (ὅπως τὸ «Τραγούδι τῆς Μαγδαληνῆς», οἱ «Μοιραῖοι»), ποὺ θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ τοῦ δώσουν ἄλλα ἰδανικά. Ὅπως θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ βρεῖς σ' ἄλλα ὀπλοστάσια καὶ βέλη τόσο φαρμακερὰ σὰν ἐκεῖνα, ποὺ ξαπόλυσε τελεφταῖα (μὲ τὴν καυτεράδα γιουβανάλεια) στὸν «Καλὸ Πολίτη» καὶ στοὺς «Σκλάβους Πολιορκημένους». Εἶναι τόσο δυνατὴ ἡ σατυρικὴ αὐτὴ διάθεση τοῦ Βάρναλη, ὥστε καθόλου ἀπίθανο στὸ μέλλον ἀπὸ αὐτὴ νὰ πηγᾶσουν τὰ καλύτερα ἔργα του. Μὰ, καὶ ἂν δὲν πηγᾶσουν, χωρὶς ἄλλο αὐτὴ, ἀναγκαστικά, βαθύτατα θὰ τὰ χρωματίζει.

* *

Δυὸ τρία χρόνια πρὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, κατὰ τὸ 1910, εἶναι ἡ ἐποχὴ, ὅπου πρωτοφανερώθηκε ἡ τρίτη μεταπαλαμικὴ γενιά. Τότε ὁ Λαπαθιώτης ἄρχισε νὰ δημοσιέβει πυκνότερα καὶ συστηματικώτερα ποιήματα, ποὺ ἔδειχναν καλλιτέχνη μὲ μορφωμένη ὀπωσδήποτε αἰσταντικὴτητα καὶ κύριο, νὰ ποῦμε, στὰ ἑκφραστικὰ του μέσα, τότε ὁ Οὐράνης δημοσίεψε τὶς δυὸ πρῶτες τοῦ ποιητικὲς συλογές, ὁ Φῶτος Γιοφύλλης τὰ «Ἀρχοντικά» του, ὁ Λέαντρος Παλαμᾶς, ὁ Ρήγας Γκόλφης, ὁ Ρῶμος Φιλύρας τὰ πρῶτα τεύχη ποιήματα. Χρονολογικὰ σ' αὐτὴ τὴν γενιά θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ καταταχτοῦν καὶ ὁ Βάρναλης καὶ ὁ Καμπάνης. Γιατὶ ὁ Βάρναλης τότε ἔκαμε στὴν «Ἠγησώ» τὴν πρώτη ἀξιόλογη του ἐμφάνιση. Οἱ «Κερήθρες», μιὰ συλλογὴ ποὺ εἶχε ἐκδώσει ἕνα δυὸ χρόνια πρὶν, ἦταν πρωτόλειο μᾶλλον καὶ δὲν παρουσιάζαν μεγάλο ἐνδιαφέρον. Καὶ ὁ Καμπάνης στὴν περίοδο αὐτὴ δημοσίεψε τὰ περισσότερα τοῦ ποιήματα, ποὺ τύπωσε πολὺ ἀργότερα κατὰ τὸ 1917 ἢ 18 μὲ τὸν τίτλο «Προσφορά στὸν Ἡφαιστο». Στὴ γενιά αὐτὴ συγκαταλέγω ἀκόμη τὸ Σπαταλᾶ ὄχι γιὰ τὴν ἡλικία του βέβαια, ἀλλὰ γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα εἶχε κιόλας ἀρχίσει νὰ γράφει τὰ πρῶτα τοῦ ποιήματα, ποὺ κράτησε ἀρκετὰ χρόνια ἀνέκδοτα. Ἡ γενιά αὐτὴ τοῦ Λαπαθιώτη δὲν παρουσιάζει τὴν κάποια ὁμοιογένεια, τὴν ἔστω καὶ ἑξωτερικὴ μόνον, ποὺ παρουσίαζε ἡ προηγούμενη. Ἦταν, ὡς πρὸς τοὺς λυρικοὺς τῆς τουλάχιστο, ἐντελῶς ἐτερόγενη. Πρᾶμα καθόλου περίεργο μὰ ἀπεναντίας πολὺ φυσικό, γιὰ τὴν ὅσο καὶ ἂν οἱ ἀντιπρόσωποι μιᾶς λογοτεχνικῆς γενιᾶς (ὅπως τῆς μεταπολεμικῆς π. χ. στὴ Γαλλία) διαμορφώθηκαν τὴν ἴδια ἐποχὴ, κάτω ἀπὸ συγγενικὲς, ἂν ὄχι καὶ ὁμοιες, ἐπιδράσεις, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ποτισμένοι ἀπὸ τὸ γενικὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ, τὸ ἴδιο γιὰ ὅλους, ὡς τόσο εἶναι προπαντὸς ἄτομα καὶ μποροῦν πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς νὰ παρουσιάζουν περισσότερες ὁμοιότητες μὲ λογοτέχνες ἄλλων γενιῶν παρὰ μὲ τοὺς ὁμογάλαχτους συγκαίριούς τους. Ὅσο καὶ ἂν προσπαθῆσω (πρᾶμα ποὺ δὲν θὰ κάνω βέβαια, γιὰ τὴν σιχαίνομαι τὰ συστήματα καὶ τὶς μηχανικὲς ἐξηγήσεις τῶν φαινομένων, καὶ μάλιστα τῶν καλλιτεχνικῶν, τῶν πρὶν περίπλοκων ἀπ' ὅλα) ὅσο καὶ ἂν προσπαθῆσω νὰ βρῶ συγγενεῖς ἢ ὁμοιότητες μεταξὺ τοῦ Φιλύρα, τοῦ Γκόλφη, τοῦ Λαπαθιώτη, τοῦ Οὐράνη, τοῦ Φώτου Γιοφύλλη, δὲν θάβρω καμιά, γιὰ τὴν καθέναν ἀπὸ τοὺς λυρικοὺς αὐτοὺς εἶναι καὶ ἕνα ἰδιαίτερο φυτὸ, ποὺ, ὅσο καὶ ἂν μεγάλωσε κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο οὐρανὸ καὶ τράφηκε ἀπὸ τὸ ἴδιο χῶμα, ἔβγαλε ὡς τόσο τοὺς πρὶν διαφορετικοὺς καρπούς. Καὶ θὰ ἦταν πολὺ περίεργο ἂν συνέ-

βαινε τὸ ἀντίθετο, γιατί ὁ καλλιτέχνης δὲν εἶναι καρπούζι ἢ ντομάτα, ποῦ, ὅταν τὰ φυτέψεις στὸ ἴδιο χώμα, βγαίνουν τὰ ἴδια πάντα (ἂν καὶ αὐτὰ ἀκόμη παραλλάζουν), μὰ ἄνθρωπος. Καὶ ἔτσι ἄλλωστε ἐξηγείται, γιατί ἕνας μόνον Δάντης βγήκε στὴν Ἰταλία καὶ πλάι σ' αὐτὸν ὁ Βοκάκιος, ἕνας Δοστογιέφσκι στὴ Ρωσία καὶ πλάι σ' αὐτὸν ὁ Τουργκένιεφ, ἕνας Ρεμπώ στὴ Γαλλία καὶ πλάι σ' αὐτὸν ὁ Κοπκέ. Θὰ μεῦ ποῦν ἴσως πὼς σὲ κάθε ἐποχὴ ἐνεργοῦν διάφοροι παράγοντες, πὼς ὑπάρχουν στὴν ἀτμόσφαιρα κάθε ἐποχῆς χίλιες συμπυκνωμένες ἢ σκόρπιες δυνάμεις καὶ ἄλλες ἀπ' αὐτὲς ἐπηρεάζουν τὸ Δάντη καὶ ἄλλες τὸ Βοκάκιο, ἄλλες τὴ Γεωργία Σάνδη καὶ ἄλλες τὸν Σταντάλ. Πάντα ὅμως πὼς ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν στὴν ἐποχὴ τοῦ Δοστογιέφσκι οἱ συνθῆκες, οἱ προϋποθέσεις, ποῦ ἐξαιτίας τους γενήθηκε αὐτός, ὅπως καὶ οἱ συνθῆκες καὶ προϋποθέσεις, ποῦ ἐξαιτίας τους γενήθηκε Τουργκένιεφ. Ἡ παραστατικότερα ἀκόμη : ὁ Σαίκσπηρ δὲ θὰ μπορούσε νὰ γενηθεῖ τὸ 18ον αἰῶνα π. Χ. καὶ ἔξω ἀπ' τὴν Ἀγγλία. Διάβωλε! καὶ ποιὸς λέει ὄχι; Μὴ μοῦ πῆτε ὅμως πὼς καὶ δὲν ἔπρεπε προπαντὸς νὰ εἶναι Σαίκσπηρ, δηλαδὴ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, ποῦ γενιούνται κάθε δέκα αἰῶνες!

Εἴκοσι καὶ εἴκοσι δυὸ χρόνων ἦταν περίπου τὸ 1910 ὅλοι οἱ λυρικοὶ τῆς γενιᾶς ποῦ ἐξετάζω, τῆς τρίτης μεταπαραλαμικῆς. Τὸ «νευρὸ» τῆς ἡλικίας τους φαίνεται σ' ὅλα τὰ ἔργα τους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἦταν ἀσχημάτιστα ἀκόμη, ἔφεραν φανερότατα τὰ ἴχνη ἀναφομοίωτων ἐπιδράσεων, ποικίλων, βιαστικῶν, παροδικῶν ἐπιδράσεων, ποῦ ἀπ' αὐτὲς λυτρώθηκαν μετὰ καιρὸ καὶ ὁ Οὐράνης καὶ ὁ Λαπαθιώτης καὶ ὁ Γκόλφης καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐκείνης τῆς γενιᾶς. Μόνον ἴσως στὸν Φιλύρα διακρίνεις γενικά καὶ τότε ἀκόμη μὴ φωνὴ ὄχι νοθεμένη, δειλὴ καὶ φτωχὴ βέβαια, ποῦ τὴν πλούτισε ὀργότερα, καὶ στὸ Λαπαθιώτη μὴν ἀγνή μελωδικὴ γραμμή, μὴν ἀβρὴ καὶ τρυφερὴ διάχυση, ἕναν αἰσθηματικὸ τόνο ἀρκετὰ καθαρό, ποῦ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι καὶ σήμερα ἀκόμη οἱ κύριες νότες τῆς προσωπικότητος του. Ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους μοῦ φαίνεται, πὼς ὁ Οὐράνης παρουσίασε τὸ πιὸ πλούσιο καὶ μεστὸ ποιητικὸ ἔργο. Οἱ «Νοσταλγίες» παρ' ὅλες τὶς μορφικὰς τους ἀτέλειες, παρ' ὅλη τους τὴν κάποια πεζολογία εἶναι, μαζὶ μὲ τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, τὸ πιὸ μοντέρνο, τὸ πιὸ «συγχρονισμένο» ποιητικὸ ἔργο ποῦ ἔχομε, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ Φιλύρα ἀνεπιφύλαχτα πιστέβω, πὼς εἶναι ἡ ἀγνότερη σύχρονη ἑλληνικὴ ποιητικὴ διάθεση.

* *

Μένει νὰ ἐξετάσω ἀκόμη δυὸ ποιητικὲς γενιές, τὴ δική μας καὶ τὴν κατοπινὴ. Ὁμολογῶ πὼς γιὰ τὴ δική μας τουλάχιστο αἰσθάνομαι κάποιο δισταγμὸ νὰ μιλήσω, γιατί τοὺς ἀνθρώπους μιᾶς γενιᾶς τοὺς συνδέουν τόσο περίεργοι δεσμοί! Μαζὶ ξεκίνησαν μὴ μέρη, παιδιὰ σχεδόν, γιὰ τὴν ἴδια ἀπατηλὴ Κολχίδα, μαζὶ ἀντρωθήκανε, μαζὶ περᾶσανε χαρές, ἀγῶνες, δοκιμασίες. Τὰ ἴδια πνευματικὰ νάματα τοὺς πότισαν, τὴν ἔξαρση καὶ τὴ μεταρσίωση, ποῦ δὲν ἔβρισκαν στὴ ζωὴ, ἀπὸ τὰ ἴδια μαγικὰ βιβλία, τὰ τόσο φαρμακερὰ ἀλοιμόνο! τὶς ζητούσαν. Νύχτες ὀλόκληρες πλανήθηκαν ἀπαγγέλοντας στίχους, ξεχνώντας τὸν τόπο καὶ τὴ στιγμὴ, ξεχνώντας τὰ πάντα, μεθώντας ἀπὸ τὶς ἐξαισιώτερες μουσικὰς, ποῦ ἤχησαν ποτὲ σὲ ἀφτιά ἀνθρώπων. Πόσο ἀπαλοὺς, πόσο τρυφεροὺς δε-

σοὺς δημιουργήσαν οἱ καθημερινὲς αὐτὲς ἐπαφές, οἱ ἀναγκαῖες ὅσο καὶ τὸ ψωμὶ καὶ τὸ νερό, ποιὸς ποτὲ θὰ τὸ πεῖ; Διαβάζαμε ἕνα βιβλίο καὶ τρέχαμε νὰ ποῦμε τὴ χαρὰ μας στὸ φίλο μας. Δὲν κάναμε ἐπίδειξη σκέψεων, δὲ θέλαμε νὰ φαντάξουμε γιὰ νέες κατακτήσεις, ν' ἀκονίσουμε τὴν σκέψη μας. Ὁχι. Διψοῦσε ἡ ψυχὴ μας γιὰ μιὰ ἄλλη ψυχὴ, καλοῦσε ἡ ψυχὴ μας μὴν ἄλλη ψυχὴ! Πὼς λοιπὸν ψύχραιμα νὰ μιλήσω γιὰ τὴ γενιά μου!

Εἴμαστε καὶ δὲν εἴμαστε εἴκοσι χρόνων, ὅταν ξέσπασε ὁ μέγας πόλεμος. Κανεὶς ποτὲ δὲ θὰ νιώσει σὲ πόσο βαθμὸ μὲ τὶς μεταβολές, ποῦ ἔφερε στὶς ὕλικές συνθῆκες τῆς ζωῆς, κράτησε ὁ πόλεμος αὐτὸς τὴ δημιουργικότητα μας. Ἐνῶ ὡς τότε ἡ ὑπαρξὴ μας κέντρο εἶχε τὴν παραγωγή τῆς ψυχῆς μας, τοῦ νοῦ μας τὸ φῶτισμα, τώρα ἔπρεπε γιὰ νὰ ζήσουμε νὰ ὑποταχτοῦμε στὴν ὕλη, νὰ γίνουμε σκλάβοι. Καὶ γίναμε. Καὶ ὅμως καὶ μεῖς καὶ οἱ κατοπινοὶ μας (οἱ πρωιμότερα ἀπὸ μᾶς σκλαβωμένοι) μέσα στὰ αἵματα καὶ στὶς λάσπες προσπαθήσαμε κατὶ νὰ πλαστουργήσουμε. Ἐδωκαν καὶ οἱ γενιές μας (καὶ ὄχι καὶ τόσο λιγοστὰ ὅσο θὰ ἦταν φυσικὸ καὶ γιὰ ὕλικους καὶ γιὰ αἰσθητικὸς λόγους) τοὺς ποιητικούς τους καρπούς. Ἄς δοῦμε τι ἀξίζουν καὶ αὐτοὶ ἔστω ὅπως ὡς σήμερα φάνηκαν. Καὶ πρῶτα πρῶτα, παρουσιάζουν οἱ δυὸ τηλεφταῖες ἑλληνικὲς γενιές μερικὰ γενικὰ γνωρίσματα, κάποια κοινὰ χαρακτηριστικὰ παρὰ νὰ τοὺς δίνουν μιὰ ἰδιαίτερη φυσιογνωμία; Μοῦ φαίνεται πὼς ναί, καὶ πὼς τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ γνωρίσματα αὐτὰ εἶναι.

1ο) Ὅτι οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι δὲν τοὺς ἐπηρέασαν σχεδὸν καθόλου, καὶ ὁ εὐρωπαϊκὸς ἐλάχιστους ἔσπρωξε πρὸς τὸν ἀνθρωπισμὸ (τὴν ποίηση ἔχω πάντα ὑπ' ὄφει μου).

2ο) Ὅτι οἱ πολλὲς νέες εὐρωπαϊκὲς ποιητικὲς σχολές δὲν τοὺς ἐπηρέασαν.

3ο) Ὅτι ὅλοι σχεδὸν ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι (καὶ οἱ καλύτεροι ἴσως), ποιὸς γρήγορα ποιὸς ὀργὰ, λυτρώθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπίδραση του, χωρὶς ὡς τόσο νὰ περιπέσουν στὴν ἐπίδραση ἄλλου νεοέλληνα ποιητῆ, οὔτε καὶ τοῦ Σολωμοῦ.

Αὐτὰ εἶναι μοῦ φαίνεται, γενικά, γενικότερα, τὰ κυριότερα γνωρίσματα τῶν δυὸ τηλεφταίων ποιητικῶν γενιῶν.

Ἰσως ὅμως καὶ κάποιο ἄλλο ἀκόμη. Δυὸ λυρικοὶ τῆς γενιᾶς μας, ὁ Παπατσώνης καὶ ὁ Δούρας, (σύχρονα μὲ τὸ Σικελιανὸ εἶναι ἀλήθεια ὄχι ὅμως καὶ ἐπηρεασμένοι ἀπ' αὐτὸν) πλούτισαν τὸ νεοελληνικὸ λυρισμὸ μὲ μιὰ νότα, ποῦ τοῦλειπε ὡς τώρα: τὴν νεοχριστιανικὴ. Μεγαλωμένος στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ὁ Παπατσώνης, ποτισμένος ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση βιβλίων λειτουργικῶν καὶ ἄλλων τοῦ καθολικισμοῦ διάπλασε μιὰ ψυχικότητα, ποῦ δὲν ἦταν καθόλου πλαστὴ, ἀλλὰ τὸ ὀργανικὸ, νὰ ποῦμε, καταστάλαγμα τῆς ἰδιοσυγκρασίας του καὶ τῶν μυστικότερων ἐπιταγῶν τῆς φύσης του. Ἡ ποιητικὴ ἐκδήλωσις τῆς ψυχικότητος αὐτῆς εἶναι περιεργότατη. Πιὸ τεχνικὴ κάπως ἀπὸ τὴν πηγὴ της, (τὸ ἀνθρώπινο βᾶθος ἀπ' ὅπου ἀνάβρυσε) σὰν τέχνη ποῦ εἶναι ἄλλωστε, παρουσιάζει ὅλα τὰ στοιχεῖα τῶν πρωτογενῶν καὶ ὑπερώριμων ταυτόχρονα τεχνῶν. Ἐχει τὴ θεληματικὴ ἀδεξιότητα τῶν πριμιτιβιστῶν, τὸν ἰρασιοναλισμὸ καὶ τὴν ἀφέλεια τους, ἐπαναλήψεις, φλυαρίες παιδικές, ἀταξία, χαλαρωμένη καὶ σχεδὸν μηδαμινὴ σύνθεση, λεχτικὴ ἀκαταστασία, καὶ πλήθος ἄλλα γνωρίσματα, προτερήματα ἢ ἐλαττώματα, κατὰ τὰ γούστα, ποῦ συναντοῦμε στοὺς πριμιτίφ ὅσο καὶ στοὺς συ-

χρόνους μας (σ' αὐτούς περισσότερο) μιμητές τους. Εἶναι ἀναντίρρητο ὡς τόσο, πὼς σὲ πολλὰ ποιήματα του ὁ Παπατσώνης παρουσιάζει μερικὰ ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα χαρίσματα τῶν πριμιτίφ: ἀγνότητα, φρεσκάδα, ἀπλὲς καὶ λιτὲς γραμμές, ἕνα σὰν παιδιάτικο σχεδὸν θάμπωμα μπρὸς στὰ πράγματα.

Ὁ νεοχριστιανισμὸς τοῦ Δούρα εἶναι ἐντελῶς διάφορος, ποτισμένος ἀπὸ τὴ Γραφή μᾶλλον παρὰ ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο, τονίζει κατὰ προτίμηση ὕμνους στὴν τρομερὴ δύναμη τοῦ Ἰεχωβά. Συνεπαίρνεται ὀλόκληρος, μεθ' ὀλόκληρος ἀπὸ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ του, σ' αὐτὸν ὄλη του τὴν ὑπαρξὴ προσφέρει ὀλοκαύτωμα. Ὁ Δούρας εἶναι ὁ «πιστεύων χριστιανὸς», πὺ τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ κλονίσει τὴν πίστη του. Καὶ ἀπὸ τὴν πίστη του αὐτὴ δονοῦνται καὶ φλέγονται ὅλοι οἱ στίχοι του, στίχοι ρητορικοὶ ἴσως κάπως, πὺ συγκινοῦν ὡς τόσο καὶ τοὺς πιὸ ἀπιστοὺς, φαντάζομαι, γιατί εἶναι γνήσιο τὸ αἶσθημα ἀπ' ὅπου ἔχουν πηγᾶσει.

Ἡ νεοχριστιανικὴ αὐτὴ τάση (καὶ αὐτὴ διχασμένη καὶ ὡς εἶδαμε) εἶναι ἡ μόνη, κάπως σταθερὴ, πὺ συναντοῦμε στὶς δυὸ τελεφταῖες ἑλληνικὲς ποιητικὲς γενιές. Οἱ ἄλλες τάσεις εἶναι ὅσοι καὶ οἱ λυρικοί. Ὁ Ἀθίνας ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπαρχιακὴ ζωὴ, ἀποκλειστικὰ σχεδὸν, καὶ στὸ στίχο του, τὸν πότε ἄδρὸ καὶ πότε λυγερὸ καὶ μελωδικό, τὸν πότε μακρόσυρτο καὶ πότε σὰν χορευτικὰ γοργό, περνοῦν ὅλες οἱ χαρὲς καὶ ὅλες οἱ λύπες, ὅλοι οἱ πόνοι καὶ ὅλοι οἱ καῦμοι μιᾶς ζωῆς στενῆς καὶ μονότονης, ἀλλὰ καὶ σὰν πιὸ ἀγνῆς ἀπὸ τὴν δική μας καὶ στερεῆς. Δὲν εἶναι βέβαια πολὺ πλατὺς ὁ ψυχικὸς του κόσμος, ἀλλ' εἶναι γνήσιος καὶ βρίσκειται σὲ μιὰ λυγερὴ πάντα ἰσοροπία μετὰ τὸν ὕλικό. Ἐντελῶς ἀντίθετος ἀπὸ τὸν Ἀθίνα εἶναι ὁ Τέλλος Ἀγρας. Ἀγνὸς ἐπαρχιώτης ὁ πρῶτος, φαρμακερὸ λουλούδι τῆς μεγαλούπολης ὁ δεύτερος.

Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ Μορεᾶς στὴν ἀρχὴ (ὄχι μόνον τῶν «Stances») ὁ Ἀγρας ξεδίπλωσε σὲ πολλὰ καὶ ποικίλες φάσεις τὸ ποιητικὸ του ταλέντο.

Μὲ διάθεση ἀπὸ φυσικὸ πιὸ πολὺ νοσηρὴ, ζήτησε καὶ ποιήθηκε ἀπ' ὅλα τὰ δηλητήρια, καὶ ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴν ἀγροτικὴ ζωὴ, πὺ τόσο θερμὰ τὴν τραγουδεῖ, δὲν εἶναι κατὰ βάθος παρὰ ὁ πόθος γιὰ ξεκούρασμα τοῦ τυρανισμένου ἀνθρώπου, ἡ δίψα γι' ἀπλότητα μιᾶς πολυσύνθετης (καὶ γι' αὐτὸ δυστυχημένης) ψυχῆς. Τὴν τυρανία αὐτὴ, πὺ εἶναι καὶ αὐτοτυρανία, τὴ βρίσκω ὡς καὶ στὴ μορφὴ τῶν ποιημάτων του ἀκόμη. Πολὺ σπάνια, ποτὲ σχεδὸν, δὲν εἶναι ἀβίαστη, αὐθόρμητη, μὰ πάντα ἔχει τὰ σημάδια τῆς κατεργασίας, μιᾶς κατεργασίας ἐπιμονῆς, κουραστικῆς, πὺ ἀπ' αὐτὴν βγαίνει ἔξαντλημένος ὁ ἐργάτης. Θὰ μᾶς δώσει τάχα ὁ Τέλλος Ἀγρας τὸ προσωπικὸ ἔργο πὺ περιμένομε ἀπ' αὐτόν; Ποιὸς ξέρει! Πάντως ὅμως γιὰ νὰ μᾶς τὸ δώσει ἢ πρέπει νὰ γίνῃ ἀπλούστερος ἢ νὰ παροξύνῃ ἀκόμη περισσότερο τὴ νοσηρότητα του σπρώχνοντας τὴν στὰ ἄκρα σὰν τὸν Κορμπιέρ καὶ τὸν Λαφόργκ.

Θὰ εἶναι ἴσως τρία ἢ τέσσερα χρόνια πὺ δὲν ἐδημοσίεψε ποίημα ὁ Μπαρλάς. Νὰ ἔχει ἀποκλειστικὰ τάχα ἐπιδοθεῖ στὴ μετάφραση τῶν «Fleurs du Mal» ἢ μήπως ἄλλες ἀσχολίες, πολὺ πεζότερες καὶ ἐπιταχτικότερες δὲν τὸν ἀφήνουν ν' ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴν ποίηση; Καὶ ὅμως ὁ Μπαρλάς ἀπὸ τὸ 1912 ἕως τὸ 1918 ἢ 20 ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς πιὸ γόνιμους λυρικοὺς τῆς γενιᾶς μας. Χειμαρῶδης, μεγαλόστομος, παρουσίασε σειρὰ ὄλη ἀπὸ ποιήματα, μακρόπνοια τὸ πιὸ πολὺ, πὺ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τους ἦταν ἡ φραστικὴ χλιδή. Ἀντιχριστιανὸς ὡς τὸ κόκαλο, ποτισμένος ἀπὸ τὰ νάματα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἰδανικῶν ὅσο καὶ

ἀπὸ τὸ νιτσεισμὸ, τραγούδησε τὴ δύναμη, τὴν ὁμορφιά, τὴν ὑγεία, κάθε τι πὺ κάνει αἰσθησιακότερη καὶ ἡρωϊκότερη τὴ ζωὴ. Καὶ φαίνεται πὺ αὐτὴ τὴν ἀντίληψη ἔμεινε, πλουτισμένη ἴσως μόνον, γιατί καὶ ἡ «Προσευχὴ τῶν Πεπεδημένων», τὸ ὠραιότερο του κατὰ τὴν γνώμη μου ποίημα, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἔκφραση τῆς προσοχῆς τῆς ζωῆς μ' ὅλους τὸς τοὺς φριχτοὺς ἀγῶνες καὶ τοὺς πόνους, ἢ ἔξαρση τοῦ πιὸ ἀπόλυτου ἡρωϊσμοῦ.

Μὲ τὸν Καρυωτάκη καὶ τὸ Στασινόπουλο θὰ κλείσω τὴ μελέτη τῶν δυὸ μας τελεφταίων ποιητικῶν γενιῶν. Εἶναι καὶ οἱ δύο ἀρκετὰ ἐκδηλωμένοι, ὥστε νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ συλλάβῃ ὀπωσδήποτε καθαρὰ τὴν προσωπικότητα τους, ὅπως τουλάχιστο φανερῶνεται στὴν ὡς τώρα γνωστὴ ἐργασία τους. Ὁ Καρυωτάκης κατὰ τὴν γνώμη μου εἶναι ὁ καλύτερος νέος μας λυρικός. Μὲ ἀνθρωπισμὸ πλατὺ, μὲ μιὰ βαθειὰ φιλοσοφικὴ ἐνόραση τῆς ζωῆς, πικρὴ καὶ πεσιμιστικὴ εἶναι ἀλήθεια, μὰ ὄχι καὶ ρητορικὴ, μὲ πλούσιο συναισθηματικὸ κόσμο, ἔχει ὅλα τὰ χαρίσματα ἐνὸς ἀξίου τοῦ ὀνόματος λυρικοῦ. Ὁ συναισθηματισμὸς του ἐκδηλώνεται μὲ ὄλη τὴν μοντέρνα δξύτητα, μᾶς ἀδράχτει, μᾶς γεμίζει, καὶ τὰ ἐκφραστικὰ του μέσα εἶναι ἄρτια, ἀνάλογα δηλαδὴ μὲ τὸ περιεχόμενο πάντα, καὶ μουσικά. Βρίσκω ἀκόμη πὺς ὁ Καρυωτάκης εἶναι ὁ μόνος μας ποιητῆς, πὺ τὸ δραματικὸ, τὸ παθητικὸ, τὸ τραγικὸ στοιχεῖο τῆς ζωῆς μπορεῖ καὶ τὸ συγκερνᾶ, σὰν τὸν Χάμσον καὶ σὰν τὸν Χάινε καὶ σὰν μερικοὺς γάλλους fantaisistes, μὲ τὴν εἰρωνία ἐκείνη, πὺ εἶναι σὰν ἀνάστροφος λυγμός, μὲ τὸ γέλιο, πὺ, ἐνῶ χύνεται, κομπιάζει μὲ τὴν cocasserie, μὲ τὸ esprit clownesque, μὲ ὄλη ἐκείνη τὴ διάθεση, πὺ πηγάζει ἀπὸ πλέριο σκεφτικισμὸ καὶ νιχιλισμὸ, ἀπὸ τέλεια ψυχικὴ διάλυση, καὶ πὺ μὲ τίποτε δὲν ἐκφράζεται καλύτερα ὅσο μὲ τὸ ὑστερικὸ ἐκεῖνο κλαψόγελο χί! χί! χί! τοῦ Νάγκελ καὶ τοῦ Βερλαίν. (hi! hi! hi! les amants bizarres!) Ἡ πρωτοτυπία τοῦ Στασινόπουλου βρίσκειται στὸ εἶναι ἀποκλειστικὰ συναισθηματικὸς ποιητῆς. Στὰ περισσότερα, σὲ ὅλα του σχεδὸν τὰ ποιήματα, δὲν ἐκφράζει παρὰ «ψυχικὲς καταστάσεις» μόνον, ὑποβάλλει πιὸ πολὺ, γιατί καὶ ὁ Στασινόπουλος εἶναι ποιητῆς μουσικὸς ὅσο καὶ ὁ Καρυωτάκης. Πάντα γυρισμένος πρὸς τὸν ψυχικὸ του κόσμο, πὺ μόνος τὸν ενδιαφέρει, εἶναι τόσο δοσμένος σ' αὐτόν, ὥστε κατορθώνει ὄχι μόνον νὰ δίνει τὸ χρωματισμὸ τοῦ συναισθήματος του καὶ στὰ στοιχεῖα τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου πὺ χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ καὶ μὲ μόνη τὴν περιγραφή εἰκόνων τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου νὰ μᾶς δίνει ὄλη τὴν συναισθηματικὴ του διαπασῶν. Καὶ αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς κυριότερες τάσεις καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα γνωρίσματα τοῦ σύγχρονου λυρισμοῦ.

* *

Ἐδῶ τελειώνει ἡ μελέτη μου δὲ θὰ ἐπιχειρήσω νὰ βγάλω συμπεράσματα, οὔτε νὰ ἀνακεφαλαιωθῶ, ὅπως ἔχει ἐπικρατήσει νὰ γίνῃται σὲ τέτοιου εἶδους μελέτες. Θὰ παρακαλέσω μόνον τὸν ἀναγνώστη νὰ μοῦ συχωρέσει τὶς ἐλείψεις πὺ σίγουρα θ' ἄχει ἢ γοργὴ μου αὐτὴ ἐπισκόπηση τοῦ σύγχρονου ἑλληνικοῦ λυρισμοῦ. Ἄς λάβῃ ὑπ' ὄψει του μόνου τοῦτο: πὺς πραγματέφτηκα (κουτσά-στραβά, ἀδιάφορο) σὲ ἕνα ἄρθρο θέμα, πὺ χρειαζότανε ὀλόκληρο βιβλίον.

Ἡ «Ἀναγέννηση» θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ στὴ μελέτη τοῦ κ. Παράσχου, πὺς δὲ μεταχειρίζεται καθόλου τὴν κοινωνιολογικὴ ἐρμηνεία καὶ ἐπισκόπηση στὴν ἐρευνα του. Τὴ δημοσιόβουμε ὅμως γιὰ τὴ συστηματικὴ τῆς ἐπισκόπηση, πὺ πρώτη φορὰ γίνῃται καὶ γιὰ πολλὰς ἀξιόλογες μερικότερες παρατηρήσεις του].

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

BERTRAND RUSSELL

Πρώην Καθηγητή της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Cambridge

ΕΙΝΑΙ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΑΠΡΟΚΑΤΑΛΗΠΤΗ;

Ἡ νεότερη ζωὴ ἔχει οἰκοδομηθεῖ πάνω στήν Ἐπιστήμη ἀπὸ διπλὴ ἄποψη. Ἀπὸ τῆς μιᾶς μεριᾶ ὅλοι μας γιὰ τὸ καθημερινὸ μας ψωμὶ καὶ γιὰ τὴν ἄνεση καὶ τὶς διασκέδασεις μας κρεμόμαστε ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὀρισμένους συνήθειες τοῦ νοῦ σχετικὲς μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντίκρισμα (Scientific outlook) ἔχουν διαδοθεῖ σιγά - σιγά τὰ τελεφεταῖα τρακόσια χρόνια ἀπὸ λίγους μεγάλους ἀνθρώπους σὲ πλατιά στρώματα τοῦ λαοῦ. Ἐξετάζοντας ἀρκετὰ μεγάλες περιόδους, βλέπουμε πὼς οἱ δυὸ αὐτὲς λειτουργίαι τῆς Ἐπιστήμης συμβαδίζουν, μπορεῖ ὅμως ἢ μιὰ νὰ ὑπάρχει καὶ δίχως τὴν ἄλλη γιὰ πολλὰ χρόνια. Σχεδὸν ἕως τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα, ἡ ἐπιστημονικὴ συνήθεια τοῦ νοῦ δὲν ἐπηρέαζε πολὺ τὴν καθημερινὴ ζωὴ, γιατί δὲν εἶχε ὀδηγήσει τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στὶς μεγάλες ἐφευρέσεις, πού ἐπαναστάτησαν τὴ βιοτεχνία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ τρόπος τῆς ζωῆς πού δημιουργεῖ ἡ ἐπιστήμη, μπορεῖ νὰ υἱοθετηθεῖ μόνο ἀπὸ τοὺς λαοὺς ἐκείνους πού ἔχουν ὀρισμένα πρακτικὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Οἱ τέτιοι πληθυσμοὶ μποροῦν νὰ φτιάξουν καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν μηχανές, πού ἔχουν ἐφεβρεθεῖ ἀλλοῦ καὶ ἀκόμα μποροῦν, νὰ κάνουν δευτερότερες τελειοποιήσεις πάνω σ' αὐτὲς. Ἄν ἡ συνολικὴ διανόηση τῆς ἀνθρωπότητας πρόκειται νὰ ἐκφυλιστεῖ, τὸ εἶδος τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ καθημερινὴ ζωὴ, πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἡ ἐπιστήμη, εἶναι πιθανὸ πὼς θὰ ἐπιζήσουν γιὰ πολλὰ ἑκατονταετηρίδες. Δὲ θὰ ἐπιζήσουν ὅμως γιὰ πάντα, γιατί, ἂν καταστραφεῖ σοβαρὰ ἀπὸ ἕναν κατακλυσμὸ, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ξαναοικοδομηθεῖ.

* *

Τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντίκρισμα λοιπόν, εἶναι ἕνα σπουδαῖο ζήτημα γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, εἴτε γιὰ καλὸ, εἴτε γιὰ κακὸ. Τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντίκρισμα αὐτὸ καθαυτὸ, εἶναι διπλὸ, ὅπως καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ ἀντίκρισμα (artistic outlook). Ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ ἐχτιμητῆς (appreciator) εἶναι διάφοροι ἀνθρώποι καὶ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ὀλόκληρα διάφορες πνευματικὲς συνήθειες. Ὁ ἐπιστήμονας δημιουργὸς, ὅπως καὶ ὁ κάθε ἄλλος δημιουργός, εἶναι πιθανὸ νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ πάθη, δίνοντας τοὺς μιὰ διανοητικὴ ἔκφραση, πού ἐρκολε καταναίει σὲ μιὰ ἀναπόδειχτη πίστη, πού χωρὶς αὐτὴ μπορεῖ νὰ μὴν κατορθώσῃ καὶ πολλὰ πράγματα. Ὁ ἐχτιμητῆς δὲ χρειάζεται αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς πίστης. Μπορεῖ νὰ δεῖ τὰ πράγματα σὲ ἀναλογία καὶ νὰ κάνει τὶς ἀναγκαῖες ἐπιφυλάξεις, καὶ ἀκόμα μπορεῖ ν' ἀντικρίξῃ τὸ δημιουργὸ ὡς ἕνα τυρανικὸ καὶ βάρβαρο πρόσωπο, συγκρίνοντας τον μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Ὅσο ὁ πολιτισμὸς ξαπλώνεται καὶ γίνεται πρὸ πατριπαράδοτος, βλέπουμε, πὼς οἱ πνευματικὲς συνήθειες τοῦ ἐχτιμητῆ τείνουν νὰ ὑποδοχθῶνται ἐκείνες πού μπορεῖ νά ναι τοῦ δημιουργοῦ, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ πολιτισμὸς πού λέμε, νὰ γίνεται Βυζαντινὸς καὶ ἀνασκοπικὸς. Κάτι τι τέτιο φαίνεται πὼς ἄρχισε νὰ συμβαίνει στήν ἐπιστήμη. Ἡ ἄγνη πίστη, πού ἀνύψωνε τοὺς πρωτοπόρους μαθαίνεται στὸ κέντρο. Τὰ ἔξω ἔθνη, ὅπως ἡ Ρωσία, ἡ Ἰαπωνία καὶ ἡ νεαρὴ Κίνα ἀκόμα, ὑποδέχονται τὴν ἐπιστήμη μὲ τὸν πυρετὸ τοῦ 17ου αἰῶνα. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τὴ μάζα τῶν πληθυσμῶν τῶν Ἑθνῶν τῆς Δύσης. Μὰ οἱ ἀρχιερεῖς ἀρχίζουν νὰ βαρύνονται μὲ τὸ προσκύνημα, πού σ' αὐτὸ ἔχουν ἐπίσημα ἀμφερωθεῖ. Ὁ εὐσεβὴς νεαρὸς Λούθηρος σεβόταν ἕναν ἐλέγχετο διανοούμενο Πάπα, πού ἄφησε νὰ θυσιαστῆ ἕνα βόδι στὸ Δία πάνω στὸ Καπιτώλιο γιὰ νὰ γιατρευθεῖ. Ἔτσι καὶ σήμερον, ἐκείνοι πού ζοῦν μακριὰ ἀπὸ τὰ κέντρα τῆς μόρφωσης, αἰσιάνονται κάποιο σεβασμὸ γιὰ τὴν ἐπιστήμη, σεβασμὸ πού οἱ ἀγρυπνοὶ φύλακες δὲν αἰσιάνονται πιά. Ὁ ἐπιστημονικὸς ματεριαλισμὸς τῶν

Μπολσεβίκων ἀπαράλλαχτα ὅπως καὶ ὁ ἀρχικὸς Γερμανικὸς προτεσταντισμὸς, εἶναι μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν παλιὰ σιοργὴ σ' ἕναν τύπο, πού τόσο οἱ φίλοι ὅσο καὶ οἱ ἐχτροὶ τὸν φαντάζονται νέο. Μὰ ἡ φλογερὴ τους πίστη στὴ ρηματικὴ ἔμπνευση τοῦ Νεύτωνα ἔχει μόνο ἐπιταχύνει τὸ ξάπλωμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σκεπτικισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς «μπουρζουάδες» ἐπιστήμονες τῆς Δύσης. Ἡ ἐπιαχὴμη, σὰ μιὰ δράση ἀναγνωρισμένη καὶ βοηθούμενη ἀπὸ τὴν πολιτεία, ἔχει γίνει πολιτικὰ συντηρητικὴ, ἔχτος ὅπου, ὅπως στὸ Tennessee, ἡ πολιτεία ἔχει μείνει πρὸ-ἐπιστημονικὴ. Ἡ βασικὴ πίστη τῶν πρὸ πολλῶν ἀνθρώπων τῆς ἐπιστήμης, στὴν ἐποχὴ μας, δὲ βρῖσκεται στὴ σπουδαιότητα τῆς ἐπιστήμης, μὰ στὴ σπουδαιότητα τῆς διαφύλλξης τοῦ Status quo. Γι' αὐτὸ οἱ ἀνθρώποι αὐτοὶ εἶναι πολὺ διατεθειμένοι νὰ μὴ διεκδικοῦν τίποτ' ἄλλο ἀπ' ὅ,τι τῆς ἀνήκει καὶ νὰ ἀσπάζονται τὶς περισσότερες διεκδικήσεις τῶν ἄλλων συντηρητικῶν δυνάμεων, ὅπως τῆς θρησκείας.

* *

Οἱ ἐπιστήμονες τῆς Δύσης ἀντικρίξουν ὡστόσο μιὰ μεγάλη δυσκολία. Ἐνῶ οἱ ἀνθρώποι τῆς Ἐπιστήμης εἶναι προπάντων συντηρητικοί, ἡ Ἐπιστήμη ἀκόμα εἶναι τὸ κύριο μέσο τῆς γρηγορῆς ἀλλαγῆς στὸν κόσμον. Οἱ συγκινήσεις, πού προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ στὴν Ἄσια, στὴν Ἀφρική καὶ ἀνάμεσα στοὺς βιομηχανικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Εὐρώπης, εἶναι συχνὰ δυσάρεστες σὲ κείνους, πού ἔχουν μιὰ συντηρητικὴ ἄποψη. Ἀπὸ ἐδῶ λοιπὸν προκύπτει ἕνας δισταγμὸς γιὰ τὴν ἀξία τῆς Ἐπιστήμης, δισταγμὸς πού ἔχει συντελεσθεῖ στὸ σκεπτικισμὸ τῶν Ἀρχιερέων. Ἄν στεκόταν μόνος, μποροῦσε νὰ μὴν ἦταν σκούδαῖο. Μὰ τονώνεται ἀπὸ σπουδαῖες διανοητικὲς δυσκολίες, πού, ἂν ἀποδειχτοῦν ἀνυπερβλήτες, εἶναι πιθανὸ νὰ φέρουν τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνακάλυψης σ' ἕνα τέρμα. Δὲν ἐνοῶ, πὼς αὐτὸ θὰ συμβεῖ ἀμέσως. Ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ἄσια μπορεῖ νὰ συνεχίσουν γι' ἄλλον ἕνα αἰῶνα νὰ συντηροῦν τὴν ἐπιστημονικὴ πίστη, πού ἡ Δύση χάνει. Ὅμως τὸ γρηγορότερο ἢ τὸ ἀργότερο, ἂν ἡ λογικὴ δυσκολία, πού εἶναι ἐνάντια τῆς πίστης αὐτῆς, εἶναι ἀκαταμάχητη, θὰ πείσει τοὺς ἀνθρώπους, πού γιὰ ὀποιοδήποτε λόγο μπορεῖ νὰ εἶναι πρόσκαιρα ἀπαγοητευμένοι, ἐξαντλημένοι. Κι ἂν πειστοῦν, θὰ σταθεῖ ἀδύνατο νὰ ξανασυλάβουν τὴν παλιὰ εὐχάριστη ἐμπιστοσύνη. Ἡ περίπτωσις λοιπὸν ἐνάντια στὸ ἐπιστημονικὸ credo ἀξίζει νὰ ἐξεταστῆ μὲ τὴν πρὸ μεγάλη προσοχή.

* *

Ὅταν μιᾶ γιὰ τὸ ἐπιστημονικὸ credo, δὲ μιᾶ ἀπλῶς γιὰ ὅ,τι λογικὸ συνεπάγεται ἡ ἄποψη, πὼς ἡ Ἐπιστήμη στὸ κύριο τῆς μέρος εἶναι ἀληθινή. Μιᾶ γιὰ κάτι τὸ πρὸ ἐνθουσιαστικὸ καὶ τὸ λιγότερο ὀρθολογικὸ—δηλαδή γιὰ τὸ ἀστέμμα τῶν πεποιθήσεων καὶ συγκινήσεων, πού σπρώχνουν ἕναν ἄνθρωπον νὰ γίνει ἕνας μεγάλος ἐπιστήμονας ἐρευνητής. Τὸ ῥῶτημα εἶναι: Μποροῦν οἱ τέτιες πεποιθήσεις καὶ συγκινήσεις νὰ ἐπιζήσουν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, πού ἔχουν τὶς διανοητικὲς δυνάμεις, πού χωρὶς αὐτὲς ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψη εἶναι ἀδύνατη;

Δυὸ τελεφεταῖα πολὺ ἐνδιαφέροντα βιβλία θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἴδουμε τὴ φύση τοῦ προβλήματος. Τὰ βιβλία αὐτὰ εἶναι: τὸ Metaphysical Foundations of Modern Science. (Τὰ Μεταφυσικὰ Θεμέλια τῆς Νεότερης Ἐπιστήμης) τοῦ καθηγητῆ Burt καὶ τὸ Science and the Modern World (ἡ Ἐπιστήμη καὶ ὁ Νεότερος Κόσμος) τοῦ καθηγητῆ Whitehead. Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ ἔργα κριτικάρουν τὸ σύστημα τῶν Ἰσῶν, πού ὁ νεότερος κόσμος ὀφείλει στὸν Κοπέρνικο, Κέπλερ, Γαλιλαῖο καὶ Νεύτωνα—τὸ πρῶτο βιβλίον σχεδὸν ὀλόκληρο ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη καὶ τὸ δεύτερο ἱστορικὰ καὶ λογικὰ. Τὸ ἔργο τοῦ καθηγητῆ Whitehead εἶναι ἱστορικὴ ἄποψη καὶ τὸ δεύτερο ἱστορικὰ καὶ λογικὰ. Τὸ ἔργο τοῦ καθηγητῆ Whitehead εἶναι τὸ πρὸ σπουδαῖο, γιατί δὲν εἶναι μόνο κριτικὸ, μὰ καὶ ἐπαγωγικὸ καὶ ἀποβλέπει νὰ μᾶς ἐφοδιάσει μὲ μιὰν ἱκανοποιητικὴ διανοητικὴ βάση γιὰ τὴν ἐπιστήμη τοῦ μέλλοντος, πού ἡ βάση αὐτὴ νὰ εἶναι καὶ σύγχρονα ἱκανοποιητικὰ συγκινητικὴ καὶ στὶς ἐξωεπιστημονικὲς (extra scientific) ὁρμές τῆς ἀνθρωπότητας. Δὲ μπορῶ νὰ παραδεχθῶ τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα, πού ἔχει ἐπεχτεῖναι ὁ Δρ Whitehead γιὰ τὴν ὑποστήριξη τοῦ ὅ,τι μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ «τὰ εὐχάριστα μέρη τῆς θεωρίας». Ἐνῶ παραδέχομαι τὴν ἀνάγκη τῆς διανοητικῆς ἀνασύνταξης τῶν ἐπιστημονικῶν νοημάτων, κλίνω πρὸς τὴν ἄποψη, πὼς οἱ νέες ἔνοιες θὰ εἶναι ἀπαράλλαχτα

δυσάρεστες στις όχι διανοητικές συγκινήσεις, όπως και οι παλιές, κι έτσι θα τις δεχτούν μόνο οι άνθρωποι, που αισθάνονται μια ισχυρή συμπαθητική όρμη για την επιστήμη. "Ας ιδούμε όμως πώς είναι το έπιχειρήμα.

* *

Υπάρχει, για ν' αρχίσω, η ιστορική όψη. «Δε μπορεί να υπάρξει ζωντανή επιστήμη» λέει ο καθηγητής Whitehead «αν δεν υπάρχει διαδομένη μια έμφυτη πεποιθήση στην ύπαρξη μιας «τάξης πραγμάτων» (order of things) και ειδικά μιας «φυσικής τάξης» (order of Nature). Η επιστήμη μόνο από άνθρωπους, που είχαν από τα πριν την πίστη αυτή μπορούσε να δημιουργηθεί και για αυτό οι αρχικές πηγές της πίστης πρέπει να είναι προεπιστημονικές. Όμως κι άλλα στοιχεία ένωθήκανε, για να δημιουργήσουν την πολυσύνθετη νοοτροπία, που χρειαζόταν για την εξύψωση της επιστήμης. Στην Έλληνική άποψη της ζωής, έξακολουθεί ο Whitehead, επικρατούσε το δραματικό στοιχείο κι επομένως έτεινε να τονίζει πότερο το τέλος παρά την αρχή. Αυτό ήταν ένα μειονέκτημα από επιστημονική άποψη. Από την άλλη μεριά, η Έλληνική τραγωδία καλιεργούσε την ιδέα της Είμωρμένης, που διεφκόλυνε την άποψη, πώς τα περιστατικά γίνονται απαραίτητα από τους Φυσικούς Νόμους. Η Είμωρμένη της Έλληνικής Τραγωδίας γίνεται στη νεότερη σκέψη η «τάξη της Φύσης». Η μοιρολατρική άποψη δυναμώθηκε από το Ρωμαϊκό νόμο. Η Ρωμαϊκή Κυβέρνηση, αντίθετα από τον ανατολίτικο δεσποτισμό, δεν ενεργούσε (τούλάχιστο στη θεωρία) αυθαίρετα, μά σύμφωνα με κανόνες, που είχαν όριστεί από τα πριν. Απαράλαχτα, ο Χριστιανισμός πίστεψε, πώς ο Θεός ενεργούσε σύμφωνα με νόμους, ήταν όμως νόμοι, που αυτός ο ίδιος ο Θεός τους είχε δημιουργήσει. Όλα αυτά διεφκόλυναν την εξύψωση της ιδέας του Φυσικού Νόμου, που είναι ένα συστατικό μόριο της επιστημονικής νοοτροπίας.

* *

Οι όχι επιστημονικές πεποιθήσεις, που έμπνεύσανε την εργασία των πρωτοπόρων της 16ης και 17ης εκατονταετηρίδας, αναπτύσσονται μ' ένα πολύ θαυμαστό τρόπο από τον καθηγητή Burtt με τη βοήθεια πολλών, λίγο γνωστών, πρωτότυπων πηγών. Φαίνεται, για ν' αναφέρουμε ένα παράδειγμα, πώς η έμπνευση του Κέπλερ ήταν κυρίως ένα είδος Ζωροαστρικής λατρείας του ήλιου, που ασπάστηκε σε μια κριτική περίοδο της νεότητάς του. «Ήταν κυρίως από τέτοιους στοχασμούς, όπως η θεοποίηση του Ήλιου και της κανονικής τοποθέτησης του στο κέντρο του Σύμπαντου, που ο Κέπλερ στα χρόνια του έφηβικού του πυρετού και της θερμής του φαντασίας παρακινήθηκε να δεχτεί το νέο σύστημα». Σ' όλη τη διάρκεια της Αναγέννησης υπήρχε μια όρισμένη έχτροπάθεια ενάντια στο Χριστιανισμό, που βασιζόταν κυρίως πάνω στο θαυμασμό της ειδωλωλατρίας της αρχαιότητας. Δεν τόλμησαν να τη δείξουν στα φανερά σαν ένα σύστημα μά η έχτροπάθεια αυτή στάθηκε άφορμή για την αναβίωση της αστρολογίας, που η Έκκλησία την είχε καταδικάσει, γιατί έφερνε στο φυσικό ντετερμινισμό. Η έχτροική στάση ενάντια στο Χριστιανισμό ήταν ένωμένη με δεισιδαιμονία, απαράλαχτα όπως και με την Επιστήμη—και κάποτε κάποτε, όπως στην περίπτωση του Κέπλερ, με τα δυο σε στενή ένωση.

* *

Μά υπάρχει κι άλλο συστατικό μόριο έξ ίσου σπουδαίο, μά ανύπαρχτο στους Μέσους Χρόνους κι όχι κοινό στην Αρχαιότητα—δηλαδή ένα ενδιαφέρον για τα «άκαμπτα και μη αναγώγυμα φαινόμενα». Περιέργεια για τα φυσικά φαινόμενα βρίσκεται και πριν από την Αναγέννηση σε άτομα, όπως λ.χ. στον αυτοκράτορα Φρειδερίκο τον ΙΙ και στον Roger Bacon. Μά στην Αναγέννηση σαν άστραπή γίνηκε κοινή ανάμεσα στους αναπτυγμένους ανθρώπους. Στον Montaigne βρίσκει κανείς την περιέργεια, χωρίς όμως ενδιαφέρον για το Φυσικό Νόμο και για αυτό δε μπορεί ο Montaigne να ονομαστεί άνθρωπος της επιστήμης. Μια ιδιαίτερη συγχώνευση των γενικών και ειδικών ενδιαφερόντων προϋποθέτει η σπουδή της Επιστήμης το ειδικό ξετάζεται με την έλπιδα να ριχτεί φώς στο γενικό. Στο Μεσαίωνα νομιζόταν, πώς,

θεωρητικά, το ειδικό μπορούσε να βγει από γενικές αρχές στην Αναγέννηση οι γενικές αυτές αρχές έπεσαν σε άνυποληψία και το πάθος για την Ιστορική αρχαιότητα δημιούργησε ένα έντονο ενδιαφέρον για τα ειδικά περιστατικά. Το ενδιαφέρον αυτό ενεργώντας πάνω σε πνεύματα, που είχαν παρασκευαστεί από τις Έλληνικές, Ρωμαϊκές και σχολαστικές παραδόσεις, δημιούργησαν έπιτέλους την πνευματική ατμόσφαιρα, που έκαμε δυνατή την εμφάνιση του Κέπλερ και του Γαλιλαίου. Και φυσικά ένα μέρος από την ατμόσφαιρα αυτή, που περιτοίχιζε την εργασία τους, διαδόθηκε και στους σημερινούς διάδοχους τους. «Η Επιστήμη ποτέ της δεν απομακρύνθηκε από την πηγή της της ιστορικής στάσης της τελεφταίας Αναγέννησης. Κυριαρχικά έχει παραμείνει μια αντιρασιοναλιστική κίνηση, βασιζόμενη πάνω σε μια άφελή πίστη. Ο,τι όρθολογισμός έχει χρειαστεί, τον έχει δανειστεί από τα μαθηματικά, που είναι ένα λείψανο του Έλληνικού ρασιοναλισμού, ακολουθώντας την επαγωγική μέθοδο. Η επιστήμη αποκηρύχτει τη φιλοσοφία. Μ' άλλα λόγια ποτέ της δεν ένδοσφέρθηκε να δικαιολογήσει την πίστη της, η να εξηγήσει το νόημα της και έχει παραμείνει σήμερα αδιάφορη για την άνασκευή της, που έγινε από τον Hume.

* *

Μπορεί η Επιστήμη να έπιζήσει άμα τη χωρίσουμε από τις προϋποθέσεις, που έτρεφαν τη βρεφική της ηλικία; Η αδιαφορία της επιστήμης για τη φιλοσοφία χρωστίεται βέβαια στην καταπληχτική έπιτυχία της έχει τονώσει την άιστηση της ανθρώπινης δύναμης, κι επομένως έχει γίνει όλοτετα ευχάριστη παρ' όλες τις κατά καιρούς συμπλοκές της με την όρθόδοξη θεολογία. Στους τελεφταίους όμως χρόνους η επιστήμη έχει σπρωχτεί απ' αυτά τα δικά της προβλήματα να ενδιαφεσθεί και για τη φιλοσοφία. Αυτό είναι ειδικότερα αλήθεια για τη θεωρία της σχετικότητας με το βύθισμα της του χώρου και του χρόνου σε μια μόνη χωροχρονική διάταξη των φαινομένων. Αυτό είναι αλήθεια, απαράλαχτα και για τη θεωρία των βολιδων (quanta) με τη φαγερή της ανάγκη της άσυνεχης κίνησης. Επίσης σ' άλλη σφαίρα, η φυσιολογία και η βιοχημεία κάνουν εισβολές στην ψυχολογία, κι αυτό απειλεί τη φιλοσοφία σ' ένα ζωτικό σημείο. Το έργο του καθηγητή Watson «Behaviourism» είναι η λεπίδα αυτής της έφοδος, που, ενώ συνεπάγεται το αντίθετο του σεβασμού για τη φιλοσοφική παράδοση, ωστόσο, αναγκαστικά στέκει πάνω σε μια δική της φιλοσοφία. Για τέτοιους λόγους, η επιστήμη και η φιλοσοφία δε μπορούν πιά να διατηρήσουν μιαν ουδετερότητα, μά πρέπει να γίνουν είτε φίλες, είτε έχτροικές. Δε μπορούν να γίνουν φίλες, έχτος αν η επιστήμη μπορεί να σταθεί στον έλεγχο, που η φιλοσοφία διεκδικεί στις περιοχές της. Αν δε μπορούν να είναι φίλες, το μόνο που μένει είναι να καταστρέψει η μια την άλλη. Δεν είναι δυνατό πιά, παρά η μια μόνο από τις δυο να παραμείνει κυρίαρχη.

Ο Dr Whitehead προσφέρει δυο έπιχειρήματα σχετικά με μια άποψη για τη φιλοσοφική δικαίωση της επιστήμης. Από τη μια μεριά, μάς παρουσιάζει όρισμένες καινούργιες αντιλήψεις, που σύμφωνα μ' αυτές η φυσική της σχετικότητας και των βολιδων μπορεί ν' ανοικοδομηθούν μ' ένα τέτιο τρόπο, που διανοητικά είναι πιά ικανοποιητικός από τα όποιαδήποτε άποτελέσματα, που μάς δίνουν οι κομματιαστές τροποποιήσεις στην παλιά αντίληψη της στερεάς ύλης. Το μέρος αυτό της εργασίας του Dr Whitehead, αν κι όχι τέλεια έξελιγμένο—ρεάς ύλης. Το μέρος αυτό της εργασίας του Dr Whitehead, αν κι όχι τέλεια έξελιγμένο—πράγμα που μπορούμε να έλπίζουμε να δοθμε μια μέρα—βρίσκεται μέσα στην επιστήμη, στην πλατιά της σημασία, και είναι ικανό να δικαιωθεί με τις συνηθισμένες μεθόδους, που μάς οδηγούν να προτιμούμε μια θεωρητική έρμηνεία μιας σειράς από περιστατικά, από μιαν άλλη έρμηνεία. Τεχνικά το μέρος αυτό είναι πολύ δύσκολο και δε θα μιλήσω πιά για αυτό. Από τη δικιά μας την τωρινή άποψη, η σπουδαία όψη της εργασίας του Dr. Whitehead είναι το πιά φιλοσοφικό της μέρος. Όχι μόνο μάς προσφέρει μια καλύτερη επιστήμη μά και μια φιλοσοφία, που νομιζεται, πώς κάνει την επιστήμη αυτή τόσο ρασιοναλιστική, που ποτέ της η πατροπαράδοτη επιστήμη δεν υπήρξε από την έποχή του Hume. Η φιλοσοφία αυτή του Dr Whitehead στο κυριότερο της μέρος είναι όμοια με τη φιλοσοφία του Bergson. Η δυσκόλεια που βρίσκω εδώ είναι, πώς, έφ' όσο οι καινούργιες αντιλήψεις του Dr Whitehead μπορούν να σωματοποιηθούν σ' ένα τύπο, που μπορεί να υποβληθεί στις κοινές επιστημονικές και λογικές δοκιμασίες, δε φαίνεται να έχει για απαραίτητο συμπέρασμα τη φιλοσοφία του. Τη φιλοσοφία που επομένως πρέπει να την παραδεχτούμε πάνω σ' αλήθινά της στοιχεία

Δέν πρέπει νά τη δεχτοῦμε ἀπλῶς γιά τὸ λόγο, πὼς, ἂν εἶναι ἀληθινή, δικαιώνει τὴν ἐπιστήμη, γιατί τὸ πρόβλημα, πὸ μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι κατὰ πόσο ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά δικαιωθεῖ. Πρέπει νά ἐξετάσουμε ἀπ' εὐθείας κατὰ πόσο ἡ φιλοσοφία αὐτὴ φαίνεται σὲ μᾶς πὼς εἶναι πραγματικά ἀληθινή. Κι ἐδῶ βρίσκουμε τὸν ἑαυτὸ μᾶς μπλεγμένο μ' ὄλες τὶς παλιές περιπλοκές.

* *

Θὰ πάρω μόνο ἓνα σημεῖο, πὸ εἶναι ἀκροσφαλές. Ὁ Bergson, ὅπως ὁ καθένας μας γνωρίζει, θεωρεῖ, πὼς τὸ παρελθὸν ἐπιζεῖ στὴ μνήμη, κι ἀκόμα ὑποστηρίζει, πὼς τίποτα πραγματικά δὲν ξεχνιέται. Στὰ σημεῖα αὐτὰ ὁ Dr. Whitehead φαίνεται πὼς συμφωνεῖ. Τώρα, αὐτὸ εἶναι πολὺ καλὸ σὰν μιὰ ποιητικὴ ἔκφραση τοῦ λόγου, μὰ δὲ μπορεῖ—θᾶλεγα—ν' ἀποδειχθεῖ σὰν ἓνας ἐπιστημονικὸς σωστὸς τρόπος ἔκθεσης τῶν περιστατικῶν. Ἄν ἀναπαραστήσω κάποιο περασμένο περιστατικὸ, λ.χ. τὴν ἀφιξή μου στὴν Κίνα, εἶναι ἓνας ἀπλὸς τρόπος ὁμιλίας νά λέω, πὼς φτάνω στὴν Κίνα ἄλλη μιὰ φορά. Ὅρισμένες λέξεις ἢ παραστάσεις ξαναζοῦν, δταν ἀναθυμοῦμαι καὶ οἱ λέξεις ἢ παραστάσεις αὐτὲς εἶναι σχετικὲς μ' αὐτὸ πὸ ἀναπαρασταίνω καὶ τὰ δυὸ σύμφωνα μὲ μιὰ σχέση αἰτιότητας κι ἀπὸ μιὰ ὁρισμένη ὁμοιότητα, πὸ συχνά εἶναι μόνο μιὰ ὁμοιότητα λογικῆς κατασκευῆς. Τὸ ἐπιστημονικὸ πρόβλημα τῆς σχέσης μιᾶς ἀναπόλησης πρὸς ἓνα περασμένο περιστατικὸ παραμένει ἀγγιχτο, ἔστω κι ἂν προτιμοῦμε νά λέμε, πὼς ἡ ἀναπόληση ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ ἐπιβίωση τοῦ περασμένου περιστατικοῦ. Γιατί ἂν ποῦμε αὐτὸ πρέπει καὶ νά παραδεχτοῦμε, πὼς τὸ περιστατικὸ ἔχει ἀλλάξει στὸ μεταξὺ καὶ θ' ἀντικρίσουμε τὸ ἐπιστημονικὸ πρόβλημα νά βροῦμε τοὺς νόμους, πὸ σύμφωνα μ' αὐτοὺς ἀλλάξει. Εἴτε καλοῦμε τὴν ἀνάμνηση ἓνα νέο περιστατικὸ, ἢ τὸ παλιὸ ἀρκετὰ ἀλλαγμένο, αὐτὸ δὲ μπορεῖ νάχει καμιὰ διαφορὰ γιά τὸ ἐπιστημονικὸ πρόβλημα.

* *

Τὰ μεγάλα σκάνταλα στὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Hume εἶναι τὸ «ἐνεργὸ αἶτιο» καὶ ἡ «ἐπαγωγή». Ὅλοι μας πιστέβουμε καὶ στὰ δυὸ, μὰ ὁ Hume πέτυχε νά φαίνεται, πὼς ἡ πεποίθησή μας αὐτὴ εἶναι τυφλὴ πίστη χωρὶς νά μπορεῖ νά δικαιωθεῖ ἀπ' ὅποιοδήποτε λογικὸ λόγο. Ὁ Dr. Whitehead πιστέβει, πὼς ἡ φιλοσοφία τοῦ μᾶς δίνει μιὰν ἀπάντηση στὸν Hume. Τὸ ἴδιο πιστέβει κι ὁ Κάντ. Δὲ βρίσκω ὅμως τὸν ἑαυτὸ μου ἱκανὸ νά παραδεχθῶ ὅποιοδήποτε λύση ἀπ' αὐτὲς. Ὡστόσο ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι, δὲ μπορῶ παρὸ νά πιστέβω, πὼς πρέπει νά ὑπάρχει μιὰ ἀπάντηση. Ἡ κατάσταση αὐτὴ τῶν πραγμάτων εἶναι στὸ βάθος ἀνικανοποίητη καὶ γίνεται πῶς ἀνικανοποίητη, ὅσο ἡ ἐπιστήμη μπερδεύεται μὲ τὴ φιλοσοφία. Πρέπει νά ἐλπίζουμε, πὼς θὰ βρεθεῖ μιὰ ἀπάντηση. Μὰ δὲ μπορῶ νά πιστέψω, πὼς ἔχει βρεθεῖ.

* *

Ἡ ἐπιστήμη, ὅπως βρίσκεται σήμερα, εἶναι ἀπὸ μιὰ μεριά εὐχάριστη κι ἀπ' ἄλλη δυσάρεστη. Εἶναι εὐχάριστη, γιατί μᾶς δίνει τὴ δύναμη νά χειριζόμεστε τὸ περιβάλο μας. Ἐπίσης εἶναι εὐχάριστη σὲ μιὰ σπουδαία μειονότητα, γιατί τὶς παρέχει διανοητικὲς ἱκανοποιήσεις. Καὶ εἶναι δυσάρεστη, γιατί, ὅσο κι ἂν μποροῦμε νά μεταμορφώνουμε τὰ φαινόμενα, προὔποθετεῖ ἓνα ντετερμινισμό, πὸ συνεπάγεται, θεωρητικά, τὴ δύναμη νά προκαθορίζουμε τὴν ἀνθρώπινη ἐνέργεια. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ φαίνεται, πὼς μικραίνει τὴν ἀνθρώπινη δύναμη. Φυσικά, οἱ ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦν νά κρατήσουν μόνο τὴν εὐχάριστη ὀψη χωρὶς τὴν δυσάρεστη, μὰ ὄλες οἱ τέτοιου εἶδους προσπάθειες ἔχουν ἀποτύχει. Ἄν τονίσουμε τὸ γεγονός, πὼς ἡ πεποίθησή μας στὸ «ἐνεργὸ αἶτιο» καὶ στὴν «ἐπαγωγή» εἶναι ἀντιρασιοναλιστικὴ, πρέπει νά συμπεράνουμε, πὼς δὲν ξέρουμε ἂν ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀληθινή, κι αὐτὸ μπορεῖ σὲ κάποια στιγμή, νά πάψει νά μᾶς δίνει τὸν ἔλεγχο πάνω στὸ περιβάλο, πὸ γιά χάρη τοῦ τὴν ἀγαποῦμε. Ἡ διέξοδος ὅμως αὐτὴ εἶναι καθαρὰ θεωρητικὴ. Δὲν εἶναι κείνη, πὸ ἓνας νεότερος ἄνθρωπος μπορεῖ νά τὴ χρησιμοποιήσει στὴν πράξη. Ἄν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά παραδεχτοῦμε τὶς ξιώσεις τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, δὲ μποροῦμε ν' ἀποφύγουμε τὸ συμπέρασμα πὼς τὸ

«ἐνεργὸ αἶτιο» καὶ ἡ «ἐπαγωγή» μποροῦν νά εφαρμοστοῦν στὴν ἀνθρώπινη βούληση, ὅσο καὶ σ' ὅποιοδήποτε ἄλλο. Τὸ κάθε τι, πὸ ἔχει γίνει σ' ὄλη τὴ διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴ φυσικὴ, φυσιολογία καὶ ψυχολογία, τείνει νά δυναμώσει τὸ συμπέρασμα αὐτό. Τὸ ἀποτέλεσμα φαίνεται εἶναι—ἂν καὶ ἡ ρασιοναλιστικὴ δικαίωση τῆς ἐπιστήμης θεωρητικὰ δὲν εἶναι ἀρκετὴ—πὼς δὲν ὑπάρχει μέθοδος, πὸ νά ἐξασφαλίζει ὅ,τι εἶναι εὐχάριστο στὴν ἐπιστήμη, χωρὶς ἄκείνο, πὸ εἶναι δυσάρεστο. Μποροῦμε νά πετύχουμε βέβαια αὐτὸ ἀποφεύγοντας ν' ἀνικρίξουμε τὴ λογικὴ τῆς πραγματικῆς κατάστασης. Μ' ἂν κάνουμε ἔτσι, θὰ μαράνουμε τὴν ὁρμή γιά τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα στὴν πηγὴ τῆς, πὸ εἶναι ἡ ἐπιθυμία νά κατανοήσουμε τὸν κόσμο. Πρέπει νά ἐλπίζουμε, πὼς τὸ μέλλον θὰ μᾶς δώσει κάποια ἱκανοποιητικὴ λύση πάνω στὸ περίπλοκο αὐτὸ πρόβλημα.

Μετάφραση Δ. Σκλαβούρου

[ΣΗΜ. «Ἀναγέννησης». Τὸ συμπέρασμα, πὸ βγαίνει ἀπὸ τὸ σοβαρότατο αὐτὸ κριτικὸ σημεῖωμα τοῦ Russel εἶναι α) ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲ μπορεῖ παρὰ νά ἐφαρμόζεται καὶ στὴ διερεύνηση τῆς ἀνθρώπινης βούλησης καὶ ἐνέργειας, ἀρα δέχεται τὴ δυνατότητα κοινωνικῆς ἐπιστήμης καὶ κοινωνικῶν νόμων καὶ β) ὅτι ὅσο καὶ ἂν νομίζει, πὼς δὲ βρέθηκε ἀκόμη ἡ ἀπόλυτη λογικὴ δικαίωση τοῦ «ἐνεργοῦ αἰτίου» καὶ τῆς «ἐπαγωγῆς», πιστέβει στὴν ὑπαρξη τῆς, ἀρα στὴ νίκη τῆς ἐπιστήμης ἐνάντια σὲ κάθε ἀντιεπιστημονικὴ φιλοσοφία καὶ σὲ κάθε ρουτικισμό].

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

ΤΟ ΔΑΧΤΥΛΙΚΟ ΜΕΤΡΟ ΣΤΗ ΝΕΑ ΣΤΙΧΟΥΡΓΙΚΗ

Ἡ μελέτη τῆς Διδας Μοάτσου γιά τὸ νεοελληνικὸ στίχο ἔρχεται ν' ἀναπληρώσει μιὰ σπουδαία ἔλλειψη, γιὰ αὐτὸ ἀξίζει κάθε ἔπαινο· ὄλα ἐξετάζονται μὲ ἀντικειμενικότητα καὶ μὲ βεβαιὰ γνώση τῶν πραγμάτων.

Ἐχω ὅμως κάποια ἀντίρρηση σ' ὅ,τι λέει σχετικὰ μὲ τὸ τονικὸ δαχτυλικὸ ἑξάμετρο, καὶ γενικὰ γιά τὰ δαχτυλικά μέτρα, στὴ νέα στιχουργικὴ.

Ἡ Διδας Μοάτσου ἀρνιέται ὄλας διόλου τὴ χρῆση τέτοιων μέτρων, γιὰ, λέει, ἡ γλῶσσα μας δὲ μπορεῖ νά τ' ἀνεχθεῖ χωρὶς κίνετο ἢ ἀλλαγῆς ρυθμοῦ ἢ μονοτονίας· ἡ γνώμη τῆς αὐτῆς στηρίζεται καθὼς φαίνεται στὴν ἐντύπωση πὸ δίνει ὁ δαχτυλικὸς στίχος, πὼς εἶναι ἀναπαιστικὸς, δταν συμπέσει μιὰ τομὴ ὑστερα ἀπὸ τὴν τονισμένη συλλαβὴ (θέση) ἑνὸς δαχτυλοῦ, ὁπότε τὸ β' ἡμιστίχιο πραγματικά παίρνει ἀναπαιστικὸ βᾶδισμα

Κόκκινα φύλλα χρυσά, || χρυσοκίτρινα φύλλα πεσμένα

—u u | —u u | — | | u u | —u u | —u u | —u

Αὐτὸ ὅμως, νομίζω, δὲν εἶναι λόγος ν' ἀρνηθοῦμε τοὺς δαχτυλικούς στίχους, γιατί τότε, στηριζόμενοι δηλ. στὴ τομὴ, θὰ βρεθοῦμε στὴν ἀνάγκη ν' ἀρνηθοῦμε κι ἄλλων ρυθμῶν στίχους· παίρνω κατὰ τύχη ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὰ δικὰ της

Θωριά κερένια, || πύρινη ματιὰ, μέτωπο φέγγος (Παλαμᾶς)

Καὶ μεσ' στον πάνο, || τὴν ψηλὴ ἡδονή, τὴν ἀξία γνώρα (Τανάλιας),

u—u—u || —u—u—u—u—u

Τὸ β', ἡμιστίχιο καὶ στοὺς δυὸ λαμβικούς αὐτοὺς δεκαπεντασύλλαβους εἶναι τροχαϊκὸ· ἀπ' αὐτὸ ὅμως δὲ λέμε, πὼς ἄλλαξε ὁ στίχος αὐτὸ γίνεται καὶ στοὺς ἄλλους λαμβικούς στίχους, λ.χ. στὸ δεκατρισύλλαβο, πὸ ἡ Διδας Μοάτσου λέγει πὼς εἶναι δύσκολο νά καθορίσουμε τὴν τομὴ καὶ βέβαια δὲν ὑπάρχει νομίζω σὲ κανένα στίχο σταθερὴ τομὴ· γιατί αὐτὸ θὰ τὸν ἔκανε μονότονο κι ἀνιαρὸ· ἀμα κοιτάξει ὅμως κανένας, βρίσκει ποικίλες τομές, γιατί ὁ ποιητὴς

είναι λήφτερος να σταθεί όπου θέλει μέσα στον στίχο και έτσι του δίνει κίνηση και ζωή.

ὁ αἰθέρας, || ὅπου ἀρχήθεν ἡ ψυχὴ μου κλείνει (Πολυλαῖς)

υ—υ || —υ—υ—υ—υ—υ

καὶ ἐδῶ στὸ δεκατρισύλλαβο τὸ β'. ἡμιστίχιο τροχαϊκό.

Κι ἀντίθετα τροχαϊκοὶ στίχοι ὕστερ' ἀπὸ τὴν τομὴ παίρνουν λαμβικὸ βᾶδισμα.

Ἄντροι καὶ παιδιὰ καὶ γέροι

τὸ τραβοῦν, || ἄς τοὺς ἀγγίξω.

—υ— || υ—υ—υ

Γαλιλαῖε! || τοὺς μωστικούς μου Παλαμᾶς (ὁ Θεός μου. Ἀσάλευτη ζωὴ)

τὸ ἄρμα ξεκινάει. || τὸ σέρνουν

Θεοὶ λέγονταν. || τοὺς πῆρε ἡ λήθη

» (Παναγία στὴν κόλαση)

Ἄπ' ὅλα οὗτὰ βγαίνει, πῶς μὲ τὸ νὰ πέρνει μὲ μιὰ τομὴ ἕνας στίχος κάποιο φαινομενικὸ παραστράτισμα, δὲν ἀλλάζει κι ὁ στίχος ἴσα-ἴσα αὐτὸ δίνει χάρη καὶ μᾶς βγάξει ἀπὸ τὴν μονοτονία, πού θὰ προξενούσε ἡ σταθερὴ ἐπανάληψη τῶν ἰδίων ποδῶν, καὶ ὁ στίχος στὸ σύνολο του δὲν παθαίνει καμιὰ ἀλλαγὴ, δὲ χάνει τίποτα, ἐνῶ κερδίζει ποικιλία· κι ὅπως δὲν καταδικάζουμε μὲ τὸ παραστράτισμα αὐτὸ τοὺς λαμβικούς καὶ τροχαϊκοὺς στίχους, τὸ ἴδιο δὲν πρέπει ν' ἀρνηθοῦμε καὶ τοὺς δαχτυλικούς γιὰ τὸ ἀναπαιστικὸ τους χαλάρωμα ὕστερα ἀπὸ τὴν τομὴ.

Ἐπειτα ὑπάρχει στενὴ συγγένεια ἀνάμεσα δάχτυλο κι ἀνάπαιστο, καθὼς καὶ λαμβο μὲ τροχαῖο· κι ἂν δεχτοῦμε, πῶς ἡ σημερινή, στιχουργικὴ εἶναι ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας, κι ἔτσι εἶναι, τότε θὰ δεχτοῦμε καὶ τώρα τὴ διαίρεση τῶν ρυθμικῶν ποδῶν σὲ δυὸ γένη: 1) τὸ λαμβικὸ (λαμβος καὶ τροχαῖος) καὶ 2) τὸ δαχτυλικὸ (δάχτυλος καὶ ἀνάπαιστος) γένος· τὰ γένη αὐτὰ σήμερα μποροῦμε νὰ τὰ ὀνομάσουμε τὸ πρῶτο ἀπλό, τὸ δεύτερο σύνθετο.

Οἱ ἀπλοὶ πόδες βαδίζουν κατὰ διποδία, οἱ σύνθετοι κατὰ πόδα· ἡ συγγένεια φαίνεται κι ἀπὸ τὴν εὐκόλη μετάβαση ἀπὸ τὸν ἕνα στίχο στὸν ἄλλον τοῦ ἴδιου γένους, μὲ τὴν πρόσθεση ἢ ἀφαίρεση μιᾶς συλλαβῆς στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου.

(1) υ—υ—υ—υ—υ—υ

μὲ τὴν πρώτη συλλαβὴ εἶναι τροχαϊκὸς στίχος, χωρὶς αὐτὴ λαμβικὸς

(1) υυ—υυ—υυ—

τὸ ἴδιο καὶ στοὺς σύνθετους· χωρὶς τὴν πρώτη εἶναι ἀναπαιστικὸς, μὲ τὴν πρώτη δαχτυλικὸς.

Αὐτὴ ἡ συγγένεια μᾶς κάνει, νομίζω, νὰ δεχόμαστε τὴ μετάπτωση μέσα σ' ἕνα στίχο στὸ συγγενὴ του, χωρὶς διόλου νὰ χάνουμε τὴν αἴσθησιν πῶς τὸ σύνολο ἔχει ἕνα ρυθμὸ· κι ἀκόμα αὐτὴ μᾶς κάνει νὰ μὴν αἰστανόμαστε σὰν παράδοξη ἢ δυσάρεστη τὴν ἐναλλαγὴ μέσα σ' ἕνα στίχο μοναχικῶν συγγενῶν ποδῶν τοῦ λαμβικοῦ γένους· μέσα δηλ. σ' ἕνα στίχο λαμβικὸ μπαίνουν μερικοὶ τροχαῖοι ἀντὶ λαμβοί, καὶ σ' ἕνα τροχαϊκὸ στίχο, λαμβοί.

Πράσινα τὰναβρύσματα, καὶ τὰ μαμούδια.

(Παλαμᾶς).

—υυ— | υ—υ— | υ—υ—υ.

ὁ πρῶτος ποὺς τῆς πρώτης διποδίας εἶναι τροχαῖος.

Στηθοδέρνουμε ὡς ὁ Δαυὶδ καὶ σοῦ φωνάζω. (Ν. Καζαντζάκη, Ν. Φωκᾶς)

—υ—υ | υ—υ— | υ—υ—

ἡ πρώτη διποδία ὀλόκληρη εἶναι τροχαϊκή.

Στέκουμ' ὀρθὸς, Βίγλα τῆς γῆς καὶ τρέμω.

—υ υ— | —υ υ— | υ—υ

τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης διποδίας, ὁ πρῶτος εἶναι τροχαῖος.

Καὶ αὐ σιωπᾶς μὲς στὴν κοιλιὰ, σπῶρε, πού ὀλο σκιρτοῦσες. (Βάρναλης Σκλάβοι Πολιορκημένοι).

υ—υ— | υ—υ— | —υ—υ | υ—υ

Μπροστά σου βόδια κόκινα, πίσω οὐρανὸς χρυσάφι (Βάρναλης Σκλάβοι Πολιορκημένοι)

υ—υ— | υ—υ— | —υ υ— | υ—υ

Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στοὺς τροχαϊκοὺς· μποροῦν νὰ μπεῦν λαμβοί καὶ ἡ ἐναλλαγὴ αὐτὴ μᾶς προξενεῖ εὐάρεστο συναίσθημα, χωρὶς νὰ μᾶς χαλαρώνει τὸ ρυθμὸ τοῦ συνόλου.

Κι ἀπ' αὐτὰ λοιπὸν βγαίνει, πῶς δὲ χάνεται ὁ δαχτυλικὸς ρυθμὸς σ' ἕνα στίχο, μὲ τὸ νὰ παίρνει ἀναπαιστικὸ βᾶδισμα τὸ β'. ἡμιστίχιο. Καὶ τελευταία ἄς ἐξετάσουμε τὰ δαχτυλικά μέτρα καὶ ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἄποψη.

Οἱ στίχοι αὐτοὶ, τὰ μέτρα αὐτὰ, εἶναι τὰ ἀρχαῖα δαχτυλικά μὲ βάση τὸ φυσικὸ τόνο· ἄς πάρουμε τὸ σπουδαιότερο ἀρχαῖο δαχτυλικὸ στίχο, τὸν ὀμηρικὸ, νὰ ἴδουμε μήπως συνέβαινε καὶ σ' ἐκεῖνον κανένα ἀναπαιστικὸ παραστράτισμα;

* Ἄνδράσι μάρνασθαι, || καὶ ὄθι χερῶν πεζὸν ἔοντα (Ὀδύσσεια, I στίχ. 50)

1 υυ | 1 — | 1 || υυ | 1 — | υυ | υ

* Ἦλθον ἐπειθ' | | ὄσα φύλλα καὶ ἄνθεα γίνεται ὄρη * * * 51

1 υυ | 1 || υυ | —υυ | —υυ | —υυ | —υ

* Ὡς εἰπὼν ἀνανηὸς ἔβην, || ἐκέλευσα δ' ἑταίρους

1 — | 1 υυ | 1 υυ | || υυ | 1 υυ | —υ

Βλέπουμε ὅτι γίνεται καὶ πολὺ συχνά· τὸ β'. ἡμιστίχιο ὕστερα ἀπὸ τομὴ πενθημιμερῆ, τριημιμερῆ, καὶ ἐφθημιμερῆ, ὅταν ὁ ποὺς πού πέφτει εἶναι δάχτυλος, εἶναι ἀναπαιστικὸ, οἱ στίχοι ὁμοῦς ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ὠραῖοι δαχτυλικοί.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ νέο δαχτυλικὸ ἑξάμετρο, ὅταν ἡ τομὴ πέφτει ἔτσι πού νὰ δίνει ἄλλο περπάτημα. «γύρω μου ὦ τί ξαστεριά! || τῆς σιωπῆς καὶ τῶν ἤχων οἱ γάμοι». «Τὰ πανηγύρια τῶν ἡσκιῶν ἐκεῖ, || τὰ παιχνίδια τῶν ἡλιῶν». «Εἶπες || κι ἐγὼ κι ὀλοτρῶγυρα στυλωτὰ ὀλόνοιχτα μάτια.» «Ἡ φαντασία μου, λόγος || καὶ τίποτε θάμα δὲν εἶναι» (Παλαμᾶς). Ἡ τομὴ μπορεῖ νὰ πέσει σὲ διάφορες θέσεις καὶ καμιὰ φορὰ χωροῦν καὶ δυὸ τομὲς στὸν ἴδιο στίχο· ἔτσι ὁ στίχος παίρνει τὴν εὐλυγισίαν καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ ἀρχαίου, καὶ κανένας δὲ μοιάζει μὲ τὸν ἄλλον, ἔχει δικό του περπάτημα, πού τοῦ τὸ δίνει ἡ δική του διαφορετικὴ τομὴ.

Πού εἶναι λοιπὸν ἡ μονοτονία ἢ ἡ ἀλλαγὴ ρυθμοῦ;

Γιώργος Θέμελης

Ο ΚΑΒΑΦΗΣ ΣΑΝ ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΗΓΟΣ ΣΧΟΛΗΣ

Τὰ τελευταία χρόνια τὸ ὄνομα τοῦ ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ Καβάφη γεμίζει κυριαρχικὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ ἐπηρεάζει τὴ νέα ποιητικὴ γενιά. Ὁ ποιητὴς σχολιάζεται, μεταφράζεται, γοητεύει τοὺς νέους μᾶς καὶ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς παλιούς τεχνίτες μᾶς. Ἐχθὸς ἀπαιτούσους ὑπάρχουν βέβαια καὶ βίαιοι ἀρνητὲς του, οἱ ἀνήλεοι καὶ κάπως ἀπαράσκευοι αἰσθητικὰ ἐπικριτὲς του, ἀκόμα καὶ ἡ μερίδα ἐκεῖνη τῶν χλιαρῶν καὶ ἀμερόληπτων συζητητῶν, πού τὸ καλλιτεχνικὸ τους αἰσθητήριον δὲν τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ρηθῶνται ὀλοκληρωτικὰ τὴν ποιητικὴν ἀξία τοῦ Καβάφη, μὰ πού ὡστόσο δὲ μόνον κιάπολυτα ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὴν τέχνη του.

Ἡ γοητεία ὡς τόσο, πού ὁ ἀλεξανδρινὸς ποιητὴς ἐξασκεῖ στὴ σύγχρονη ποιητικὴ συνείδηση, δὲ θάταν ἀσυνήθιστη καὶ δυσεξήγητη, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ, πῶς κάθε καλλιτέχνης, καὶ μετριώτερος ἀκόμα, εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἐξασκεῖ μιὰ κάποια γοητευτικὴ ἐπιρροή, ὀφειλόμενη συχνὰ σὲ λόγους ἀσχετοὺς μὲ τὴν καθαρὴ καλλιτεχνικὴ συγκίνηση, ὅπως θὰ δείξουμε παρακάτω, — ἂν ὁ Καβάφης δὲν εἶχε ἐπιβληθεῖ ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια σὰν ἀρχηγὸς σχολῆς.

* Ὑστερα ἀπὸ τοῦτο, γενιᾶται φυσικὰ κι αὐθόρμητα τὸ ἐρώτημα: ἡ τέχνη τοῦ Καβάφη

παρουσιάζει πραγματικά τή δυνατή εκείνη ποιητική πρωτοτυπία και κλείνει στη νεότροπη εκδήλωση της τα γνήσια εκείνα ποιητικά στοιχεία, ώστε να μπορεί να δικαιολογηθεί απόλυτα ή επιβολή του σαν αρχηγού σχολής και να είναι σεβαστή ή πνευματική του ηγεμονία; Νομίζουμε, πώς, διακινδυνεύοντας κανείς μιάν απάντηση αρνητική, δε θά πρόσβαλε τήν αλήθεια.

Ένας αρχηγός σχολής, που υποτίθεται πως εισάγει «καινά δαιμόνια» στην τέχνη, ένας δημιουργός καλλιτεχνικού ρεύματος, με επίγνωση τής αποστολής του, που τολμά να υψωθεί ενάντια στα καθιερωμένα και δοκιμασμένα από τήν πείρα δλόκληρων χρόνων αισθητικά κριτήρια τής εποχής του, είναι υποχρεωμένος να εγκαθιδρύσει μιάν καινούρια τάξη πραγμάτων στο αισθητικό πεδίο, σε τρόπο που να αποκαθιστά απόλυτα τήν ισοροπία τή διασαλευμένη από τή διάσπαση των προηγούμενων αισθητικών αξιών.

Μόνο κάτω από μιάν τέτοια απαράβατη προϋπόθεση θά μās είναι σεβαστός. Ο Καβάφης τί καινούριο προσφέρει στην ποίηση; Μιά κακή έκφραση, κακές ρυθμικές καινοτομίες και πολλή πεζολογία. Κατά τήν εποχή του γαλλικού ρομαντισμού στην ποίηση, δυο ποιητές με αναπτυγμένη στον υπέρτατο βαθμό τήν ποιητική διαίσθηση, ο Mallarmé κι ο Verlaine θψώνονται θαυμάσια σαν αρχηγοί του συμβολισμού και μαζί μένα επιτελείο από διαλεχτούς συνιδεάτες υπερφαλαγγίζουν νικηφόρα τους ρομαντικούς και επιβάλλονται στη συνείδηση του φιλολογικού κοινού σαν ποιητές πρώτης γραμής και σαν αρχηγοί σχολής με άρτιο αισθητικό πρόγραμμα. Η καινούρια αντίληψη που επιβάλλαν ήτανε, παρ' όλες τις ακρότητες που σημειώθηκαν σε ώρισμένους ποιητές τής πρωτοπορείας, μιάν αντίληψη που ανταποκρινόταν προς τή βαθύτερη ποιητική έννοια. Έμπασαν στην ποίηση για στοιχεία καλλιτεχνικά τήν ασάφεια, τήν υπαβολή, τή μουσικότητα των φθόγγων, επλάτυναν απεριόριστα τόν κόσμο του όνειρου και απολέπυναν τή λυρική συγκίνηση, εκφράζοντας με σύμβολα, ένα από τα κυριότερα εκφραστικά μας μέσα, τήν ψυχή των πραγμάτων, κι όχι τήν επιφάνεια τους, όπως συνέβαινε με τους παρνασικούς και τους ρομαντικούς. Από τους νεότερους δασκάλους τής σιωπηλής τέχνης του φωτός και του χρώματος ο Picasso διασπεί τα τελευταία χρόνια τή φωτογραφική αντίληψη των παλιών μαίτρ στην αναπαράσταση των όγκων και των σχημάτων και με μιάν ρωμαλέα χειρονομία επιβάλλει τή γεωμετρική αντίληψη του όγκου στη ζωγραφική, επιτυχαίνοντας έτσι μιάν πρωτότυπη κι αρμονική ισορρόπηση του ταμπλώ, που απαιτεί πιά μιάν άφομοίωση καθαρά έγκεφαλική. Ο κ. Καβάφης δεν είναι βέβαια δημιουργός καλλιτεχνικού ρεύματος, δάσκαλος ευρωπαϊκού κύρους, ωστόσο είναι ένας αρχηγός σχολής, που έχει επιβληθεί στον τόπο του και που έχει τή δικαίωμα κανείς να ζητεί και τις ανάλογες καλλιτεχνικές ιδιότητες.

Ο κριτής, που θά επιχειρούσε μιάν ανάλυση τής καβαφικής ποίησης, θά βρισκόταν στη δυσάρεστη θέση να διαπιστώσει παρ' όλη τήν αγαθή διάθεση που μπορούσε να του γενήσει μιάν άτμόσφαιρα ανεπιφύλακτη θαυμασμού δλόγουρα από τή πρόσωπο του ποιητή, τήν απόλυτη έλειψη ιδιοφυίας, που μ' αυτή επιβάλλεται να είναι προικισμένος ένας μαίτρ, τήν άπουσία ρωμαλέας πνοής και τεχνικής από τή έργο του, και να τού αναγνωρίσει μονάχα μιάν ιδιοτυπία στην έμπνευση, που δεν είναι άτυχως σε θέση νάντισταθμίσει τήν άφθονη πεζολογία και τή γλωσσική άνομοιομορφία, βάρβαρη συχνά, ικανές να έξασθενήσουν σε μεγάλο βαθμό και τή δυναμικότερη ποιητική ιδιοσυγκρασία. Οι άτεχνοι γλωσσικά και συνταχτικά στίχοι είναι άπειροι στο έργο του Καβάφης. Σημειώνουμε πρόχειρα μερικούς.

Και θά τού έπαιαν—πράγμα φριχτόν—
εύθους τά λίαν γενναία δοσίματα.

(Από τήν σχολήν του περιωνύμου φιλοσόφου)

Μεγάλη άδικία τού έγινε

(Δημάρατος)

τρισβάραβα τά έλληνικά των, οί άθλιοι

Από ρυθμική άποψη, οί περισσότεροι στίχοι του είναι άρρυθμοι και δυσανάγνωστοι, για να μην πούμε άδιάβαστοι, μετρικά. Οί άπαδοί του υποστηρίζουν, πώς ο στίχος του έχει συχνά «έλευθεριάουσα άνέλιξη» (vers liberé). Κατά τή γνώμη μας, οί περισσότεροι στίχοι του είναι στίχοι τυπογραφικά μόνο παραταγμένοι, δίχως τήν έσωτερική εκείνη ρυθμική ένότητα κι άνά-

παση, που απαιτεί ή λέφτερη άνάπτυξη τους. Από τους γάλλους, ο Régulier, ο Khan και Verhaegen, που καλιέργησαν συστηματικότερα κάπως τή λέφτερο στίχο, μās έδωκαν ύποδείγματα θαυμαστής ρυθμικής ποικιλίας στο είδος αυτό, κι από τους δικούς μας, ο Παλαμάς τόν μεταχειρίστηκε με μιάν σοφή εύστροφία, άντάξια προς τή λεπτεπίλεπτη μετρική του άίσθηση.

Τεκμηριώνοντας, όσο μās επιτρέπει μιάν σύντομη μελέτη, τή γνώμη μας παραθέτουμε τους ακόλουθους στίχους του και προκαλούμε τή σοφότερο μετρικό να μās τούς διασαφίσει αν είναι δυνατό.

Μεγάλη άδικία τού έγινε.

Ήταν τού Άρίστωνος υίός. Άναίσχυντα
έδωροδόκισαν οί έχθροί του τήν μαντείον
και δέν τούς έφθασε που τόν έστέρησαν τήν βασιλείαν,
άλλ' όταν πιά υπέκυψε και τή άπεφάσισε
να ζήσει με έγκαρτέθειαν ως ιδιώτης
έπρεπ' έμπρός και στον λαό να τόν προσβάλλουν,
έπρεπε δημοσία να τόν ταπεινώσουν στη γιορτή.

Έχτός από τόν τρίτο, τέταρτο και τόν έβδομο, με κανονικό λαμβικό βάδισμα, οί άλλοι είναι δυσανάγνωστοι, για να μην πούμε άπρόφραστοι μετρικά, και ως σύνολο πολύ κακοί από έποψη ρυθμικής άρμολογίας.

Έτσι συμβαίνει με τους περισσότερους στίχους του Καβάφης. Κι ο ποιητής, που άπειθαρχεί προς τήν άδιάφθορη έννοια του ρυθμού και τής φραστικής μουσικής, τις ιδιότητες εκείνες δηλαδή του ποιητικού λόγου που σ' αυτές χρωστά κατά μεγάλο μέρος τή συγκίνηση που προσφέρει, δέν κάνει άλλο τίποτα, παρά να προσβάλλει τόν ίδιο τόν έαυτό του. Ένας γάλλος τεχνοκρίτης, ο Thibaudet σημειώνει κάπου σχετικά με τήν έντέλεια τής μορφής. «La poesie n' est completement belle qu' avec ces trois beautés, dans le chœur de ces trois Grāces, à peine distinctes qui se dégagent indiscernablement l' une de l' autre: une securité visuelle qui aille jusqu' à la rime typographique; un plaisir musical de la voix et de l' oreille; une amitié de la mémoire, une durée dans la mémoire, une cohabitation du vers avec l' āme, ou plutót le coeur, rendue sensible par ce mot: savoir par coeur. Être sue par coeur, c' est pour la poesie la seule maniere profonde et vraie de vivre».

Μά ποιό είναι τότε τή μυστική τής γοητείας του άλεξαντριανού ποιητή, άφοϋ μās παρουσιάζεται τόσο έλαττωματικός από έποψη ρυθμού, έκφρασης και γλώσσας, άφοϋ επιμένει δηλαδή να παραβλέπει τις βασικές εκείνες ιδιότητες, που έξασφάλισαν τήν έπιτυχία σε άλλους ποιητές; Ηοϋ όφείλεται ή άκαταμάχητη έλξη του, ώστε να προκαλεί μιάν τέτοια επίδραση, πάνω στις άίσθήσεις ώρισμένων θαυμαστών του.

Οί φανατικοί άπαδοί του θά μπορούσαν να μās άπαντήσουν «ιδιοτυπία», «διανοητισμός», «συγκλονιστική έγκεφαλική συγκίνηση»—

Τους άνταπαντούμε, πώς δέν άρνιούμαστε όπωσδήποτε τή διανοητική περιεχόμενα τής καβαφικής ποίησης, μās, για μās, ή φιλοσοφική σκέψη, δσες φορές εκφράζεται ποιητικά, πρέπει να ώραϊζεται, να διανθίζεται με τά άφθονα μέσα που μās παρέχει ο ποιητικός λόγος και να μās δίνεται κατά τρόπο θερμό και ύπερβλητικό για να συγκινεί, κι όχι ξεροή, γυμνή, όπως μās παρουσιάζεται στον κ. Καβάφη. Έγκεφαλικός ποιητής είναι και ο Mallarmé. Άλλά στον άσύγκριτο αυτόν όπτασιαστή ή έγκεφαλική συγκίνηση πηγάζει άνάμεσα από μιάν άτελειότητα έναλλαγή εικόνων και μεταφορών, πλαισιωμένη ταυτόχρονα μέσα σε μιάν μουσική κι άνάμειρη έκφραση. Τά διανοητικά ποιήματα δε λείπουν έπίσης από τή Verlaine. Άς άντιπαραβάλλουμε τή δεύτερο σονέτο από τή Sagesse του με τά «παράθυρα» του κ. Καβάφης, δυο τραγούδια με μεγάλη συγγένεια μεταξύ τους στην έμπνευση. Τό πρώτο είναι μιάν τρικυμία εικόνων που όγκώνεται άκατάπαυτα, μιάν μεθυστική μουσική κατάκλυση, μιάν συμβολική άνάπλαση άισθημάτων και στοχασμών, που προχωρεί σταθερά και ύπολογισμένα για να προκαλέσει τή μυχιαίτερη δόνηση. Τό δεύτερο, μιάν άτεχνη εκφραστικά διαδοχή από πεζολογίες.

Ο Baudelaire, ή μεγάλη αίσθη σε πλαστικότητα ποιητική ιδιοφυία, προκειμένου να έκφράσει τήν άριστοκρατική του πλήξη, παρομοιάζει τόν έαυτό του μένα βασιλιά μās βρο-

χερής χώρας, που άνιᾶ ἀθεράπευτα μὲ τὰ σκυλιά του, τὰ ἄλογα του καὶ τοὺς γελοιοποιούς του, κι ἔτσι μᾶς ὑποβάλλει δυνατὰ σένα μεγαλόπρεπο θλιβερό ποίημα του τὴν κατάσταση ὄλου τοῦ ψυχικοῦ μαρασμοῦ του. Ὁ κ. Καβάφης ἀγνοεῖ τὴν καλλιτεχνικὴ δύναμη τῆς εἰκόνας καὶ τῆς ὑποβολῆς. Ὄταν βασανίζεται ἀπὸ πλήξη καὶ πρόκειται νὰ ἐκφράσει τὴ μονοτονία τῆς ζωῆς του, δὲ γίνεται ὁ θηρευτὴς τῶν σπάνιων εἰκόνων, δὲν ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὴν πρωτότυπη καὶ ἀκριβὴ ἐκφραση τῆς συγκίνησης του, ἀλλὰ, δίνοντας διεξοδὸ σὲ μέτριους καὶ προχειρότατους στοχασμοὺς, ποὺ ἐπιπλέουν στὸν ἐγκέφαλο καὶ τοῦ κοινότερου ἀκόμα θνητοῦ, μᾶς παρουσιάζει ποιήματα, ὅπως τὸ ἀκόλουθο.

ΜΟΝΟΤΟΝΙΑ

Τὴ μιὰ μονότονην ἡμέραν ἄλλη
μονότονη, ἀπαράλλακτη ἀκολουθεῖ. Θὰ γίνουν
τὰ ἴδια πράγματα, θὰ ξαναγίνουν πάλι—
οἱ ὅμοιες στιγμὲς μᾶς βρῖσκουνε καὶ μᾶς ἀφίνουν.

Μήνας περνᾷ καὶ φέρνει ἄλλον μῆνα·
Αὐτὰ ποὺ ἔρχονται κανεὶς εὐκόλα τὰ εἰκάζει·
εἶναι τὰ χθερινὰ, τὰ βαρετὰ ἐκεῖνα·

Καὶ κατανεῖ τὸ αὐριό πιά σὰν αὐριό νὰ μὴ μοιάζει,

Φαινόμενο ποιητικῆς κοινολογίας, ἀρκετὰ χαρτωμένο, ὀφείλουμε νὰ τόμολογήσουμε συνηθισμένο καὶ δικαιολογημένο ὅμως μόνο σὲ πρωτόπειρους κι ἀδέξιους ποετὰστρους, κι ὄχι σέναν ὄριμο ποιητὴ ὅπως ὁ κ. Καβάφης.

Ἡ ποίηση τοῦ κ. Καβάφη δὲν ὀφείλει τὴν ἐπιτυχία της στὴν ἐγκεφαλικότητα της ὅπως πιστεύεται καὶ ὑποστηρίζεται, ἀφοῦ αὐτὴ, καθὼς εἶδαμε, δὲν ἐκφράζεται μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ ποιητικὴ αἴσθηση, ἀλλὰ σὲ μιὰ κάποια παραδοξότητα, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἔμπνευση της: στὴν ἐπιμονὴ της νάνασυνθέτει αἰσθήματα καὶ συγκινήσεις μαλθακῆς, ποὺ παρουσίασαν τὴ θερμότερη ἐκδήλωση τους στὰ βάρη φωτεινῶν ἢ ἀμυδρῶν κόσμων, πάντα θελχτικῶν γιὰ τὴν ἐρείπωση τους, καὶ ἀρνητικῶν, στὴν ἀντίσταση ποὺ ἀντίταξε νὰ υἱοθετήσῃ τριμένους λυρικούς τύπους στὴν ἐκφραση τῆς ποιητικῆς συγκίνησης, τόσο γνώριμους σὲ δικούς μας σύγχρονους λυρικούς.

Τὸ αἰσθητικὸ ρεῦμα, ποὺ διαπερνᾷ, παράλληλα μὲ τὸ διανοητικὸ, τὴν καβαφικὴ ποίηση ἢ ἀναβίωση κάποιων λησμονημένων εἰδωλολατρικῶν ἰδανικῶν, δημιούργησαν μιὰν ἀτμόσφαιρα θαλπωρῆς, ἰδανικὰ ἐραθιστικὴ γιὰ τίς σανσουαλιστικῆς παρορμήσεις μερικῶν καὶ τερπνὰ περιέργη γιὰ ὄρισμένους σὺνδμ, ποὺ ζητοῦν πάντα ἐγκεφαλικῆς περιπέτειες ἐντελῶς ἀσχετες στὸ βάθος μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία τους ἀπὸ μιὰν ἀδικαιολόγητη συχνὰ τάση προσαρμογῆς σὲ ὅ,τι νεότερο καὶ ἀσυνήθιστο.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι, νομίζουμε, ποὺ ὄθουν μερικούς φανατικούς ὀπαδοὺς του νὰ ὑπερβάλλουν τὴν ἀξία τῆς ποίησης του καὶ νὰ ποδίδουν αὐτὴ μαγικῆς ἰδιότητες.

Δοκιμάζοντας μιὰ σύντομη ἀνάλυση τῆς καβαφικῆς ποίησης καὶ σημειώνοντας τὰ βασικά, κατὰ τὴ γνώμη μας, μειονεχτήματα της, δὲ σκοπεύουμε νὰ ρηθῶμε ὀρισμένες ἀγαθῆς στιγμὲς της καὶ μετρημένες πρωτότυπες συγκινήσεις, ποὺ μᾶς ἔχει δώσει¹⁾, μὰ ἀπλᾶ νὰ τονίσουμε, πὼς ἡ ποίηση του, ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὴν καθαρὴ ἔνοια της στὴ μορφή καὶ ἀναμικτὴ στὴν οὐσία της, δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸν ἀποδείξει γιὰ ποιητὴ ὑψηλῆς πτῆσης καὶ ἐκλεπτυσμένης ἰδιοφυίας καὶ πολὺ λιγότερο γιὰ δάσκαλο «μουσῶν ἐρατῶν δῶρα ἐπιστάμενον».

Καίσαρ Ἐμμανουήλ

1) Στοῦ καφενεῖου τὴν εἴσοδο, Τὰ τεῖχη, ὁ Χαμίδης καὶ μερικὰ ἄλλα.

ΓΙΑΝΗ ΣΙΔΕΡΗ

Ο ΘΙΑΣΟΣ ΤΩΝ «ΝΕΩΝ»

Στὰ 1924 στὸ Παγκράτι σ' ἓνα θεατράκι νεόχτιστο ἄρχισε νὰ παίζει ὁ θίασος τῶν «Νέων», ποὺ τὸν εἶχαν κάνει νέοι θεατρίνοι γραμματισμένοι καὶ διαβασμένοι, ποὺ εἶχαν φοιτήσει σὲ δραματικῆς σχολῆς κοντὰ μὲ τὸν Αἰμίλιο Βεάκη καὶ μὲ τὸν Ν. Παπαγεωργίου. Εἶχαν τελειώσει πρὶν ἀπὸ λίγο τὸ στρατὸ καὶ δουλειὰ βέβαια δὲ βρῖσκανε στὰ κέντρα καὶ οἱ περισσότεροὶ αἰσθανόντουσαν, πὼς ἦτανε γιὰ πρωταγωνιστῆς, ποὺ τοὺς ἔλειπε ἡ φέριμα μονάχα κι ὅταν ἀργότερα τοὺς παρουσιάστηκε ἡ περίσταση, δεῖξανε ἀλήθεια πόσο δικαιοεἶχανε, γιατί καὶ μέσα στὰ θέατρα τὰ μεγάλα πήραν ξεχωριστὴ θέση, ὅπως ὁ Κώστας Μουσούρης κι ὁ Γιώργος Βιτσιώρης.

Φυσικὰ θεατρικὸς πόθος γιὰ κάτι τι συνειδητό, γιὰ μιὰ ἐπανάσταση δὲ βρῖσκότανε σὲ κανένα, ὅσο κι ἂν κατόπι οἱ ἐνδιαφερόμενοι λέγανε καὶ γράφανε στὶς ἐφημερίδες, πὼς ἐκεῖ ἀπάνω στὸ Παγκράτι δημιουργεῖται μιὰ πρωτοπορεία ποὺ θὰ ἐπιβληθεῖ. Καλὰ-καλὰ νὰ τὸ ξετάσει κανεὶς τὸ ζήτημα, θὰ δεῖ πὼς οἱ νεαροὶ θεατρίνοι βέβαια ἔπρεπε νὰ τὴν κάνουν αὐτὴ τὴ δουλιὰ καὶ φυσικὸ ἦταν νὰ πιστέψουν, πὼς δημιουργοῦσαν μιὰ πρωτοπορεία, σὰν παιδιὰ ποὺ ἦταν κι ἀνοιχτόκαρδοι λάτρεις τοῦ ἐπαίνου, ὅπως εἶναι δὲ κάθε θεατρίνος πρὸ πολὺ ἀπὸ κάθε ἄλλον καλλιτέχνη.

Τὸ θεατράκι φαιτίζότανε ἀπὸ δυὸ-τρεῖς λάμπες μὲ βενζίνα, τὸ σκηνικὸ ἦταν φτωχὸ καὶ δὲν ἔβλεπε κανεὶς καμιά διαφορά ἀπὸ τ' ἄλλα συνοικιακὰ θέατρα, ἔξιν ἀπὸ μερικὰ πρόσωπα, ποὺ ἔδειχναν τὴ θεατρικὴ τους πλάση καὶ τὴ μόρφωση τους. Ὅμως ἀπὸ τὴ σκηνὴ παίζοντας βλέπανε ἀπέναντι τὸν Ὑμητὸ καὶ τὴ σελήνη, τίς ψεγγαροβραδιῆς, καὶ τὸ καταβρεγμένο χῶμα σκόρπιζε ὄσση καὶ εὐχάριστες εὐωδιῆς. Οἱ γείτονες πρόθυμοι βοηθοῦσαν τὸ φροντιστὴ καὶ πολλῆς νόστιμης φυσιογνωμίας σταματοῦσαν στὴν πόρτα, ρίχνοντας καμιά ματιὰ προσορισμένη γιὰ ὄλους τοὺς καλλιτέχνες τοῦ θεάτρου. Τὸ Παγκράτι εἶχε ἀρχίσει μὲ τοὺς πρόσφυγες νὰ παίρνει μιὰ μεγάλη κίνηση καὶ ἔφερε κανεὶς πόσο συγκινητικὰ εἶναι τ' ἀθηναϊκὰ δειλινὰ μπροστὰ στὴ λαϊκὴ ταβέρνα, ὅταν τὴ στολίζουν φωτεινῆς μορφῆς, ποὺ ζοῦν ἀπὸ τὴν Τέχνη τους καὶ τὴ φιλοσοφοῦν γεμάτες ἐνθουσιασμό. Ὅπου, καθὼς γίνεται πάντα στὸ θέατρο, σιγά-σιγά ἐμφανιστήκανε διάφοροι φίλοι, ποιητῆς, συγγραφεῖς καὶ δημοσιογράφοι, ποὺ περνοῦσαν μαζί μὲ τοὺς θεατρίνους τίς βραδινῆς ὥρες χαρούμενα κι εὐχαριστημένα. Τὸ Παγκράτι πλημύρισε ἀπὸ τὰ διανοούμενα νεῖατα τῆς Ἀθῆνας καὶ στοὺς περιπάτους μέσα στὴ συνοικία εἶχαν τὴ χαρὰ οἱ ὄρατες νὰ θαυμάζουν τόσα κυματισμένα μαλιὰ καὶ τόσους φιδόγκους ἀπὸ μαῦρο μεταξωτὸ γύρω ἀπὸ τόσους εὐκίνητους ποιητικούς λαίμους. Ἀλήθεια δὲν ἦταν ἀσκημο τὸ θέαμα! Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ γράφανε κιόλας κι ὅπως ἦταν φυσικὸ, γράφανε καὶ γιὰ τὸ θίασο καὶ κάθε Πέμπτη μαζεβόντουσαν λίγο-λίγο καὶ Ἀθηναῖοι καὶ καμαρώνανε τίς φιλολογικῆς πρεμιέρες ὡς ποὺ ἦρθε μιὰ βραδιὰ κι ὁ Μελᾶς, ὁ Ἄλκης Ἐφύλος κι ὁ Λιδωρικῆς, ποὺ καυχότανε, πὼς ὁ Κώστας Μουσούρης ἦταν δικό του δημιούργημα! Μεγάλωσε λοιπὸν ἡ δουλιὰ! Τὸ ἄλλο καλοκαίρι κατέβηκε πρὸ σοβαρὸς καὶ πρὸ συστηματοποιημένος ὁ θίασος καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτ' ὡς τὸ βράδυ σκοτωνότανε κι ἔκανε μόνος του καὶ τίς πρὸ βραδιῆς δουλιῆς, ἐνῶ ἡ γῆς κι ὁ κόσμος τοῦ φέρνανε δράματα καὶ κωμωδιῆς. Τὸ Ἐπιτελεῖο τοῦ Παγκρατιοῦ εἶχε πυκνώσει καὶ μάλιστα γινήκανε καὶ κάτι πρεμιέρες, ποὺ βάλανε κάτω καὶ τὸ «θέατρο Τέχνης», ποὺ εἶχε ἀνοίξει τότε.

Ἔτσι λοιπὸν περνοῦσαν οἱ νύχτες μας καὶ καθέννας μας εἶχε ἀλήθεια τὰ ἰδανικὰ του τὰ ἰδιαίτερα, ὅμως δὲν ὑπῆρχε μεταξύ μας καμιά κοινὴ βάση, παρὰ μονάχα ὄλοι μας ἐπιθυμοῦσαμε νὰ πῶν καλὰ ὁ θίασος, ποὺ θὰ πῆ νὰ γράφανε καλὰ ἔργα οἱ νέοι συγγραφεῖς καὶ νὰ τὰ παίζανε καλὰ οἱ θεατρίνοι μας. Δὲν εἴμαστε λοιπὸν «ὄνειρο», εἴμαστε ἀπλοῦστατα-εὐτυχισμένοι—ἂν καὶ τώρα κι ἐγὼ μιλάω μὲ κάποια ὑπερβολή.

Γιατὶ τὰ κωμειδύλια, ποὺ ἀνεβαίνανε μονομερίτικα στὸ Παγκράτι μὲ ὄλους τοὺς τοὺς χοροὺς καὶ μὲ ὄλα τους τὰ τραγούδια, ἦταν βέβαια μιὰ δράση ἀπὸ παιδιὰ πρόθυμα, ποὺ ἔδειχνε πλοῦσια ζωὴ, ἀλλὰ δὲν ἦταν καθόλου συνειδητὴ τάση οὔτε γίνηκε κατόπι. Γιατὶ νὰ μᾶς ποῦν «ὄνειρο», ἀφοῦ δὲν εἴμαστε κι οὔτε μπορούσε νὰ εἴμαστε; Ὅποιος ἀπὸ μᾶς κάνει

χερής χώρας, που άνιᾶ ἀθεράπευτα μὲ τὰ σκυλιά του, τὰ ἄλογα του καὶ τοὺς γελοιοποιούς του, κι ἔτσι μᾶς ὑποβάλλει δυνατὰ σὲνα μεγαλόπρεπο θλιβερό ποίημα του τὴν κατάσταση ὄλου τοῦ ψυχικοῦ μαρμασμοῦ του. Ὁ κ. Καβάφης ἀγνοεῖ τὴν καλλιτεχνικὴ δύναμη τῆς εἰκόνας καὶ τῆς ὑποβολῆς. Ὄταν βασανίζεται ἀπὸ πλήξη καὶ πρόκειται νὰ ἐκφράσει τὴ μονοτονία τῆς ζωῆς του, δὲ γίνεται ὁ θηρευτὴς τῶν σπάνιων εἰκόνων, δὲν ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὴν πρωτότυπη καὶ ἀκριβὴ ἐκφραση τῆς συγκίνησης του, ἀλλὰ, δίνοντας διεξοδὸ σὲ μέτριους καὶ προχειρότατους στοχασμοὺς, ποὺ ἐπιπλέουν στὸν ἐγκέφαλο καὶ τοῦ κοινότερου ἀκόμα θνητοῦ, μᾶς παρουσιάζει ποιήματα, ὅπως τὸ ἀκόλουθο.

ΜΟΝΟΤΟΝΙΑ

Τὴ μιὰ μονότονην ἡμέραν ἄλλη
μονότονη, ἀπαράλλακτη ἀκολουθεῖ. Θὰ γίνουν
τὰ ἴδια πράγματα, θὰ ξαναγίνουν πάλι—
οἱ ὅμοιες στιγμὲς μᾶς βρῖσκουνε καὶ μᾶς ἀφίνουν.

Μήνας περνᾷ καὶ φέρνει ἄλλον μῆνα·
Αὐτὰ ποὺ ἔρχονται κανεὶς εὐκόλα τὰ εἰκάζει·
εἶναι τὰ χθερινὰ, τὰ βαρετὰ ἐκεῖνα·

Καὶ κατανεῖ τὸ αὐριό πιά σὰν αὐριό νὰ μὴ μοιάζει,

Φαινόμενο ποιητικῆς κοινολογίας, ἀρκετὰ χαρτωμένο, ὀφείλουμε νὰ τόμολογήσουμε συνηθισμένο καὶ δικαιολογημένο ὅμως μόνο σὲ πρωτόπειρους κι ἀδέξιους ποετὰστρους, κι ὄχι σὲναν ὄριμο ποιητὴ ὅπως ὁ κ. Καβάφης.

Ἡ ποίηση τοῦ κ. Καβάφη δὲν ὀφείλει τὴν ἐπιτυχία της στὴν ἐγκεφαλικότητα της ὅπως πιστεύεται καὶ ὑποστηρίζεται, ἀφοῦ αὐτὴ, καθὼς εἶδαμε, δὲν ἐκφράζεται μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ ποιητικὴ αἴσθηση, ἀλλὰ σὲ μιὰ κάποια παραδοξότητα, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἔμπνευση της: στὴν ἐπιμονὴ της νάνασυνθέτει αἰσθήματα καὶ συγκινήσεις μαλθακῆς, ποὺ παρουσίασαν τὴ θερμότερη ἐκδήλωση τους στὰ βάρη φωτεινῶν ἢ ἀμυδρῶν κόσμων, πάντα θελχτικῶν γιὰ τὴν ἐρείπωση τους, καὶ ἀρνητικῶν, στὴν ἀντίσταση ποὺ ἀντίταξε νὰ υἱοθετήσῃ τριμένους λυρικούς τύπους στὴν ἐκφραση τῆς ποιητικῆς συγκίνησης, τόσο γνώριμους σὲ δικούς μας σύγχρονους λυρικούς.

Τὸ αἰσθητικὸ ρεῦμα, ποὺ διαπερνᾷ, παράλληλα μὲ τὸ διανοητικὸ, τὴν καβαφικὴ ποίηση ἢ ἀναβίωση κάποιων λησμονημένων εἰδωλολατρικῶν ἰδανικῶν, δημιουργήσαν μιὰν ἀτμόσφαιρα θαλασσοῦ, ἰδανικὰ ἐραθιστικὴ γιὰ τίς σανσουαλιστικῆς παρορμήσεις μερικῶν καὶ τερπνὰ περιέργη γιὰ ὄρισμένους σὺνδμ, ποὺ ζητοῦν πάντα ἐγκεφαλικῆς περιπέτειες ἐντελῶς ἀσχετες στὸ βάθος μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία τους ἀπὸ μιὰν ἀδικαιολόγητη συχνὰ τάση προσαρμογῆς σὲ ὅ,τι νεότερο καὶ ἀσυνήθιστο.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι, νομίζουμε, ποὺ ὄθουν μερικούς φανατικούς ὀπαδοὺς του νὰ ὑπερβάλλουν τὴν ἀξία τῆς ποίησης του καὶ νὰποδίδουν αὐτὴ μαγικῆς ἰδιότητες.

Δοκιμάζοντας μιὰ σύντομη ἀνάλυση τῆς καβαφικῆς ποίησης καὶ σημειώνοντας τὰ βασικά, κατὰ τὴ γνώμη μας, μειονεχτήματα της, δὲ σκοπεύουμε νὰρνηθοῦμε ὀρισμένες ἀγαθῆς στιγμὲς της καὶ μετρημένες πρωτότυπες συγκινήσεις, ποὺ μᾶς ἔχει δώσει¹⁾, μὰ ἀπλᾶ νὰ τονίσουμε, πὼς ἡ ποίηση του, ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὴν καθαρὴ ἔνοια της στὴ μορφή καὶ ἀναμικτὴ στὴν οὐσία της, δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸν ἀποδείξει γιὰ ποιητὴ ὑψηλῆς πτῆσης καὶ ἐκλεπτυσμένης ἰδιοφυίας καὶ πολὺ λιγότερο γιὰ δάσκαλο «μουσῶν ἐρατῶν δῶρα ἐπιστάμενον».

Καίσαρ Ἐμμανουήλ

1) Στοῦ καφενείου τὴν εἴσοδο, Τὰ τεῖχη, ὁ Χαμίδης καὶ μερικὰ ἄλλα.

ΓΙΑΝΗ ΣΙΔΕΡΗ

Ο ΘΙΑΣΟΣ ΤΩΝ «ΝΕΩΝ»

Στὰ 1924 στὸ Παγκράτι σ' ἓνα θεατράκι νεόχτιστο ἄρχισε νὰ παίζει ὁ θίασος τῶν «Νέων», ποὺ τὸν εἶχαν κάνει νέοι θεατρίνοι γραμματισμένοι καὶ διαβασμένοι, ποὺ εἶχαν φοιτήσει σὲ δραματικῆς σχολῆς κοντὰ μὲ τὸν Αἰμίλιο Βεάκη καὶ μὲ τὸν Ν. Παπαγεωργίου. Εἶχαν τελειώσει πρὶν ἀπὸ λίγο τὸ στρατὸ καὶ δουλειὰ βέβαια δὲ βρῖσκανε στὰ κέντρα καὶ οἱ περισσότεροι αἰσθανόντουσαν, πὼς ἦτανε γιὰ πρωταγωνιστῆς, ποὺ τοὺς ἔλειπε ἡ φέριμα μονάχα κι ὅταν ἀργότερα τοὺς παρουσιάστηκε ἡ περίσταση, δεῖξανε ἀλήθεια πόσο δικαιοεἶχανε, γιατί καὶ μέσα στὰ θέατρα τὰ μεγάλα πήρανε ξεχωριστὴ θέση, ὅπως ὁ Κώστας Μουσούρης κι ὁ Γιώργος Βιτσιώρης.

Φυσικὰ θεατρικὸς πόθος γιὰ κάτι τι συνειδητό, γιὰ μιὰ ἐπανάσταση δὲ βρῖσκότανε σὲ κανένα, ὅσο κι ἂν κατόπι οἱ ἐνδιαφερόμενοι λέγανε καὶ γράφανε στὶς ἐφημερίδες, πὼς ἐκεῖ ἀπάνω στὸ Παγκράτι δημιουργεῖται μιὰ πρωτοπορεία ποὺ θὰ ἐπιβληθεῖ. Καλὰ-καλὰ νὰ τὸ ξετάσει κανεὶς τὸ ζήτημα, θὰ δεῖ πὼς οἱ νεαροὶ θεατρίνοι βέβαια ἔπρεπε νὰ τὴν κάνουν αὐτὴ τὴ δουλιὰ καὶ φυσικὸ ἦταν νὰ πιστέψουν, πὼς δημιουργοῦσαν μιὰ πρωτοπορεία, σὰν παιδιὰ ποὺ ἦταν κι ἀνοιχτόκαρδοι λάτρεις τοῦ ἐπαίνου, ὅπως εἶναι δὲ κάθε θεατρίνος πρὸ πολὺ ἀπὸ κάθε ἄλλον καλλιτέχνη.

Τὸ θεατράκι φαιτιζότανε ἀπὸ δυὸ-τρεῖς λάμπες μὲ βενζίνα, τὸ σκηνικὰ ἦταν φτωχὰ καὶ δὲν ἔβλεπε κανεὶς καμιά διαφορὰ ἀπὸ τ' ἄλλα συνοικιακὰ θέατρα, ἔξιν ἀπὸ μερικὰ πρόσωπα, ποὺ ἔδειχναν τὴ θεατρικὴ τους πλάση καὶ τὴ μόρφωση τους. Ὅμως ἀπὸ τὴ σκηνὴ παίζοντας βλέπανε ἀπέναντι τὸν Ὑμητὸ καὶ τὴ σελήνη, τίς φεγγαροβραδιῆς, καὶ τὸ καταβρεγμένο χῶμα σκόρπιζε ὄσση καὶ εὐχάριστες εὐωδίεσ. Οἱ γείτονες πρόθυμοι βοηθοῦσαν τὸ φροντιστὴ καὶ πολλῆς νόστιμης φυσιογνωμίας σταματοῦσαν στὴν πόρτα, ρίχνοντας καμιά ματιὰ προσορισμένη γιὰ ὄλους τοὺς καλλιτέχνες τοῦ θεάτρου. Τὸ Παγκράτι εἶχε ἀρχίσει μὲ τοὺς πρόσφυγες νὰ παίρνει μιὰ μεγάλη κίνηση καὶ ἔφερε κανεὶς πόσο συγκινητικὰ εἶναι τ' ἀθηναϊκὰ δειλινὰ μπροστὰ στὴ λαϊκὴ ταβέρνα, ὅταν τὴ στολίζουν φωτεινῆς μορφῆς, ποὺ ζοῦν ἀπὸ τὴν Τέχνη τους καὶ τὴ φιλοσοφοῦν γεμάτες ἐνθουσιασμό. Ὅπου, καθὼς γίνεται πάντα στὸ θέατρο, σιγά-σιγά ἐμφανιστήκανε διάφοροι φίλοι, ποιητῆς, συγγραφεὶς καὶ δημοσιογράφοι, ποὺ περνοῦσαν μαζί μὲ τοὺς θεατρίνους τίς βραδινῆς ὥρες χαρούμενα κι εὐχαριστημένα. Τὸ Παγκράτι πλημύρισε ἀπὸ τὰ διανοούμενα νεῖατα τῆς Ἀθῆνας καὶ στοὺς περιπάτους μέσα στὴ συνοικία εἶχαν τὴ χαρὰ οἱ ὄρατες νὰ θαυμάζουν τόσα κυματισμένα μαλιὰ καὶ τόσους φιδόγκους ἀπὸ μαῦρο μεταξωτὸ γύρω ἀπὸ τόσους εὐκίνητους ποιητικούς λαίμους. Ἀλήθεια δὲν ἦταν ἀσκημο τὸ θέαμα! Ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ γράφανε κιόλας κι ὅπως ἦταν φυσικὸ, γράφανε καὶ γιὰ τὸ θίασο καὶ κάθε Πέμπτη μαζεβόντουσαν λίγο-λίγο καὶ Ἀθηναῖοι καὶ καμαρώνανε τίς φιλολογικῆς πρεμιέρες ὡς ποὺ ἦρθε μιὰ βραδιὰ κι ὁ Μελᾶς, ὁ Ἄλκης Ἐφύλος κι ὁ Λιδωρικῆς, ποὺ καυχότανε, πὼς ὁ Κώστας Μουσούρης ἦταν δικό του δημιούργημα! Μεγάλωσε λοιπὸν ἡ δουλιὰ! Τὸ ἄλλο καλοκαίρι κατέβηκε πρὸ σοβαρὸς καὶ πρὸ συστηματοποιημένος ὁ θίασος καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτ' ὡς τὸ βράδυ σκοτωνότανε κι ἔκανε μόνος του καὶ τίς πρὸς βραδιῆς δουλιῆς, ἐνῶ ἡ γῆς κι ὁ κόσμος τοῦ φέρνανε δράματα καὶ κωμωδίεσ. Τὸ Ἐπιτελεῖο τοῦ Παγκρατιοῦ εἶχε πυκνώσει καὶ μάλιστα γινήκανε καὶ κάτι πρεμιέρες, ποὺ βάλανε κάτω καὶ τὸ «θέατρο Τέχνης», ποὺ εἶχε ἀνοίξει τότε.

Ἔτσι λοιπὸν περνοῦσαν οἱ νύχτες μας καὶ καθέννας μας εἶχε ἀλήθεια τὰ ἰδανικὰ του τὰ ἰδιαίτερα, ὅμως δὲν ὑπῆρχε μεταξύ μας καμιά κοινὴ βάση, παρὰ μονάχα ὄλοι μας ἐπιθυμοῦσαμε νὰ πῶν καλὰ ὁ θίασος, ποὺ θὰ πῆ νὰ γράφανε καλὰ ἔργα οἱ νέοι συγγραφεὶς καὶ νὰ τὰ παίζανε καλὰ οἱ θεατρίνοι μας. Δὲν εἴμαστε λοιπὸν «ὄνειρο», εἴμαστε ἀπλοῦστατα-εὐτυχισμένοι—ἂν καὶ τώρα κι ἐγὼ μιλάω μὲ κάποια ὑπερβολή.

Γιατὶ τὰ κωμειδύλια, ποὺ ἀνεβαίνανε μονομερίτικα στὸ Παγκράτι μὲ ὄλους τοὺς τοὺς χοροὺς καὶ μὲ ὄλα τους τὰ τραγούδια, ἦταν βέβαια μιὰ δράση ἀπὸ παιδιὰ πρόθυμα, ποὺ ἔδειχνε πλοῦσια ζωὴ, ἀλλὰ δὲν ἦταν καθόλου συνειδητὴ τάση οὔτε γίνηκε κατόπι. Γιατὶ νὰ μᾶς ποῦν «ὄνειρο», ἀφοῦ δὲν εἴμαστε κι οὔτε μπορούσε νὰ εἴμαστε; Ὅποιος ἀπὸ μᾶς κάνει

τίποτα σπουδαίο στο μέλλον, βέβαια θα θυμάται με πολλή συγκίνηση το θίασο των «Νέων», αλλά δεν θα έχει κανένα σύνδεσμο ή δουλειά του με τη νεαρή μας ζωή.

Μά γιατί λοιπόν ο θίασος των «Νέων» γενικά παρουσίασε αυτή την ακαθόριστη δράση, που μοιραία έφερε τη διάλυση του; Εκείνοι που τον αποτελούσαν ήταν άσημαντοι ή μήπως δεν είχαν ταλέντο; Ίσα-ίσα ξεχωριστά καθένας και άξιζε και αξίζει, όπως το φανερώνουν όλες οι κριτικές, που γραφήκαν και γράφονται γι' αυτούς. Αλλά μιιά επανάσταση δε μπορούσε να γίνει πριν από τέσσερα χρόνια, όπως δε μπορεί να γίνει και σήμερα. Επανάσταση έγινε στο θέατρο μας στα 1900 με το Χρηστομάνο και πιο πολύ με τον Οικονόμου και με τον Ξενοπούλο, που από τον «Ψυχοπατέρα» έδειξε κάτι έντελώς καινούριο και πρωτοφανές, που άφινε πίσω κάθε τι που είχε γραφεί έως τότε. Ο κόσμος είχε πιά χορτάσει από τα ρομαντικά δράματα κι από τα καθαρευουσιάνικα έργα κι από τις τραγωδίες του Βερναρδάκη κι από τον τρόπο που τα παίζανε. Από τα 1888 ο Ψυχάρης είχε τυπώσει το «Ταξίδι» κι είχε φουντώσει ο γλωσσικός αγώνας. Το θέατρο μας άλλαξε, αρχίζοντας από το κωμειδύλλιο, που ήταν η πρώτη του νατουραλιστική εκδήλωση και φτάνει στα 1900 βοηθημένο κυρίως από το δημοτικιστικό πνεύμα στο πιο ψηλό του σημείο. Ύστερα, μαζί με το δημοτικιστικό ιδανικό, που ξεπέφτει και με την άμορφωσιά του κόσμου, του βγαλμένου από τα καθαρευουσιάνικα σχολεία, λυγίζει κι αυτό και σήμερα, τι έχει να γίνει θα είναι μονάχα μιιά αναγέννηση με διαφορετικές φυσικά απαίτησες, αλλά μέσα στην ίδια την παλιά περιοχή, γιατί το ίδιο γίνεται και στα πνευματικά μας ζητήματα όσο δεν θα κυριαρχούν άλλα ιδανικά. Κι αυτή την αναμόρφωση την κάνει με τη Σχολή του Σωματείου των Ήθοποιών και με πολλή επιτυχία ο κ. Φώτος Πολίτης.

Τέτια πράματα βέβαια δεν μπορούσε να πετύχει ο θίασος των «Νέων» και κανείς φυσικά δεν θα μπορεί να έχει αντίρρηση. Όμως θα έλεγε κάποιος, γιατί εγώ τώρα να μην πυκνώσω τους καπνούς παρά να τους διαλύνω, ενώ περισσότερο θα με σύμφερε να πιστέψουν όλοι, πώς κάναμε κάτι σπουδαίο τότε; Μά πρώτα-πρώτα ή αλήθεια είναι αυτή κι ύστερα δεν πρέπει να μην ξέρουμε καλά τον εαυτό μας. Έτσι ο θίασος των «Νέων» δε σβύστηκε από τη δα' Ελένη Χαλκούση, αλλά μόνο στα χέρια της ξεψύχωσε ή επιχείρησε, που, αφού λείψανε τα χρήματα, δεν υπήρχε τίποτε άλλο να την συγκροτήσει. Κι οι θεατρίνοι κι οι συγγραφείς σκορπίστηκαν χωρίς να φανερώσουν πουθενά τίποτα από την προηγούμενη συνεργασία τους.

Μέσα λοιπόν στους όρους αυτούς, που έζησε ο θίασος των «Νέων», την καλύτερη του επιτυχία την είχε με τ' «Αρραβωνιάσματα» του Δ. Μπόγρη. Όμως δεν πρέπει να φανταστούμε, πώς το έργο του Μπόγρη βγήκε μέσα από καμιά ζωντανή και συνειδητή ιδέα, που εμπύχωσε το θίασο μας, ούτε το πώς τ' «Αρραβωνιάσματα» ούτε στο ενεργητικό του μπορεί να είναι κάτι το Ικανοποιητικό, όπως πιστέβει στο εισαγωγικό του σημείωμα ο σεβαστός μου φίλος κ. Ν. Ι. Λάσκαρης. Γιατί ξέρει ο κ. Λάσκαρης, και φυσικά πολύ καλύτερα από μένα, πώς τ' «Αρραβωνιάσματα» δε φέρνουν καμιά καινούρια μορφή στο νεοελληνικό δράμα ούτε καμιά επανάσταση. Ίσα-ίσα, θα έλεγε κανείς πάνε πιο πίσω από τα έργα του Μελά, αν τα εξετάσουμε ως δραματικό είδος και ως θεατρική αντίληψη. Είναι μιιά ήθογραφία, καλή φυσικά, με πλούσια σκηνικά χαρίσματα, με ζωντανούς τύπους, αλλά τοῦτο, χωρίς να κατεβάζει την αξία τους, δε μπορεί να τὰ βάλει στη θέση, που θα έμπαινε το έργο, που θα ενσάρκωνε μιιά ιδεολογία «Νέων», που αν υπήρχε και το έργο θα ήταν διαφορετικό.

Όπως άρχισε με το Κωμειδύλλιο, καθώς είπαμε, να ξυπνάει το νεοελληνικό θέατρο κι από κάποιαν εθνικιστικήν αντίληψη κι από ανάγκη, έπλασε ήθογραφίες που πετύχανε στη σκηνή κι η επιτυχία τους ήτανε αληθινή κι όχι χαζοξίπασμένη σαν τις επιτυχίες της «Φαύστας» και της «Αντιόπης», ή επιτυχία κατάντησε να έρχεται μαζί με την ήθογραφία κι ο Χόρν στο κομψότατο «Μελετάκι», που παίχτηκε τόσο εύγενικά με την Αλίχη τον περασμένο χειμώνα, στήριξε την επιτυχία του σε ήθογραφικά στοιχεία. Και στην επιθεώρηση ακόμα, όταν ξεπροβάλει ήθογραφικό νόημα, ξεσπάει ο κόσμος σε χειροκροτήματα κι η επιθεώρηση πιάνει.

Λοιπόν τ' «Αρραβωνιάσματα» βρήκανε το μόνο δρόμο που μπορούσε και πετύχανε ακριβώς γιατί ήταν ήθογραφία και γιατί οι ήρωες τους ήταν άπλοοι και γνώριμοι και μπορούσαν να παιχτούν πολύ καλά από νέους θεατρίνους χωρίς σκηνοθέτη, που ήταν υποχρεωμένοι να σκοτωθούν για να βγει το έργο με τις λιγότερες πρόβες. Είναι ένα έργο, που μέσα στα νεοελληνικά κάνει έντύπωση με το θερμότατο ύφος του και με την ανεξάντλητη ζωντάνια του, που

λάμπει σε κάθε του σκηνή. Ο ήρωας του, ο γέρο-Λεμπέσης, είναι λεβεντόγερος δημοφιλής, ίδιος με το Μπόγρη, που τον έπλασε με όλη του τη λεβέντικη καρδιά. Ο νέος θεατρίνος Αντρέας Παντόπουλος τον ένωσε και τον έπαιξε με ακρίβεια και με σαφήνεια και πάντα ήταν προσεγγμένος και συναρπαχτικός. Ένα κακό μονάχα έχει ο γέρο-Λεμπέσης: τοῦ άρέσει το βιολί, γιατί άρέσει και στον Μπόγρη και στη σ. 23 άπάνω στη θλίψη του άκούει το βιολί του γείτονα και συγκινείται και το βλέπει σαν αντίθεση στην κακία του κόσμου, σαν αντίθεση της ποιήσης με τη βρώμικη ζωή. Όλη αυτή η σελίδα είναι ψεφτική, γεμάτη από την πλανημένην ιδέα, που υπάρχει για την ποίηση και για το λυρισμό. Ψέματα ακόμα είναι τα λόγια του Λεμπέση στην αρχή της σ. 50 και στο τέλος της σ. 42. Χειρότερα ακόμα είναι και τα έρωτικά λόγια, που λέει ο Δημητρός στη Τζεβή στη σ. 46: «Έλα, δημοφιλής μου μάγισσα...». Η αλήθεια είναι πως αυτά τα ψεγάδια είναι φυσικά για ένα νέο κι ίσα-ίσα φανερώνουν τι μπορεί να κάνει ο συγγραφέας και σε όλο το άλλο έργο δείχνεται άξιος και τα σημειώνω, γιατί δεν επιτρέπεται σε νέο που κρίνει νέο να φερθεί διαφορετικά.

Ο θίασος έβαλε όλα τα δυνατά του κι ο πρωταγωνιστής του ο έκλεχτός Κώστας Μουσούρης στο ρόλο του Δημητρου έβγαλε Ικανός θεατρίνος, που έδινε γεμάτα το χαροχτήρα του νέου Κολουριώτη και δεν φαντάζομαι πως ο Δημητρός μπορεί να παιχτεί καλύτερα. Παραλείπω βέβαια το φινάλε της δεύτερης πράξης, που το κλάμα του νέου θεατρίνου συγκινούσε όλους τους θεατές με τον ανθρώπινο καιμό του.

Κι όσο για την εμφάνιση του στην τρίτη πράξη δεν θα είχε να παρατηρήσει ούτε να ποθήσει τίποτα περισσότερο κανείς. Και τα γράφω αυτά για να δείξω πόσο το έργο καρδίζει όταν δεν κάνει «ποίηση» και πόσο βοηθάει τους θεατρίνους και πόσο βοηθούνται οι θεατρίνοι, που τι να σου κάνουν οι έρημοι, όταν το έργο είναι για τα πανηγύρια; Γι' αυτό κι η τρίτη πράξη, στην ταβέρνα παίχτηκε πάρα πολύ καλά και με συγκίνηση θυμάμαι τώρα τον Άλεκο Μπούμπη, τον καλό καλλιτέχνη, που έπαιξε το μικρό του ρόλο με άνοιχτή και με παληκαρία καρδιά. Τ' «Αρραβωνιάσματα» παινήθηκαν από την κριτική στις έφημερίδες και πετύχανε και σε δύο διαγωνισμούς. Ο κ. Ν. Ι. Λάσκαρης στο σημείωμα, που ανέφερα για να δείξει πιο πολύ την αξία τους λέει πως άρέσανε στον «αυστηρότατον κ' Ανδρεάδη». Έδώ θα μου επιτρέψει νομίζω ο κ. Λάσκαρης να του πω, πως αυτός που θυσίωσε ολόκληρη τη ζωή του για το θέατρο δεν πρέπει να δίνει σημασία στους έρμαιτέχνες με το να τους λέει «αυστηρότατους». Κάνει κακό και δυναμώνει την προχειρολογία και την ελαφρότητα. Ρώτησα κι έμαθα πως ο κ. Ανδρεάδης είναι ο καθηγητής της Νομικής, που γράφει θεατρικές κριτικές με το ψευτόνομα Άλκ. στην «Εστία». Αφήνω τον κ. Ανδρεάδη, που άκούω πως είναι σπουδαιότατος καθηγητής και έρχομαι στον κ. Άλκ. Γνωρίζω θυρωρούς θεατρών, ταξιδέτες και μηχανικούς, που μπορούν να σου πούν κρίσεις μοναδικές και να σου μιλήσουν για θέατρο που να χάνεις το νοῦ σου. Τὸν κριτικό κανέναν τους όμως δεν τον έκανε. Κάθε θεατρίνος κάνει μιιά κριτική. Το να βγαίνει όμως ένας καθηγητής του Πανεπιστημίου, έστω και με ψευδώνυμο και να λέει τις γνώμες του, που ποτέ δεν ξεπερνάνε τις γνώμες του κοινού θεατή, αυτό μπορεί να λογαριάζεται σοβαρά; Το θέατρο δεν πρέπει να περνάει για άπλη διασκέδαση, που λέει κανείς δυο λόγια και πάει λέγοντας. Είναι μεγάλη τέχνη, είναι ίσως η σπουδαιότερη, γιατί με το θέατρο έρχεται ο λαός σ' έπαφή άμέσως με την Τέχνη χωρίς κόπο και δεν είναι σωστό να τον διαφθείρουμε, δείχνοντας του προχειρολογίες. Βέβαια οι ειδικότεροι στον τόπο μας γράφουν πιο καλά; Όχι, άλλ' αυτό είναι άλλος λόγος. Σε παρασημένη εποχή οι καθηγητές του Πανεπιστημίου ήταν ή πανάκεια, όμως αυτό σχετίζονταν με τόσες ιδέες καθαρευουσιάνικες κλπ. Σήμερα ήταν καιρός να τὰ πει κανείς πιά.

Κι εύχαριστώ το φίλο το Μπόγρη, που τυπώνοντας το άξιο έργο του μ' έκαμε να θυμηθώ τις πρώτες μας χαρές και να μιλήσω για το θίασο των «Νέων» έτσι όπως άξιζε στις ώρες μας βραδιές, που κοντέψανε να γίνουν και ιδανικό—άλοίμονο τόσο στερό! κι ακόμα να μιλήσω σαν άνθρωπος, που πονώ το θέατρο, για κάποιους κριτικούς του.

ΘΕΑΤΡΟ ΧΩΡΙΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

Α. ΑΛΕΞΙΟΥ: *Ἡρακλῆς καὶ Ὀμφάλῃ*, δράμα λυρικό, Ἡράκλειο 1928, σχ. 8ο δρ. 25—Μ. ΒΑΛΣΑ: *Ἱερωσύνη*, σκηνὴ χοροῖδια μονόπρακτο, Ἀθήνα, τυπογρ. Νομικῆς, 1927, σχ. 8ο, σελ. 82, δρ. 35—Δ. ΜΠΟΓΓΗ: *Ἀρραβωνιάσματα*, τρίπρακτο ἠθογραφικὸ δράμα, Ἀθήνα, τυπογρ. Ἑλλάς, 1928 σχ. 4ο, σελ. 82, δρ. 25—Μ. ΜΥΡΑΤ, *Ἡ ζωὴ μου*, τυπ. Πυρρός, 1928, σχ. 8ο, σελ. 309.

Τὸ θεατρικὸ ἔργο ζεῖ τὴ ζωὴ τοῦ ἀπάνω στῆ σκηνῆ.

Τὸ βιβλίον φέρνει τὸ μήνυμα τοῦ συγγραφέα σὲ κάθε ἄτομο τοῦ κοινοῦ χωριστά. Ὁ ἀναγνώστης ξεφυλίζει τὸ βιβλίον, σταματᾷ σὲ κάθε σελίδα πού τοῦ ἔκαμε μιὰ ξεχωριστὴ ἐντύπωση καὶ μπορεῖ καὶ νὰ τὴν διαβάσει· μπορεῖ νὰ σταθεῖ στοχαστικὸς γύρω ἀπὸ τὶς εἰκόνες καὶ τὶς ἐντυπώσεις πού ξυπνάει μέσα του τὸ βιβλίον, νὰ τὶς ἐπεξεργαστεῖ καὶ νὰ τὶς συμπληρώσει ἀργὰ καὶ ἤρεμα... Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου ὁδηγεῖ στὸ ἀπολυτρωτικὸ ταξίδι πρὸς τὸν κόσμον τῆς Τέχνης συνοδοιπόρους πού δὲν τοὺς βλέπει· ἀγνοεῖ ποιὲς θὰ εἶναι οἱ ἄμεσες συγκινήσεις ἢ ἀντιδράσεις τους στὴν ἀποκάλυψη τῆς ζωῆς πού τοὺς προσφέρει. Καμιὰ φανερὴ ἀντίθετη ἀπόδειξις δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ πιστέψει πὼς εἶναι συστημένες μαζί του ὅλες οἱ διάφορες καὶ ἀντίθετες προσωπικότητες πού σαφῶς θ' ἀποκαλύπτει μιὰ ζωὴ. Εἶναι ἀεργότερος νὰ ξετυλίξει καὶ νὰ ἐμβαθύνει τὴν ἀφήγησιν του, τὴ σκέψιν του, τὸ πάθος ἢ τὸ ἔραμα του χωρὶς ἄλλους περιορισμοὺς ἀπὸ κείνους πού ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ εἶναι ἢ προβολὴ αἰσθητικῆ. Τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου ἐνσταλάζεται μέσα σ' ἓνα περιβάλλον ἀπομόνωσης καὶ τὸ στοιχίανει μὲ τὰ ἀνυπότακτα φαντάσματα πού εἶναι τόσο δημιουργήματα τοῦ συγγραφέα ὅσο καὶ τοῦ ἔρεθισμοῦ πού προκαλοῦν τὰ δημιουργήματα αὐτὰ στίς ρευστὲς δεχτικὰς διαθέσεις τοῦ ἀναγνώστη.

Τὸ θεατρικὸ ἔργο ἐνεργεῖ πολὺ διαφορετικὰ σκοπὸς του εἶναι νὰ ἐπιβληθεῖ καὶ νὰ ἀφαρπάξει τὰ ἄτομα πού καθὼς εἶναι συγκεντρωμένα ἀποτελοῦν μπροστά του ἓνα πλῆθος. Φυσικὰ ὁ κάθε θεατῆς ἴμα φύγει ἀπὸ τὸ θέατρο θὰ προσχετεῖναι τὸ ἔργο μέσα του σύμφωνα μὲ τὴ δική του προσωπικότητα, μὰ τὴν πρώτη ἐντύπωση θὰ τὴν ἔχει προσλάβει μέσα σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα φορτωμένη ἀπὸ τὴν παρουσία καὶ τὶς ἐκπομπὰς (fluides) τῆς ομάδας. Ὁ θεατρικὸς συγγραφέας ὀφείλει νὰ μὴ λησιμονεῖ πὼς θὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ ἄτομον μόνον μὲ τὸ πλῆθος καὶ ὅτι τὸ ἔργο του θὰ εἰσχωρήσει μέσα στὸ πλῆθος καὶ μέσα στὰ ἄτομα ἀπὸ τὴν ἕφασιν τους. Τὸ θέατρο εἶναι πρῶτον ἀπ' ὅλα θέαμα. Φυσικὰ περιεχόμενον καὶ νόημα καὶ ποίησις στὸ θέαμα δίνει ὁ λόγος, μὰ ὁ τόνος τοῦ θεατρικοῦ λόγου ἐπιβάλλεται νὰ εἶναι πολὺ πικρὸ θετικὸς ἀπὸ τὸν τόνον τοῦ λόγου στὸ βιβλίον πού μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ πικρὸ κυματιστῆς, ξελεπτωμένους καὶ ἀναλυτικὸς. Κάθε ἔργο Τέχνης γιὰ νὰ εἶναι ἄριστον καὶ ὀλοκληρωμένον καὶ πλούσιον πρέπει νὰ ὑποβάλλει πέρα ἀπ' ὅτι καθαρὰ ἐκφράζει ἄπειρες ἄλλες δυνατότητες. Τὸ κάτι ἄλλο αὐτὸ ἀναπηδᾷ στὸ θεατρικὸ ἔργο μὲς ἀπὸ ὄγκους, ἐνῶ ξεχύνεται ἀπὸ τὸ βιβλίον μέσα ἀπὸ ἐλιγμούς καὶ ἀποχρώσεις. Τὸ θεατρικὸ ἔργο, ὅπως ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου πού ἔχουν μιὰ ὑπαρξὴν προπάντων πλαστικὴν, ζεῖ μιὰ ζωὴ περιορισμένη. Ἡ λεπτειὰ τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πολὺ σχετικὴ. Ὁ ἀνθρώπος στὰ ἔργα του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σύγχρονον καὶ συνθετικὸν καὶ ἀναλυτικὸν. Εἶναι πιθανόν αὐτὸ εἰπωμένον ἔτσι νὰ κάνει τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς πολὺ κοινῆς ἀλήθειας, ἀλλ' εἶναι μερικὲς κοινὲς ἀλήθειαι πού κανένας συχνὰ τὶς παραβλέπει καὶ πού ἴμα τὶς ξανασυλλογιστεῖ τὸν πιέξουν σὰν φυλακὴ· δὲ μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ ἀποδράσῃ ἀπ' αὐτέας. Ὁ ἀνθρώπος δὲ μπορεῖ νὰ προσχεταθεῖ σύγχρονον πρὸς πολλὰς κατευθύνσεις· εἶναι ὑποχρεωμένος ἀδιάκοπα νὰ διαλέγῃ, καὶ κάθε φορὰ πού ξεφεύγει ἀπὸ μιὰ διέξοδον θυσιάζει μιὰν ἄλλη διέξοδον πού ἀπ' αὐτὴν ἐπίσης θὰ μποροῦσε νὰ εἴχε φύγει.

Τὸ θεατρικὸ ἔργο προσφέρει στὸ συγγραφέα τὸν τρόπο νὰ δώσει στὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του τὴ ζωηρότερη ὑπόθεσιν, πού μποροῦν νὰ ἀποχτήσουν τὰ λογοτεχνικὰ ἄτομα. Τὰ θεατρικὰ πρόσωπα μιλοῦν, κινιοῦνται, ντύνονται, καὶ ἐνσαρκώνονται μέσα σ' ἓνα ὀρισμένον σῶμα, ὅπως οἱ ζωντανοὶ ἄνθρωποι. Ἀλλ' ἀκριβῶς γι αὐτὸ δεῖχουν ὅπως καὶ οἱ ζωντανοὶ ἄνθρωποι μόνον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τους κόσμου. Σκοπὸς τοῦ κάθε συγγραφέα ὅπως τοῦ κάθε καλλιτέχνη δὲν εἶναι φυσικὰ ν' ἀντιγράψῃ τὴ ζωὴ· ὁ συγγραφέας ἀποβλέπει στὸ ν' ἀνυψώσῃ στὸ πρῶτον ἐπίπεδον καὶ νὰ χρωματίσῃ μὲ τὸ δικὸν του φῶς τὰ ἐνδότερα μυστικὰ τῆς ζωῆς. Ὁ θεατρικὸς συγγραφέας δὲ μπορεῖ ἀπόλυτον νὰ τὸ πετύχῃ. Ἡ ἱκανοποίηση καὶ ἡ ἡδονὴ νὰ δεῖ ὀλοζώντανον τὰ πρόσωπα του θὰ πληρωθεῖ μὲ τὴν ὑποχρέωσιν οἱ ἐσωτερικοὶ παλμοὶ νὰ μὴν ὑψωθοῦν ὑπερβολικὰ στὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ ὑποδειχτοῦν μόνον ἀπὸ τὴν δράσιν καὶ τὴν κίνησιν. Ὁ θεατρικὸς συγγραφέας θὰ αἰστανθεῖ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἱκανοποίησιν ὅτι ἤλεχτριζεῖ τὰ πλῆθη καὶ ὅτι τὰ ἐπηρεάζει ἄμεσα, ἀν θυσιάσῃ σ' αὐτὴ τὴν ἱκανοποίησιν τὴν πολὺ πικρὴ ἀσύληπτην ἀλλὰ καὶ πολὺ πικρὴ οὐσιαστικὴν ἡδονὴν τῆς κρυφῆς δυνεισδυτικῆς ἐπαφῆς ὀλοκληροῦ τοῦ εἶναι του, τῆς σκέψης του καὶ τοῦ πάθους του, μὲ τὸ ἀργὰ καλιεργημένον εἶναι τοῦ ἀγνωστοῦ κοινοῦ του.

Εἶναι φυσικὰ δικαίωμα κάθε συγγραφέα νὰ διαλέξῃ γιὰ τὸ ἔργο του τὴν φόρμιν τοῦ βιβλίου ἢ τὴν φόρμιν τοῦ θεάτρου. Κάθε εἶδος τοῦ προσφέρει εὐκολίας καὶ ἐμπόδια στὴν ἐκφρασιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὑπάρχει ὅμως κάτι ἀκατανόητον στὸ νὰ ζητήσῃ ἓνας συγγραφέας νὰ μὴν ὀλοκληρώσῃ κανένα εἶδος καὶ νὰ θελήσῃ νὰ ὑποταχτεῖ στοὺς περιορισμοὺς τῆς ἐξωτερικότητας τῆς θεατρικῆς φόρμης χωρὶς καὶ νὰ δώσει στὸ ἔργο του μιὰ τέμιν θεατρικὴ ἀριότητα ὥστε νὰ κατορθώσῃ νὰ εἶναι ἐμφανίσιμον στὸ κοινόν. Καὶ ὅμως δύο συγγραφεῖς τελετφαῖα παρουσίασαν τὸ φαινόμενον αὐτό. Ἀλυσοδέθησαν μέσα στὴ στενότητα τοῦ διαλόγου καὶ τῶν πολὺ πλαστικῶν προσώπων χωρὶς καὶ νὰ ἀνοίξουν στὰ πρόσωπα τους τὸ πεδίου μιᾶς ἐνεργητικῆς δράσης. Ἀναγκάστησαν κατὰ συνέπειαν νὰ μὴ δώσουν στὰ θεατρικὰ τους ἔργα τὴ φυσικὴν τους ζωὴν πού εἶναι ἡ ζωὴ τῆς σκηνῆς ἀλλὰ νὰ τὰ προσφέρουν μέσα σὲ βιβλία. Ὁ ἀναγνώστης δυσφορεῖ μπροστὰ σ' ἓνα κατασκευάσμα νόθον.

Τὸ ὅτι παραστράτισε ὁ κ. Ἀλεξίου δὲν εἶναι ἴσως καὶ τόσο πολὺ ἄξιον γι' ἀπορία. Ὁ κ. Ἀλεξίου δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἀλλιώτικα παρὰ σὰν καταπληκτικὸς. Τυπώνει περίπου κάθε ἔξιν μῆνας ἓναν τόμον πού τὸν προλογίζει στερεότυπον μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ τοῦ τόμου δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ, ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται στίς αἰσθητικὰς του ἀντιλήψεις, ἀλλ' ὅτι θεωρεῖ καθήκον του καὶ νὰ τὸ προσφέρει στὸ κοινόν. Γιατὶ εἶναι καθήκον ἓνος συγγραφέα νὰ ἵποτιμᾷ τόσο τὸ κοινόν ὥστε νὰ πιστέβῃ ὅτι εἶναι ἄριστόν γι' αὐτὸ τὸ ἔργο πού ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς του τοποθετεῖ σ' ἓνα χαμηλὸν ἐπίπεδον, αὐτὸ δὲν τὸ ἐξήγησε ποτὲ ὁ κ. Ἀλεξίου. Καὶ ὅταν οἱ κριτικοὶ μὴν κἀνοντας εἴποτα ἄλλο παρὰ νὰ συμφωνήσουν μὲ τὴν δικὴν του γνώμιν ὑποδείχουν τὰ ἐλατῶματα τῶν ἔργων του, ὁ κ. Ἀλεξίου σφεντονίζει ἐναντίον τους ἄρθρα πού ἔχουν τὸν τόνον τοῦ λίβελλου. Ὁ κ. Ἀλεξίου ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι κανένας ἄλλος ἀπ' αὐτὸν δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ σταθεῖ στὸ ὕψος ἀπ' ὅπου μόνον αὐτὸς μπορεῖ νὰ διακρίνῃ, ὅτι τὰ ἔργα του πού πρέπει νὰ εἶναι ἀριστουργήματα γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους, ἔχουν μερικὰς ἐλείψεις. Καὶ εἶναι τόση ἡ ἰδέα του γιὰ τὴν παντοδυναμία του ὥστε δὲ δίστασε νὰ τυπώσῃ καὶ γαλλικοὺς στίχους, ἐνῶ ἀγνοεῖ καὶ τοὺς στοιχειοδέστερους κανόνες τῆς γαλλικῆς γλώσσας. Ἀγνοεῖ π. χ. ὅτι γαλλικὰ τὸ ρῆμα δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ σταθεῖ χωρὶς τὴν ἀντωνυμία καὶ γράφει στίχους σὰν καὶ αὐτοῦς:

* Je venx qu' après ma fin, superbe Ionnienne,
ou sache qui tu fus et comment m' as traité...

ἢ

Ah! mon oiselle, approche moi ta bouche.

Ἐνας συγγραφέας μὲ τὴν διανοητικότητα τοῦ κ. Ἀλεξίου δὲν εἶναι περίεργον ὅτι φαντάστηκε πὼς μποροῦσε νὰ ξετυλίξῃ σ' ἓναν ἀτελείωτον διάλογον μιὰ ὑπόθεσιν πού θὰ εἴχε κάποια δύναμιν μόνον ἀν συγκεντρῶνονταν σ' ἓνα πολὺ σύντομον καὶ σφιχτὸν διήγημα, καὶ ὅτι φαντάστηκε ἄκόμα πὼς ὁ διάλογος του αὐτοῦ θὰ εἴταν δονισμένον ἀπὸ τραγικότητα καὶ ποίησιν, ὅχι γιὰ τὸν ἑαυτό του, (ἡ ἀπαραίτητη δήλωσιν δὲ λείπει καὶ σ' αὐτό του τὸ βιβλίον) μὰ γιὰ τὸ κοινόν.

Ὁ κ. Ἀλεξίου παρουσιάζει τὸν Ἡρακλῆ τὴν ὥραν πού ξυπνᾷ ἀπὸ τὸ μακρὸν του ἐρωτικόν

μεθύσι και νοσταλγεί τον παλιό ξαυτό του' εγκαταλείπει την Όμφάλη. Την ανάγκη όμως της απόδρασης δεν την έδειξε ο κ. Αλεξίου να αναβλύζει από μέσα από τον Ήρακλή. Ο Ήρακλής φεύγει, γιατί ήρθε η ώρα ή όρισμένη από τους Θεούς, όπου θα συνεχίσει το άθλητικό του στάδιο.

Η φόρμα του διάλογου απαγορεύει τις πολύ ξελεπτυσμένες ψυχολογικές αναλύσεις. Είναι άπειροι ουσιαστικότεροι έλιγμοί που δεν εκφράζονται μόνο με το λόγο και που είναι σχεδόν αδύνατο να τους φέρει ο συγγραφέας στην επιφάνεια αν πλάσει τα πρόσωπα του μόνο να μιλούν. Άλλά και με το διάλογο μπορεί πάντα να τους υποδείξει' ο κ. Αλεξίου δεν φαίνεται ούτε να το προσπαθήσει. Παρουσίασε έναν Ήρακλή που δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα κούφιο περιβλήμα ανθρώπου, και που ποδοπατεί από την αρχή ίσαμε το τέλος στην ίδια στατική κατάσταση, χωρίς να φανερώσει ούτε μια βαθύτερη ψυχική δόνηση. ρηγορεύει στις άτέλειωτες σελίδες του βιβλίου τότε έμμετρα και τότε πεζά, χωρίς να λέει κυριολεκτικά τίποτα. Και αν είχε τουλάχιστο ή φράση του κ. Αλεξίου μια μουσική γοητεία. Άλλ' ο κ. Αλεξίου φαίνεται να κατασκευάζει την κάθε του φράση με άπειρο διανοητικό κόπο που δεν υπερνικιέται και που δίνει σ' όλο το ύφος του ένα άσήκωτο βάρος. Η Όμφάλη φανερώσει περισσότερο από τον Ήρακλή πώς κάτι αίστανεται μέσα της, πώς ζητεί να αντιδράσει ενάντια στα γεγονότα, πώς κάτι μηχανέβεται για να συγκρατήσει τον άντρα που αγαπά και που τον χάνει, άλλ' οι στιγμές αυτές είναι τόσο λίγες και είναι κι αυτές τόσο χοντροκομμένες και κοινές ώστε δεν άρκοϋν για να κάνουν έστω κι άνεχτο το διάβημα του «λυρικού δράματος» έτσι αποκαλεί το έργο του ο κ. Αλεξίου.

Το παραστράτημα του κ. Βάλσα είναι περισσότερο αναπάντεχο. Ο κ. Βάλσας έχει γράψει άρκετά θεατρικά έργα και πολλές κριτικές και μελέτες. Ότι γράφει χαρακτηρίζεται πάντα από έναν υπερβολικό στεγνό έγκεφαλισμό και το ύφος του έχει μια ώμότητα, που φανερώσει βέβαια μια ειλκρίνεια μά που άγγίζει κάποτε και τα όρια του κάπως χυδαίου τόνου. Παρ' όλα αυτά τα έλατώματα του είναι φανερό ότι ο κ. Βάλσας είναι ένας άνθρωπος, που σκέφτεται και κατέχει και πολλές στερεές γνώσεις. Είναι περίεργο πώς στο τελεφταίο του μονόπρακτο(;) παράβλεψε ότι το θέατρο δεν είναι τόπος για κήρυγμα ιδεών και ότι άλλωστε σε κανένα είδος Τέχνης τα πρόσωπα δε μπορούν να είναι μόνο σχηματοποιημένοι φορείς ιδεών. Ο κ. Βάλσας στην Ίερωσύνη θέλει να καυτηριάσει την υποκρισία των παπάδων. Το κάνει μ' έναν τρόπο έντελως μονοκόματο και χοντροκομμένο. Παρουσιάζει έναν Ίερωμένο, που διδάσκει, ότι μόνο όποιος κυλιέται στο βόρβορο της άμαρτίας, που είναι έργο του Θεού, γίνεται άξιος για την Ίερωσύνη. Φυσικά άκολουθεί πιστά τη διδασκαλία του. Όλες οι ιδέες και οι πράξεις αναπτύσσονται από τον κ. Βάλσα χωρίς καμιά λεπτότητα, χωρίς να άφίνει τίποτα να ύπονοείται πέρα άπ' ό,τι λέγεται και χωρίς ούτε μια φράση να σπιθοβολάει από κάποιο πνεύμα. Η βαριά έκθεση μιας κατάστασης, άδιάφορο αν ή κατάσταση αυτή είναι άληθινή ή όχι, όταν διαφαίνεται άδιάκοπα καθαρά ή προκατάληψη του συγγραφέα δεν είναι έργο Τέχνης, κι ούτε μπορεί να πείσει κανένα. Ο καλλιτέχνης προβάλλει έναν κόσμο, τον χρωματίζει φυσικά σύμφωνα με τη διάθεση του, άλλ' ο κόσμος αυτός έχει μια αὐτοτέλεια. Η σάτυρα ενεργεί όταν ο άναγνώστης ή ο θεατής αίστανθει να γενηθεί μέσα του την επιθυμία της σάτυρας, όταν συμπληρώσει ο ίδιος ό,τι του υποβάλει ο συγγραφέας. Ο κ. Βάλσας ζήτησε να τα επιβάλει όλα, και γι' αυτό δεν επέβαλε τίποτα παρά μόνο μια δυσφορία που στρέφεται περισσότερο ενάντια στο συγγραφέα παρά ενάντια στους παπάδες, κι άς έχει έντελως δίκιο ο κ. Βάλσας να τους έπιτεθεί.

Ο κ. Μπόγρης τύπωσε τ' Άρραβωνιάσματα, τη μεγάλη θεατρική του έπιτυχία. Άφου ζήσει ένα θεατρικό έργο τη ζωή του άπάνω στη σκηνή δοκιμάζει και τη ζωή του βιβλίου· κι αν το θεαματικό του στοιχείο περιέχει άρκετή ουσία μπορεί να υπερνικήσει κι αυτή τη δοκιμασία. Ο άναγνώστης θα το κρίνει πάντα σαν ένα έργο που είχε σκοπό να του μιλήσει μ' ένα άλλο μέσο, αλλά συμπληρώνοντας το χάσμα με τη φαντασία του μπορεί να αίστανθει τη μετουσίωση που έχει σκοπό να προσφέρει κάθε έργο Τέχνης. Τα άρκετά πλούσια προσόντα των Άρραβωνιασμάτων ήταν προπάντων καθαρά σκηνικά. Τα Άρραβωνιάσματα έχουν ζωηρά χρωματισμένες σκηνές και πολλή κίνηση. Η πλοκή όμως της υπόθεσης παραφορτώνεται από πάρα πολλά έπεισόδια, κι ο ίδιος ο συγγραφέας δεν έχει έντελως ξεκαθαρίσει ώστε να το μεταδώσει το νόημα του έργου και την ψυχολογία των προσώπων του. Τις ελείψεις του έργου τις είχα αναλύσει όταν έγραφα γι' αυτό ύστερα από την παράσταση. Η ανά-

γνωση τις κάνει ακόμα πιο χτυπητές, μά σύχρονα πείθει πώς μέσα στον κ. Μπόγρη υπάρχει ο παλμός και η δυναμικότητα ενός συγγραφέα. Εύτυχώς στο τελεφταίο έργο του «ή Δράκαινα» η δυναμικότητα αυτή φάνηκε άρκετά όριμασμένη.

Ο κ. Μυράτ κυκλοφόρησε τα θεατρικά του άπομνημονεύματα. Άπό έναν ήθοποιό που λέει καθαρά, ότι είναι άστείο κι άπρεπο να άμφιβάλλει κανένας για τη ζωτικότητα του νεοελληνικού θεάτρου μια που υπάρχει αυτός στη σκηνή, περιμένει ο άναγνώστης να άφηγηθεί πώς συνέλαβε και μελέτησε τον κάθε ρόλο, πώς άγωνίστηκε για να τον στήσει, από ποιές άμφιβολίες και δισταγμούς πέρασε ίσαμε να κατασταλάξει σ' ένα ολοκλήρωμα. Ο άναγνώστης περιμένει ακόμα ο ήθοποιός αυτός να μεταδώσει τον παλμό της καλλιτεχνικής του προσπάθειας και να εκθέσει την ιστορία της επίπονης εξέλιξης του νεοελληνικού θεάτρου. Ο κ. Μυράτ εντούτοις άρκεστηκε να διηγηθεί διάφορα ανέκδοτα, που έγιναν γύρω από το θέατρο, και διάφορα έπεισόδια της έντελως άτομικής του ζωής, που μπορούν να ενδιαφέρουν μονάχα όσους διασκεδάζουν με το κουτσομπολιό. Ο κ. Μυράτ ζητεί να μειώσει όρισμένους ανθρώπους· λησμονεί όμως ότι το μίσος, ο πόθος της εκδίκησης και το ξεσκέπασμα με πάθος μερικών θλιβερών γεγονότων, που δεν άποκλείνεται έτσι να παρουσιάζονται και άλλωμένα, μειώνουν μόνο εκείνον που καταφεύγει σε μια τέτια έπιθετικότητα. Εκείνο που κάνει έντύπωση στο βιβλίο του κ. Μυράτ είναι η τέλεια έλειψη στις σελίδες του από κάθε καλλιτεχνική πνοή.

Άλκης Θρόλος

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΓΙΩΡΓΗ ΚΟΛΙΑ. «Η φλογέρα της ζωής». Ποιήματα. Έκδ. Γ. Τσουκαλά. Άθή· ναι. 1928. Σελ. 64

Πολλοί τεχνοκρίτες συνηθάνε να κρίνουν έναν ποιητή από τ'άδύνατα κομάρια του. Έμεις νομίζουμε, πώς ένα ποιητικό πρωτόλειο πρέπει να το κρίνει κανείς από τα δυνατότερα μέρη, για να εξακριβώσει τι μπορεί ο ποιητής να δώσει. Έχτος αν διαπιστωθεί πώς τα καλά κομάρια είναι τόσο λίγα, ώστε να μπορούν να χαρακτηριστούν τυχαία.

Μά στο ποιητικό πρωτόλειο του κ. Κόλια τα καλά κομάρια είναι και πολλά—πολύ περισσότερα από τα μέτρια—και δείχνουν άμέσως έναν τεχνίτη με ποιητική πνοή δροσερή, και με έκφραση ποιητική. Την ποιητική ιδέα, άλήθεια, την άδικει κάπου-κάπου ή ασάφεια, ή βιαστική διατύπωση και ή περισολογία. Αυτά είναι τα έλατώματα των λίγων άποτυχημένων τραγουδιών του.

Άπό την άλλη όμως, από την καλή του όψη, παρουσιάζει ο ποιητής μιάν άπλότητα στο ντύσιμο της ιδέας και μια λιτότητα γνήσιας τέχνης. Καταπιάνεται το ποίημα του, όπως ένα πουλι το φτιάξιμο της φωλιάς του. Η άφέλεια, ή άγάπη στο θέμα του, ή άπροσπάθεια ξεχωρίζουν άμέσως.

Ποιήματα σαν τα ή «Αύγη», «Στο σκλαβωμένο έρημοκλήσι», «Στο φως του φεγγαριού», «Τ' άδολο βλέμμα», «Ειδύλλιο», «Νύχτα στο χωριό», «Σε καρτερώ» κι ένα δυό άλλα άξίζουν να προσεχτούν. Ντ.

Διόρθωση: Στη σελ. 448 στίχο 13ο από κάτω πρέπει να συμπληρωθεί ή φράση έτσι: «Και από το πρωί ως το βράδυ σκοτωνόταν ο εύγενικότατος κ. Κωστής Βελμύρας».

ΤΑ ΝΕΑ ΑΘΕΪΚΑ

Στις 3 του Μάη ο κ. Γληνός πήρε και τρίτη πρόσκληση σταλμένη με δικαστικό κλητήρα από το Μητροπολίτη Σπάρτης κ. Γερμανό για να παρουσιαστεί στα γραφεία της Ίερας Συνόδου και να απολογηθεί «έπι της αποδιδομένης αὐτῷ κατηγορίας ἐπι ὑπονομεύσει τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως». Ο κ. Γληνός είχε στείλει στο Μητροπολίτη Σπάρτης τὸ ἀκόλουθο γράμα.

Ἀθήνα 2 τοῦ Μάη 1928.

Πρὸς τὸ Σ. Μητροπολίτη Σπάρτης κ. Γερμανό.

Σεβασμιώτατε,

Ἔλαβα καὶ τὴ δευτέρα πρόσκληση Σας νὰ παρουσιασθῶ σήμερα ἀτὰ γραφεία τῆς Ίερας Συνόδου γιὰ νὰ ἀπολογηθῶ στὴν κατηγορία, ποὺ μοῦ ἀποδίνετε, πὼς ὑπονομέβω τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ πίστι καὶ διδάσκω ἀθεϊστικὰς δοξασίας.

Σὰς στέλνω γραφτὴ τὴν ἀπάντησιν μου.

Στὴν Ίερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος δὲν ἀναγνωρίζω τὸ δικαίωμα νὰ ἐλέγξει τὴ συνείδησιν μου. Σύμφωνα καὶ μὲ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας «Ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως εἶναι ἀπαραβίαστος» Καὶ ἀκόμη. «Ἐκαστος δύναται νὰ δημοσιεύῃ προφορικῶς, ἐγγράφως καὶ διὰ τοῦ τύπου τοὺς στοχασμοὺς τοῦ τηρῶν τοὺς νόμους τοῦ Κράτους».

Καὶ ἀκόμη. «Ἡ τέχνη καὶ ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ διδασκαλία αὐτῆς εἶναι ἐλεύθεραι».

Ἐὰν οἱ φιλοσοφικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἰδέας, ποὺ διδάσκω, δὲν συμφωνοῦν μὲ τὰ δόγματα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, αὐτὸ μπορεῖτε νὰ τὸ κρίνετε σεις καὶ νὰ λάβετε ὅσα μέτρα θεωρεῖτε ἀναγκαῖα.

Σὰς κάνω ὅμως τὴ δῆλωσιν, πὼς δὲν ἔχω ἐπιστημονικὴ καὶ ἠθικὴ εὐθύνη παρὰ μόνο γιὰ ὅσα γράφω ὁ ἴδιος καὶ δημοσιέβω μὲ τὴν ὑπογραφή μου ἢ ὅσα ἀναγνωρίζω, πὼς ἀποτελοῦν δική μου διδασκαλία.

Σπερμολογίαις τῶν τριόδων ἢ δημοσιεύματα τρίτων δὲν μὲ εὐθύνουν, οὔτε ἐκπροσωποῦν τὶς ἰδέαι μου».

* *

Στις 18 τοῦ Μάη ὁ κ. Γληνός ἔλαβε μὲ δικαστικὸ κλητήρα τὸ ἀκόλουθο ἔγγραφο.

Πρωτ. 3388.

Διεκπ. 4598.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Μαΐου 1928

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἡ Ίερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς

τὸν κύριον Δημήτριον Γληνόν

Καλεῖσθε νὰ ἐμφανισθῆτε προσωπικῶς ἐνώπιον τῆς Ίερας Συνόδου τῇ 23 Μαΐου ἐν. ἔτ. ἡμέρῃ Τετάρτῃ καὶ ὥρῃ 9 π. μ. ἵνα δικασθῆτε ὡς κατηγορούμενος ἐπι διαδόσει ἀθεϊστικῶν ἰδεῶν καὶ προσηλυτισμῶ ἐἰς τὰς ἰδέαις ταύταις, περὶ ἧς κατηγορίας τρεῖς ἐκλήθητε, ὅπως ἀπολογηθῆτε ἐνώπιον τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Μονεμβασίας καὶ Λακεδαιμόνος κ. Γερμανοῦ, ἐνεργοῦντος ὡς ἀνακριτοῦ ἐπι τῆς ἐν προκειμένῳ ὑποθέσεως, ἐντολῇ τῆς Ίερας Συνόδου.

Προσεπιδηλοῦμεν ὑμῖν, ὅτι ἂν μὴ ἐμφανισθῆτε τῇ ὡς ἄνω ὀρισθείσῃ ἡμέρῃ καὶ ὥρῃ θέλετε δικασθῆ ἐρήμην.

† Ὁ Ἀθηνῶν Χρυσόστομος, πρόεδρος

† Ὁ Πατρῶν Ἀντώνιος

† Ὁ Σύρου, Τήνου καὶ Ἀνδρου Ἀθανάσιος

† Ὁ Μονεμβασίας καὶ Λακεδαιμόνος Γερμανός

† Ὁ Δημητριάδος Γερμανός

† Ὁ Θήρας Ἀγαθάγγελος

† Ὁ Ναυπακτίας Ἀμβρόσιος

ὁ Α'. Γραμματεὺς

Ἀρχιμανδρίτης Γερμανός Ρουμπάνης

Ἀριόδιος δικαστικὸς κλητὴρ κ.τ.λ.

* *

Ὁ κ. Γληνός δὲν παρουσιάστηκε. Ἡ δίκη ἄρχισε τὴν ὀρισμένη μέρα χωρὶς τὴν παρουσία τοῦ Ὑπουργικοῦ Ἐπιτρόπου κ. Δόξα. Τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας τοῦ ἔδωκε ἐντολὴ νὰ διατυπώσῃ ἀντίρρηση ἐναντία στὴν πράξιν αὐτὴ τῆς Συνόδου καὶ νὰ ἀποχωρήσῃ. Ἐγίναν ὡς τὴν τρεῖς ἢ τέσσαρις συνεδριάσεις. Πόρισμα δὲ βγήκε ἀκόμη.

Ἡ ΔΙΚΗ ΤΟΥ Κ. ΓΛΗΝΟΥ

Τὴν 1ην Ἰουνίου, μέρα Παρασκευή, σίς 7¹/₂, τὸ βράδυ ἐγίνε στὸ πλημελιοδικεῖο Ἀθηνῶν ἡ δίκη τοῦ κ. Γληνοῦ, γιὰ τὴ διάλεξιν τοῦ κ. Καζαντζάκη καὶ Ἰσρατὴ στὸ θέατρο τῆς Ἀλάμπρας. Ἡ δίκη εἶχε ἀναβληθῆ δυὸ φορές γιὰτὶ ἔλειπαν οἱ μάρτυρες τῆς κατηγορίας. Ἡ δίκη χωρίστηκε ὡς πρὸς τοὺς Ἰσρατὴ καὶ Καζαντζάκη, γιὰτὶ ἔλειπαν στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἔτσι ἔμεινε μόνος κατηγορούμενος ὁ κ. Γληνός.

Τὸ Δικαστήριον ἀποτελέστηκε καὶ τὶς τρεῖς φορές ἀπὸ τοὺς κ. κ. Τριανταφύλλου, Πρόεδρον, Λαμπρία καὶ Κυριαζόπουλο. Εἰσαγγελέας ὁ κ. Κιουρτσάκης. Συνήγοροι τοῦ κ. Γληνοῦ ἦταν οἱ κ. κ. Ἀλ. Σβώλος καὶ Περικλῆς Ράλλης.

Μάρτυρες τῆς κατηγορίας παρουσιάστηκαν οἱ κ. κ. Γ. Γιανναράκος, συντάχτης τῆς «Ἐστίας», Α. Μεϊμάρης, ἀνθυπασπιστὴς χωροφυλακῆς, Ἀλ. Ἐμπειρικὸς Κουμουνδοθροῦ, βουλευτῆς, Ἀγγ. Φοντανάς, μοίραρχος, Δ. Δαμασκηνός, δικηγόρος. Ὁ κ. Κουλουμβάκης, ποὺ εἶχε παρουσιασθῆ αὐτόκλητος μάρτυς τῆς κατηγορίας στὴν ἀνάκρισιν καὶ στίς δυὸ προηγούμενες φορές, τούτη τὴν φορὰ δὲ φάνηκε.

Μάρτυρες τῆς υπεράσπισης ἐξετάστηκαν οἱ κ. κ. Ἀλ. Παπαναστασίου, Γεώργιος Νάζος, Ἀριστείδης Θεοδοσιάδης, Εὐστράτιος Σωμερίτης, Σπύρος Θεοδωρόπουλος, Γεώργιος Μπαντοῦνας, Περικλῆς Καραπάνος καὶ Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλος.

Στενογραφημένα πρακτικὰ τῆς δίκης δὲν κρατήθηκαν. Γι' αὐτὸ ἐδῶ θὰ δώσουμε τὸ γενικὸ χαρακτήρα καὶ περιληπτικὰ τὴν πορεία τῆς δίκης καὶ μερικὰς χαρακτηριστικὰς σκηνάς.

Ἡ ἀπουσία τοῦ Ἰσρατὴ καὶ τοῦ Καζαντζάκη εἶχε ἀφαιρέσει ἀπὸ τὴ δίκη τὸ γενικότερο ἰδεολογικὸ χαρακτήρα τῆς. Ἡ κατηγορία ὡς πρὸς τὸν κ. Γληνὸ ἦταν, πὼς αὐτὸς σὰν πρόεδρος ἐνὸς σωματείου ἐκπαιδευτικοῦ καὶ ὄχι πολιτικοῦ ἐνεργῶντας μὲ σκοπὸ πολιτικὸ κομμουνιστικὸ καὶ ξέροντας, πὼς ὁ Ἰσρατὴ ἔρχεται σταλμένος ἀπὸ τὴ Μόσχα γιὰ νὰ κάμῃ πολιτικὴ κομμουνιστικὴ προπαγάνδα, ὀργάνωσιν τὴ διάλεξιν τῆς Ἀλάμπρας στίς 11 τοῦ Γενάρη. Ἡ διάλεξιν αὐτὴ εἶχε γιὰ ἀποτέλεσμα νὰ προκληθῆ «μίσος» καὶ «ἐχθροπάθεια» ἀνάμεσα στοὺς πολίτας, γιὰτὶ ἐγίνε ὕστερα ἀπὸ τὴ διάλεξιν πολιτικὴ διαδήλωσιν στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας καὶ οἱ διαδηλωτὲς παρακούσανε στὰ ὄργανα τῆς ἐξουσίας νὰ διαλυθῶν καὶ διαλύθηκαν σχεδὸν μὲ τὴ βία στὴν Ὀμόνοια. Ὁ κ. Γληνός λοιπὸν εἶναι ἔνοχος, πὼς «ἐν γνώσει καὶ ἀπὸ σκοποῦ» προκάλεσε αὐτὴ τὴν ἐχθροπάθεια καὶ πέφτει στίς διατάξεις τοῦ ἀρθροῦ 204 τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα.

Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἀνείληψιν τῆς κατηγορίας τὸ δικαστήριον ἐξετάζοντας τοὺς μάρτυρας τῆς κατηγορίας προσπαθοῦσε πρὸ πάντων νὰποδείξει α) πὼς ἡ διάλεξιν τοῦ Ἰσρατὴ γράφηκε ὕστερα ἀπὸ συνενόησιν μὲ τὸν Γληνόν, β) πὼς ὁ Γληνός εἶχε ἐγκρίνει ἀπὸ πρὶν τὸ περιεχόμενον τῆς διαλέξεως, γ) πὼς ὁ Γληνός μετάρρασε τὴ διάλεξιν ἀπὸ τὰ γαλλικὰ εἰς ἑλληνικὰ.

Ἡ υπεράσπιση ἔχοντας ὑπόψει τῆς αὐτῆς τῆς θέσεως τῆς κατηγορίας καὶ παρακολουθώντας τὶς προσπάθειαις τοῦ Δικαστηρίου πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσιν εἶχε νὰποδείξει, πὼς ὁ Γληνός

οργανώνοντας τη διάλεξη επιδίωκε σκοπούς καθαρά διαφωτιστικούς και επιστημονικούς και σύμφωνους με την αποστολή του Εκπαιδευτικού Όμιλου. Πώς δὲν ἦταν στήν πρόθεση του καθόλου νὰ κάμει πολιτική ἐνέργεια οὔτε νὰ προκαλέσει διαδήλωση καὶ «μίσος» ἀνάμεσα στους πολίτες. Σαυτό βοηθούσαν τὴν υπεράσπιση μερικὰ τυχαία ἐξωτερικὰ γεγονότα, πού- στους πολίτες. Σαυτό βοηθούσαν τὴν υπεράσπιση μερικὰ τυχαία ἐξωτερικὰ γεγονότα, πού- είχαν ὅμως γιὰ τὴ γνωστὴ ἀντίληψη τῶν ἑλλήνων δικαστῶν ἀπόλυτη ἀποδεικτικὴ ἀξία. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἦταν α) πὼς ὁ Ἰσραάττ ἐγγραψε τὴ διάλεξη του τὴν τελευταία στιγμή, λίγη ὥρα πρὶν νάρθει στὸ θέατρο τῆς Ἀλαμπρας, β) πὼς ὁ Ἰσραάττ γνωρίστηκε μετὰ τὸ Γληνὸ γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ὥρα, πού ἀνέβαινε τὰ σκαλιά τῆς Ἀλαμπρας γιὰ νὰ κάμει τὴ διάλεξη, γ) πὼς ὁ Ἰσραάττ εἶχε γραμμένη Γαλλικὰ τὴ διάλεξη του καὶ θέλησε νὰ τὴν πεῖ μόνο Γαλλικὰ καὶ μόνο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίμονη ἀπαίτηση τῶν ἀκροατῶν ἀποφασίστηκε κείνη τὴ στιγμή νὰ γίνει μετάφραση, δ) πὼς ὁ Γληνός, ὡς πρόεδρος τοῦ Ὀμιλοῦ δήλωσε ρητὰ, στήν ἀρχὴ τῆς διαλέξεως, πὼς ἡ συγκέντρωση δὲν εἶναι πολιτικὴ, ἀλλὰ ἐπιστημονικὴ καὶ διαφωτιστικὴ καὶ σύστησε θερμὰ στὸ ἀκροατήριον νὰ μὴ προβεῖ πρὸς πολιτικὰ ἐκδηλώσεις καὶ ε) πὼς ὁ Γληνός δὲ μετάφρασε τὴ διάλεξη καὶ δὲν πῆρε μέρος στὴ διαδήλωση.

Αὐτὴ ἦταν ἡ οὐσία τῆς δίκης, στενὴ καὶ περιορισμένη. Οὔτε δίκη τοῦ Εκπαιδευτικοῦ Ὀμιλοῦ καὶ τῶν ἰδιῶν του ἦταν, οὔτε δίκη τοῦ Γληνοῦ, τῶν ιδεῶν του καὶ τῆς δράσης του, οὔτε δίκη τοῦ Κομμουνισμοῦ. Καὶ οἱ συνήγοροι δὲν εἶχαν κανένα λόγο νὰ δώσουν στὴ δίκη ἄλλο χαρακτήρα ἀπὸ κείνον, πού ἔδινε τὸ δικαστήριον. Μόνο ὁ Εἰσαγγελέας, ὅπως δεῖχτηκε στὸ τέλος ἀπὸ τὴν ἀγόρευση του, εἶχε τὴν πρόθεση νὰ φηγορῶναι γιὰ στύλος τοῦ ἀστικῆς καθεστώτος καὶ κομμουνιστοφάγος.

Δίνομε τώρα μερικὰ χαρακτηριστικὰ κομμάτια ἀπὸ τὴ διαδικασία.

* *

Πρῶτος μάρτυρας τῆς κατηγορίας ὁ κ. Γιαναρῶκος, συνίαχτης τῆς «Ἐστίας». Οὔτε στὴ διάλεξη ἦτον, οὔτε τὴ διαδήλωση εἶδε. Ἄκουσε μόνο πὼς ἐγίνε διαδήλωση κομμουνιστικὴ «τροχάδης», πὼς ἐγίναν ἐπεισόδια μετὰ τοὺς ἀστυνομικούς, πὼς οἱ διαδηλωτὲς δὲν ἤθε- λαν νὰ διαλυθοῦν, καὶ πὼς ὅλα αὐτὰ προκάλεσαν τὸ μίσος τῶν πολιτῶν ἀναμεταξύ τους. Ἦταν λοιπὸν φανερό, πὼς τὸν ἔστειλαν οἱ πατέρες του γιὰ νὰ μαρτυρήσει καὶ νὰ ἐπιβαρύνει μετὰ τὴ κρίση του τὴν θέση τῶν κατηγορουμένων. Γι' αὐτὸ τὸν κράτησαν οἱ δικαστὲς καὶ ὁ εἰσαγγελέας κάμποιον ὥρα ἐρωτώντας τον, ἂν κατὰ τὴ γνώμη του ὁ Γληνός ἦταν συνεννοημένος μετὰ τὸν Ἰσραάττ, ἂν ὁ Γληνός ἀφοῦ ὅλοι (δηλαδὴ οἱ πατέρες του) ἤξεραν, πὼς ὁ Ἰσραάττ ἐρχεται πράχτορας τῆς Μόσχας, τὸ ἤξερε καὶ αὐτὸς, ἂν τὸ περιεχόμενον τῆς διαλέξεως ἦταν ἐπισημονικὸ ἢ πολιτικὸ ἐπαναστατικὸ, ἂν ἡ διαδήλωση ἔφερε μίσος καὶ ἐχθροπάθεια κ.τ.τ. Καὶ ὅλα αὐτὰ φυσικὰ ὁ συνίαχτης τῆς «Ἐστίας» ἀπαντοῦσε καταφατικὰ «κατὰ συμπερα- σμὸν», κατὰ «λογικὴν συνέπειαν» «ὡς δημοσιογράφος διανοούμενος».

* *

Ὁ κ. Μεϊμάρης, ἀνθυπασπιστὴς τῆς χωροφυλακῆς, εἶχε ἀκούσει τὸν κ. Γληνὸ νὰ «ἐξυμνεῖ στὴ διάλεξη τὸ καθεστὸς τῆς Ρωσσίας». Ὅταν ὁ Γληνός τοῦ υπενθύμισε «ἐπὶ λέξει» τί εἶπε, ὁ κ. Μεϊμάρης ἀποντὰ «ναί, ἐστὶ τὰ εἶπε ὁ κατηγορούμενος, μὰ ἄκουσα κάτι καὶ γιὰ τὴ Ρω- σία». Δὲ μπορεῖ ὅμως νὰ θυμηθεῖ τί.

Δικαστής. Ἐνας ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἴσταται εἰς τὸ διανοητικὸν ἠμίπεδον τοῦ κατηγο- ρουμένου ἦτο λογικὸν νὰ συνενοηθεῖ ἐκ τῶν προτέρων μετὰ τοῦ Ἰσραάττ περὶ τοῦ περιεχο- μένου τῆς διαλέξεως;

Μάρτυρας. Μπορεῖ νὰ εἶχε συνενοηθεῖ, μπορεῖ καὶ νὰ μὴν εἶχε.

Δικαστής. Μὴ ἡ λογικὴ τί λέγει. Ἦτο λογικόν, ἢ δὲν ἦτο νὰ ἔχει συνενοηθεῖ.

Μάρτυρας. Ἦτο λογικόν βέβαια νὰ συνενοηθεῖ.

Εἰσαγγελέας. Παρακαλῶ, νὰ σημειωθεῖ αὐτὸ εἰς τὰ πρακτικά.

Δικαστής. Διὰ τὸν Ἰσραάττ, τί γνωρίζεις;

Μάρτυρας. Εἶναι κομμουνιστής. Εἶναι πρόεδρος κομμουνιστικοῦ σωματείου, στὸ Παρίσι. Τὸ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν μου.

Εἰσαγγελέας. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος εἶναι σωματεῖον ἐκπαιδευτικόν. Συμβιβάζεται λοιπὸν νὰ καλῆ ἕνα συγγραφέα ἀναρχικὸν νὰ ὁμιλήσει;

Μάρτυρας. Δὲν συμβιβάζεται.

Εἰσαγγελέας. Εἶπες πρὶν, ὅτι ἤκουσες τὸ Γληνὸ νὰ ἐξυμνεῖ τὸ ἐν Ρωσίᾳ καθεστὸς. Τί ἀκριβῶς εἶπες;

Μάρτυρας. Μά... εἶπε, πὼς εἶναι καλύτερο ἀπὸ τὰ ἄλλα.

* *

Ὁ κ. Ἀλέξανδρος Ἐμπειρίκος-Κουμουνοῦρος, βουλευτὴς καὶ ποιητὴς (γράφει γαλλικὰ ποιήματα) ἐρχεται μάρτυρας τῆς κατηγορίας, ὕστερα ἀπὸ ἕνα γράμμα, πού δημοσίευσεν στὴν «Ἐστία» ἐνάντια στὸν Ἰσραάττ.

Εἶναι «διανοούμενος» καὶ τὸ δικαίτηριον ἐνοεῖ νὰ στηρίξει ἐπάνω του ὅλη τὴν κατηγο- ρία. Στὴ διάλεξη δὲν ἦταν, οὔτε τὴ διαδήλωση εἶδε. Ἔδει ὅμως τί εἶναι ὁ Ἰσραάττ. Ἡ κατά- θεση του ἔχει λέει-φιλολογικὸν χαρακτήρα. Τοῦ ἔκανε κακὴ ἐντύπωση, τὸ ὅτι ὁ Ἰσραάττ παρουσιάστηκε γιὰ Ἕλληνας, ἐνῶ δὲν εἶναι καὶ παντοῦ στὰ ἔργα του βρίζει τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ χειρότερα, τὰ πιὸ ἀνήθικα πρόσωπα, σὲ ὅλα του τὰ ἔργα εἶναι Ἕλληνας. Ὁ Ἰσραάττ ἔχει μιὰ κάποια φιλολογικὴ ἀξία, μὰ αὐτὴ στηρίζεται τὸ περισσότερο στὴν κατάλληλη ρεκλάμα.

Ἐκμεταλεύτηκε ἢ φιλολογικὰ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ του, τὸ μυθιστόρημα τῆς ζωῆς του. Τὸ παράξενο καὶ ἄγνωστο καὶ ὡς ἰὸ στὴν περιγραφή ἀνήθικης ἀνακολιτικῆς κοινωνίας εἶναι, πού κάνει ἐντύπωση στοὺς εὐρωπαίους καὶ τὸν διαβάθουν. Τὰ ἔργα του δὲν εἶναι κομμουνιστικά, οὔτε στὸ Παρίσι ἦταν ὡς τώρα γνωστὸς γιὰ κομμουνιστής. Τὸν ἔχουν ὅμως διώξει ἀπὸ τὴ Ρουμανία γιὰ ταραχοποιὸ καὶ ὑβριστὴ τοῦ Ρουμανικοῦ λαοῦ. Καὶ τώρα παρουσιάζεται γιὰ Ἕλληνας. Ἐδῶ τὸν καλοδέχτηκαν καὶ σὲ καλὰ στίτια ἤρθη ἀρχὴ ἀπὸ σνομπισμό. Εἶναι ἕνας ἀλήτης.

Δικαστής. (διαβάσει μιὰ περικοπὴ ἀπὸ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Ἰσραάττ, ὅπου μιλάει γιὰ τὰ φρικτὰ βασανιστήρια, πού ἔκαναν οἱ «Λευκοὶ» σοῦς Ρώσους ἀγρότες καὶ λέει «ἀπὸ μιὰ τέτλια κόλαση βγήκε ἡ σημερινὴ Ρωσία...»). Σημειώνουμε, πὼς τὴν περικοπὴ αὐτὴ οὔτε οἱ δι- καστές, πού τὴ διάβαζαν σὲ κάθε μάρτυρα, οὔτε ὁ εἰσαγγελέας, οὔτε οἱ μάρτυρες τὴν κατα- λάβαιναν. Γιατὶ ἀγνοοῦσαν τὸν ὄρο «Λευκοί», δὲν ἤξεραν, πὼς σημαίνει τοὺς ἀντεπαναστάτες (Κολτσάκ, Ντενικίν, Βράγγελ κ.τ.λ.) καὶ νόμιζαν, πὼς περιγράφεται τὸ Τσαρικό καθεστὸς. Ἄρα ἦταν ὑπερβολικὰ τὰ λεγόμενα, καὶ εἶχαν πρόθεση νὰ κινήσουν τὸ μίσος. Καὶ παρα- κάτω διαβάσει «τὸ σημερινὸ καθεστὸς δὲ θὰ πέσει μετὰ τὸν ἀγριασμό, ἀλλὰ μετὰ τὸ σφυρὶ τοῦ ἐργάτη.»—Κύριε μάρτυς, πὼς κρίνετε οἱ αὐτὰ; Εἶναι ἐπιστημονικὴ καὶ διαφωτιστικὴ διάλεξις;

Μάρτυρας.—Αὐτὰ εἶναι ἐπαναστατικά.

Δικαστής.—Οἱ ὀργανοῦντες λοιπὸν μιαν διαλέξιν καὶ ἀκούοντες τοιαῦτα πράγματα καὶ μὴ διαμαρτυρούμενοι εἶναι συνένοχοι ἢ ὄχι;

Μάρτυρας.—Βεβαίως, ἐρ' ὅσον δὲν διαμαρτύρονται. Ἐγὼ θὰ διαμαρτυρόμην.

Δικαστής.—Κύριε Μάρτυς. Σεῖς, ὡς διαπρεπὴς ἐπιστήμων καὶ διανοούμενος, τί φρο- νεῖτε, ἦτο δυνατόν ὁ κατηγορούμενος νὰ καλέσει τὸν Ἰσραάττ νὰ κάμει μιαν διαλέξιν καὶ νὰ μὴ ζητήσῃ ἐκ τῶν προτέρων νὰ μάθει τὸ περιεχόμενον τῆς διαλέξεως;

Μάρτυρας.—Τί ἐγίνε πραγματικῶς δὲν γνωρίζω, ἀλλὰ τὸ λογικὸν ἦτο νὰ ζητήσῃ νὰ μάθει.

Δικαστής.—Σεῖς γνωρίζετε βεβαίως τί γίνεται εἰς τοιαύτας περιστάσεις. Ζητεῖται ἀπὸ πρὶν τὸ χειρόγραφον τῆς διαλέξεως ἢ ὄχι;

Μάρτυρας.—Τὸ κανονικὸν αὐτὸ εἶναι.

Εἰσαγγελέας.—Παρακαλῶ νὰ σημειωθῇ αὐτὸ εἰς τὰ πρακτικά.

Δικαστής.—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐν ἑκ τῶν δύο συμβαίνει. Ἡ ὁ κατηγορούμενος ἦτο τελείως σύμφωνος καὶ συνενοημένος μετὰ τὸν Ἰσραάττ νὰ λεχθοῦν αὐτὰ τὰ ἐπαναστατικά καὶ νὰ προκληθεῖ τὸ μίσος μετὰ τῶν πολιτῶν, ὅπερ καὶ ἐγένετο διὰ τῆς ἐπακολουθησῆς διαδηλώσεως, ἢ ὁ Ἰσραάττ παρέβη τὰ συμφωνημένα καὶ εἶπεν ἄλλα κατὰ τὴν διαλέξιν ἀπὸ ἑκείνα, τὰ ὁποῖα εἶχον συμφωνηθεῖ. Τί φρονεῖτε, ὅτι συνέβη;

Μάρτυρας.—Δὲν γνωρίζω τί συνέβη.

Δικαστής.—Ναί, ἀλλὰ τί κρίνετε σεις. Ἦτο λογικὸν νὰ παραβῆ τὰ συμπεφωνημένα δ' Ἰσραήλ, καλούμενος ὡς ξένος ἀπὸ ἑνα Σωματεῖον νὰ κάμει διάλεξιν;

Μάρτυρας.—Τὸ λογικὸν ἦτο νὰ μὴν τὰ παραβεί.

Δικαστής.—Ἄρα δὲν τὰ παρέβη. Καὶ ἐπομένως ἐκ προθέσεως καὶ ἐκ συνενοήσεως μὲ τὸν κατηγορούμενον ἐλέχθησαν ταῦτα.

Μάρτυρας.—Ναί.

Πρόεδρος.—Πρὸ ὀλίγου εἶπατε, κύριε μάρτυς, ὅτι ὁ Ἰσραήλ εἶναι «ἀλήτης».

Μάρτυρας.—Ναί.

Πρόεδρος.—Λοιπὸν, τί φρονεῖτε ἕνας ἀλήτης ἔχει λόγον καὶ τηρεῖ τὰ συμπεφωνημένα, ἢ δύναται καὶ νὰ τὰ παραβεί;

Μάρτυρας.—Δύναται καὶ νὰ τὰ παραβεί.

Πρόεδρος.—Ἄρα ὁ Ἰσραήλ, ὡς ἀλήτης, δὲν ἐτήρησε τὰ συμπεφωνημένα καὶ εἶπεν ἄλλα κατὰ τὴν διάλεξιν;

Μάρτυρας.—Ναί.

(Σημ. Ἀναγέννησης. Αὐτὸ λέγεται «ἀποδεικτικὴ διαδικασία»!)

Συνήγορος.—Ἐάν σὰς τεθεῖ, ὡς δεδομένον, ὅτι ὁ Ἰσραήλ ἔγραψε τὴν διάλεξιν τοῦ ὀλίγου ὥραν πρὸ τῆς διαλέξεως, καὶ ὅτι ὁ Γληνὸς ἐγγώρῃσε τὸν Ἰσραήλ τὴν ὥραν τῆς διαλέξεως εἰς τὴν κλίμακα τῆς Ἀλάμπρας, ὅτι ὁ Γληνὸς δὲν μετέφρασε τὴν διάλεξιν, τί φρονεῖτε, ὅτι ὑπῆρχε προσυνενοήσις μετὰ τὸν Γληνοῦ καὶ Ἰσραήλ περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς διαλέξεως καὶ περὶ προκλήσεως ἐχθροπαθείας μετὰ τῶν πολιτῶν;

Μάρτυρας.—Δὲν γνωρίζω, τί συνέβη.

Συνήγορος.—Μὰ ἐάν τὰ πράγματα ἐγίναν, ὅπως σὰς τὰ λέγω καὶ ὅπως θὰ ἀποδειχθῆ διὰ μαρτύρων ἐνταῦθα, τί φρονεῖτε, ὅτι ἐγίνε.

Μάρτυρας.—Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ὑπῆρξε προσυνενοήσις.

Εἰσαγγελέας.—Εἰς τὸ Παρίσι τί γίνεται εἰς τοιαύτας περιπτώσεις. Συνενοοῦνται ἀπὸ πρὶν ἢ ὄχι;

Μάρτυρας.—Ὁ κανὼν αὐτὸς εἶναι. Ζητοῦν ἀπὸ πρὶν τὸ χειρόγραφον.

Σημ. Ἀναγέννησης. Τόσα ξέρεῖ ὁ ἐρίφης ἀπὸ πνευματικὴ κίνηση καὶ διαλέξεις.

*
**

Ὁ μοίραρχος Φοντάνας καταθέτει, πὺς ἡ διάλεξις ἦταν προορισμένη γιὰ νὰ προκαλέσει ἐρεθισμό καὶ τὸν προκαλέσει. Τὰ κομμουνιστικὰ φρονήματα τοῦ Ἰσραήλ ἦταν πασίγνωστα. Ἡ δημοσία ἀσφάλεια εἶχε πληροφορίες, πὺς ὁ Ἰσραήλ ἔρχεται σταλμένος ἀπὸ τὴ Μόσχα γιὰ νὰ ἐκτελεσθῆ ἡ δύναμις νὰ παρακολουθήσῃ τὴν διάλεξιν γιὰ νὰ προλάβῃ ταραχές. Φρονεῖ, πὺς καὶ ἐκεῖνοι, πὺς τὸν κάλεσαν νὰ κάμῃ τὴν διάλεξιν, ἤξεραν βέβαια τοὺς σκοποὺς του καὶ ἦταν σύμφωνοι καὶ γιὰ τὴν προπαγάνδα καὶ γιὰ τὴν ταραχὴν. Δὲν εἶδε τὸ Γληνὸ νὰ μεταφράζῃ, ὅση ὥρα ἦταν μέσα στὴν αἴθουσαν, δὲν ξέρεῖ ὅμως ἂν δὲ μεταφράζε ἀργότερα γιὰ νὰ αὐτὸς μπαινόβγαῖνε γιὰ λόγους ὑπηρεσίας. Ἡ διάλεξις ἦταν ἐρεθιστικὴ. Μέσα στὴν αἴθουσα θὰ ἦταν ὡς 2.500 ἄνθρωποι. Ἀπ' αὐτοὺς τὰ 8/10 ἦταν κομμουνιστές. Ὅλο τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα ἦταν ἐκεῖ. Ἡ συγκέντρωση ἦταν καθαρὰ κομμουνιστικὴ. Μέσα στὴν αἴθουσα τραγουδῆσαν τὸν ὕμνον τῆς Γ' Διεθνούς. Ὅταν βγήκαν ἔξω εἶδε τὸ δικηγόρον Γιομπρέ νὰ δίνει ἐντολὴς γιὰ νὰ γίνῃ διαδήλωση, τὸν πλησίασε καὶ τοῦ εἶπε. «Γι' αὐτὸ, πὺς κάνετε, θὰ δώσετε λόγο». Οἱ διαδηλωτὲς βρίζανε τὸ καθιστῶς, τὴν κοινωνία, τὴν Κυβέρνηση καὶ τὰ ἀστυνομικὰ ὄργανα. Φώναζαν ζήτω ἢ Ρωσία, τραγουδοῦσαν ἐπαναστατικὰ τραγούδια. Προχωρήσαν ἔτσι ὡς τὸ Πάνθεον. Ἐκεῖ διαλυθῆκαν σχεδὸν μὲ τὴ βία. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ εἶναι διαιρεμένοι. Τὸν Ἐκπαιδευτικὸν Ὀμιλόν τὸν ἀποτελοῦν οἱ κομμουνιστές, πὺς πάτησαν ἀπὸ τὸ Μασκόλιτο, ὁ Ἰσραήλ, ὁ Βλίζιότσης, ἢ Ἰμριότσης. Ὁ Γληνὸς δὲν εἶναι κομμουνιστής. Οἱ ἄλλοι εἶναι.

Συνήγορος. Εἶπατε, πὺς ὁ δικηγόρος Γιομπρέ εἶδεν τὰ συνθήματα τῆς διαδήλωσης; Ὁ Γληνὸς ἦταν μαζί;

Μάρτυρας. Δὲν τὸν εἶδα.

Συνήγορος. Ἐναντίον τοῦ Γιομπρέ διετυπώθη κατηγορία;

Μάρτυρας. Ὁχι.

Ὁ δικηγόρος κ. Δ. Δαμασκηνὸς παρουσιάζεται μάρτυρας τῆς κατηγορίας ὕστερα ἀπὸ ἐπιστολή, πὺς δημοσίεψε στὴν «Ἐστία». Ὁ κ. Δαμασκηνὸς, «διανοούμενος» καὶ πρῶτον Εἰσαγγελέας, οὔτε στὴ διάλεξιν ἦταν, οὔτε τὴ διαδήλωση εἶδε, καταθέτει ὅμως πὺς «ὁ Ἰσραήλ ἐφέρετο εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς κομμουνιστικῆς προπαγάνδας εἰς τὰ Βαλκάνια». Ὅταν τὸν ἀρώτησαν, ἀπὸ ποῦ ἔχει τὴν πληροφορίαν, ἀπάντησε. «Τὸ εἶχα διαβάσει σὲ κάποια ξένη ἐφημερίδα». (Αὐτὴ εἶναι ἡ περίφημη «ἀπόδειξις» ὅτι ὁ Ἰσραήλ ἦρθε στὴν Ἑλλάδα πρῶτος τῆς Μόσχας). Ἡ κατηγορία προσπαθεῖ νὰ πάρῃ ἀπὸ τὸ «διανοούμενο» μάρτυρα κρίσεις καὶ συμπεράσματα, πὺς τῆς συμφέρουν. Αὐτὸς ὅμως ἀπαντᾷ ἀδίκαια καὶ ὄλο ξεφεύγει μὲ «ἐμβροχίαια». Ὅταν λ. χ. τοῦ διάβασε ὁ δικαστής τὴν περίφημη ἐπιλήψιμη φράσιν ἀπὸ τῆς διαλέξεως τοῦ Ἰσραήλ καὶ τότε ρώτησε ἂν αὐτὸς μποροῦν νὰ σπείρουν τὸ μίσος ἀνάμεσα στοὺς πολίτες, ἀπαντᾷ. «Ἡ ἐνσπορά μίσους ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διανοητικότητος τοῦ ἀκροατηρίου. Ἐγὼ διὰ νὰ κατανοήσω «τί ἐστὶ κομμουνισμός» ἀνέγνωσα δεκατέσσερα σπουδαία συγγράμματα, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα μικρότερα.» Ἀναγκάστηκε ἡμῶς στὸ τέλος νὰ δώσῃ καὶ μιὰ ἀπάντησιν κατηγορηματικὴν.

Κατηγορούμενος.—Κύριε μάρτυς, εἰσεῖς ἔχετε κάνει καθὼς ξέρω πολλὰς φωνὰς διαλέξεις. Δὲ μοῦ λέτε, σὰς παρακαλῶ, σὰς ζήτησαν κούθενά νὰ δώσετε ἀπὸ πρὶν τὸ χειρόγραφον;

Μάρτυρας. Ὁχι.

*
**

Ἀπὸ τοὺς μάρτυρας τῆς υπεράσπισης ὁ κ. Ἄλ. Παπαναστασίου, ἀρχηγὸς τῆς «Δημοκρατικῆς Ἐνωσιος», μίλησε γιὰ τὸν Ἰσραήλ. Ὁ Ἰσραήλ εἶναι ἕνας διάσημος καὶ ἀξιόλογος λογοτέχνης, ἕνας ἀνθρωπιστής. Εἶναι λυπηρὸν, ὅτι τὸν ἀπελάσανε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ αὐτὸς ἐρχόνταν νὰ μελετήσῃ τὸν τόπον μας καὶ νὰ γράψῃ ἕνα βιβλίον γιὰ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα. Δὲν εἶναι ὑβριστὴς τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ὁμιλία του στὴν «Ἀλάμπρα», πὺς ὁ κ. Παπαναστασίου τὴν διάβασε στὸ Ρίξοσπαστη, ἦταν οἱ ἐντυπώσεις ἑνὸς λογοτέχνη, πὺς θεομαίνεται ἀπὸ τὸ ἀνθρωπιστικὸ ἰδανικόν. Δὲν ἦταν ὁμιλία προπαγαντιστικὴ. Δὲν θὰ μιλοῦσε ἔτσι ἕνας πολιτικὸς προπαγαντιστής.

Ἡ Δημοκρατία ἀναγνωρίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψης. Τὴ στιγμή, πὺς ἔχομε κομμουνιστικὸν κόμμα μὲ δράση πολιτικὴ, δὲν εἶναι ἀντίθετο μὲ τοὺς νόμους οὔτε ἀξιώποινη πράξις νὰ γίνῃ μιὰ διάλεξις γιὰ τὴ Ρωσία. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς εἶναι σωματεῖον ἐκπαιδευτικόν. Δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ μὴ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασιν. Ἐνας γάλλος πολιτικὸς, ὅταν τὸν ἀρώτησαν, ποῖα πρέπει νὰ εἶναι ἡ σπουδαιότερη φροντίδα τοῦ πολιτικοῦ εἶπε. «Ἡ ἀγωγή καὶ ἡ δευτέρη φροντίδα, ἡ ἀγωγή καὶ ἡ τρίτη ἡ ἀγωγή». Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο καὶ ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ εἶναι καὶ πολιτικὸς, Παιδεία καὶ πολιτικὴ εἶναι ἀλληλένδετα.

Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς εἶναι σωματεῖον σοσιαλιστικόν. Ἄν καὶ αὐτὸς διαφωνεῖ μὲ μερικὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀμιλοῦ, μὴ ταῦτα, βρῖσκει, πὺς δὲν εἶναι διόλου οὔτε παράνομο οὔτε κολλασίμο νὰ ἔχει κανεὶς ὅποιονδήποτε ἰδέαν. Ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι ἡ ἀσφαλιστικὴ δικλείδα τῆς σημερινῆς κοινωνίας ἐναντίον τῆς βίαιης ἀνατροπῆς.

Κατηγορούμενος. Εἶναι ἀληθινόν, κύριε μάρτυρα, πὺς τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τῆς Ρωσίας προκαλεῖ σήμερον τὴν προσοχὴν ὄλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου;

Μάρτυρας. Βεβαίως. Οἱ Ρώσοι κάνουν ἀξιολογώτατη ἐκπαιδευτικὴ ἐργασία.

Κατηγορούμενος. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς, σὰν σωματεῖον ἐκπαιδευτικόν δὲν ἔχει ὑποχρέωσιν νὰ μελετᾷ καὶ νὰ γνωρίζῃ τὸ κοινωνικόν ἐκεῖνο καθιστῶς, πὺς δημιουργήσῃ μιὰ τέτλια ἐκπαιδευτικὴ πρόοδο;

Μάρτυρας. Βεβαίως. Εἶναι καθῆκον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμιλοῦ. Καὶ ἔκαμε πολὺ καλὰ, πὺς κάλεσε τὸν Ἰσραήλ νὰ ὁμιλήσῃ.

*
**

Ἀπὸ τὴν κατάθεσιν τοῦ κ. Καραπάνου.

«Ἡ σημερινὴ δίκη μοῦ θυμίζει μιαν ἄλλη, πὺς ἐγίνε πρὶν 500 ἢ 1000 χρόνια στὸ Ναόπλιον».

*
**

Οί μάρτυρες κ. κ. Γ. Νάζος και 'Αρ. Θεοδοσιάδης αποδείξαν, πώς ο 'Ισραάτι έγραψε τή διάλεξη του τὸ ἴδιο ἀπόγεμα καὶ τὴν τέλειωσε λίγες στιγμὲς πρὶν, πὼς δὲν εἶχε γνωρίσει ὡς τότε τὸν κ. Γληνὸ, πὼς γιὰ πρώτη φορὰ γνωρίστηκαν στὰ σκαλοπάτια τῆς 'Αλάμπρας. Οἱ μάρτυρες κ. κ. Σωμερίτης, Θεοδωρόπουλος καὶ Μπαντούνας περιγράψανε τί ἔγινε κατὰ τὴν διάλεξη. 'Ο κ. Κ. Τριανταφυλλόπουλος ἔδωκε τὴ νομικὴ του ἀντίληψη γιὰ τὸ ἄρθρο 204 τοῦ Ποινικοῦ νόμου, δήλωσε, πὼς δὲν ἦταν δυνατόν ὁ κ. Γληνὸς νὰ ὀργανώσει τὴν διάλεξη μὲ τὴν πρόθεση νὰ προκαλέσει διατάραξη τῆς κοινῆς ἡσυχίας, πὼς καὶ ἡ 'Εταιρία τῶν Κοινωνικῶν 'Επιστημῶν σκόπευε νὰ καλέσει τὸν 'Ισραάτι νὰ κάμει διάλεξη καὶ πὼς ποτὲ δὲ ζητιέται ἀπὸ πρὶν τὸ χειρόγραφο οὔτε γίνεται κανένας ἔλεγχος ἐκ τῶν προτέρων σὲ ὀμιλητὲς ὁποιοσδήποτε, ἀκόμη λιγότερο σὲ ὀμιλητὲς τῆς περιωπῆς τοῦ 'Ισραάτι. 'Η ἐλεφτεριά τῆς σκέψης πρέπει νὰ εἶναι ἀπολύτως σεβαστή.

* *

'Υστερα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μάρτυρες ἡ ὑπεράσπιση εῤῷησε τὸ Δικαστήριον, ὃν πρόκειται ἡ ἀποδειχτικὴ διαδικασία νὰ ἀτλωθεῖ στὴ δράση γενικὰ καὶ τίς ἰδέες τοῦ κατηγορούμενου. Τὸ Δικαστήριον ἀπάντησε ἀρνητικὰ καὶ ἔτσι ἡ ὑπεράσπιση παρατήθηκε ἀπὸ τοὺς ἄλλους μάρτυρες κ. κ. Ν. Μπέριτο, Κ. Σωτηρίου, Β. 'Αγγελόπουλο, Θ. Πετμεζᾶ κ. λ. π.

* *

'Ο κ. Γληνὸς στὴν ἀπολογία του περιορίστηκε στὰ πραγματικὰ περιστατικά. 'Εξήγησε πρῶτα πρῶτα, γιατί ὁ 'Εκπαιδευτικὸς 'Ομιλὸς κάλεσε τὸν 'Ισραάτι νὰ μιλήσει. Στὸ πρόγραμμα τῆς δράσης του εἶναι ὀμιλίες διαφωτιστικὲς γιὰ τὰ εκπαιδευτικὰ καὶ τὰ γενικὰ κοινωνικὰ ζητήματα. Τέτοιες ἔγιναν καὶ φέτος. 'Όταν ἤρθε ὁ 'Ισραάτι θεωρήθηκε ἀξιόλογη εὐκαιρία νὰ γίνει διάλεξη στὸ 'Ομιλο ἀπ' αὐτόν, τόσο περισσότερο, ὅσο προσπαθούσαν μερικοὶ νὰ τὸν ἐμποδίσουν νὰ μιλήσει καὶ ὁ 'Ομιλὸς θεωροῦσε προσβολὴ τῆς λεπτειρίας τῆς σκέψης τὴν προσπάθεια αὐτή. 'Όταν ὁ 'Ισραάτι ἦρθε στὴν 'Ελλάδα τοῦ ἔγινε ὑποδοχὴ καὶ ἐκδηλώσεις θαυμασμοῦ ἀπὸ τὸν «καλὸ» κόσμον, μιὰ ἐφημερίδα καθαρὰ ἀστική, ὅπως τὸ «'Ελεύθερο Βῆμα» ἔγραψε, πὼς αὐτὴ τὸν κάλεσε καὶ τὸν φιλοξενεῖ καὶ δημοσίεψε ἄρθρα του καὶ συνεντεύξεις του. Γιατί λοιπὸν ἐμεῖς ἔπρεπε νὰ τὸν θεωρήσουμε πρᾶχτορα πολιτικῆς προπαγάντας καὶ νὰ μὴν τὸν καλέσουμε νὰ μιλήσει σὲ ἓνα ἐκπαιδευτικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ σωματεῖο; Εἶναι ἀλήθεια, πὼς τὸν πολεμοῦσε ἄγρια μιὰ ἐφημερίδα ἀντιδραστικὴ, ἡ «'Εστία». Μποροῦσαν ὅμως ἄνθρωποι φιλελεύθεροι, ριζοσπαστικοὶ νὰ συμπορευθοῦν μὲ τὴν πολεμικὴ τῆς ἀντιδραστικότητας αὐτῆς ἐφημερίδας; 'Ός τὴ στιγμὴ, πού πάτησε τὸ πόδι του στὴν 'Ελλάδα ὁ 'Ισραάτι δὲν ἦταν γνωστὸς γιὰ κομμουνιστὴς, οὔτε τὰ ἔργα του εἶναι κομμουνιστικά, μὰ ἐμεῖς θὰ τὸν καλούσαμε νὰ μιλήσει καὶ ἂν ξέραμε, πὼς ἦταν κομμουνιστὴς καὶ μάλιστα ἂν ἦταν ἐπιστήμονας κομμουνιστὴς μαρξιστῆς, ἀκόμα περισσότερο. Γιατί σὰν ἐπιστήμονες ἔχομε ἀνοιχτὸ τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ κάθε κοινωνικὴ κατάσταση καὶ πολὺ περισσότερο γιὰ ὅ,τι γίνεται ἐκεῖ ἐπάνω στὴ Ρωσία σὲ ἓνα μεγάλο λαό, ὅπου βράζει ἓνα τεράστιο ἡφαίστειο καὶ γίνεται κολοσιαία προσπάθεια νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα καλύτερο μέλλον γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Οἱ 'Ελληνες ἐπιστήμονες θὰ ἦταν ἀνάξιοι νὰ φέρνουν τὸ ὄνομα αὐτό, ἂν, παίζοντας τὴν πολιτικὴ τῆς στρουθοκαμήλου, ἤθελαν νὰ κρατήσουν καὶ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ τὸ λαὸ τους στὸ σκοτάδι γιὰ ὅ,τι γίνεται στὴ Ρωσία.

'Εξιστορεῖ ἔπειτα, πὼς ὀργανώθηκε καὶ πὼς ἔγινε ἡ διάλεξη. 'Εξηγεῖ τὸ δικὸ του εἰσηγητικὸ ρόλο. 'Αν καὶ μέσα στὴν διάλεξη καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτὴν ἔγινε ἐκμετάληψη ἀπὸ ἓνα πολιτικὸ κόμμα γιὰ δικούς του πολιτικοὺς σκοπούς, αὐτὸ εἶναι ζήτημα πολιτικῆς τοῦ κόματος αὐτοῦ, ἀλλὰ οὔτε στὴν πρόθεση τῶν ὀργανωτῶν τῆς διάλεξης ἦταν ἡ ἐκμετάληψη αὐτῆ, οὔτε μπορεῖ νὰ τοὺς βαρύνει.

'Η ὀμιλία τοῦ Καζαντζᾶκη ἦταν περισσότερο κριτικὴ, τοῦ 'Ισραάτι περισσότερο ἐνθουσιαστικὴ. 'Ηταν ἡ ἐντύπωση ἑνὸς ἀνθρωπιστῆ καλλιτέχνη, πού ἡ ψυχὴ τοῦ θερμαίνεται ἀπὸ ἓνα ἰδανικό. 'Απ' αὐτὴ τὴν ἀτοπιὰ μποροῦσε νὰ μὴν ἰκανοποιεῖ ἓναν αὐστηρὸ ἐπιστήμονα, δὲν ἦταν ὅμως πολιτικὴ προπαγανδιστικὴ διάλεξη, ἀπὸ ἀνάφερος καὶ ἀρκετὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῆς κατάστασης στὴ Ρωσία. Πολὺ διαφορετικὰ θὰ μιλοῦσε ἓνας πολιτικὸς προπαγαντιστὴς

Δυὸ τρεῖς φορές, πού προσπάθησε κατὰ τὴν ἀπολογία του νὰ μιλήσῃ ὁ κ. Γληνὸς γενικότερα, ὁ Πρόεδρος τοῦ Δικαστηρίου τὸν περιορίσε στὰ πραγματικὰ γεγονότα. 'Όπως καὶ σὴν τὴ διαδικασία ἔτσι καὶ τώρα ἦταν φανερό, πὼς τὸ Δικαστήριον δὲν ἤθελε νὰ δώσει στὴ δίκη γενικότερο ἰδεολογικὸ χαρακτήρα.

Στὸ τέλος τῆς ἀπολογίας τοῦ κ. Γληνοῦ ὁ κ. Εἰσαγγελεὺς ἔκαμε μίαν ἐρώτηση, πού φάνηκε νὰ δίνει νέα στροφή.

Εἰσαγγελεὺς.—Μπορεῖ νὰ μᾶς εἰπεί ὁ κατηγορούμενος, ἂν ὁ 'Εκπαιδευτικὸς 'Ομιλὸς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ σωματεῖον; ἂν τὰ μέλη του εὐρίσκονται ἐν ἀρμονίᾳ.

Κατηγορούμενος.—Τὰ μέλη τοῦ 'Εκπαιδευτικοῦ 'Ομιλοῦ σήμερα βρίσκονται σὲ ἰδεολογικὴ ἀρμονία.

Εἰσαγγελεὺς.—Προηγουμένως, πέρυσι, τί ἔγινε;

Κατηγορούμενος.—Πέρυσι ὕστερα ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἰδεολογικὴ συζήτηση διάφωνήσανε ἀρκετὰ μέλη καὶ φύγανε ἀπὸ τὸν 'Ομιλο.

Εἰσαγγελεὺς.—Σεῖς εἰσθε μεταξύ τῶν παραμεινάντων;

Κατηγορούμενος.—Ναί.

Εἰσαγγελεὺς.—Καὶ πόσας ἰδέας ἀντιπροσωπεύει σήμερον τὸ Σωματεῖον;

Κατηγορούμενος.—Οἱ ἰδέες τοῦ 'Εκπαιδευτικοῦ 'Ομιλοῦ εἶναι διατυπωμένες σὴν «Διακήρυξη» πού δημοσίεψε μετὰ τὴν διάσπαση, εἶναι ἓνας χρόνος τώρα.

Εἰσαγγελεὺς.—Μήπως πρόκειται περὶ κομμουνιστικῶν ἰδεῶν; Μήπως αἱ ἰδέαι σας αὐταὶ εἶναι κομμουνιστικαί.

Κατηγορούμενος.—'Επειδὴ μοῦ κάνατε αὐτὴ τὴν ἐρώτηση, ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ἀπαντήσω μὲ κάθε ἀκρίβεια. Σᾶς κάνω λοιπὸν πρῶτα πρῶτα τὴν προσωπικὴν δήλωσιν, πὼς δὲν ἀνήκω στὸ ἑλληνικὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, οὔτε σὲ ἄλλη κομμουνιστικὴ πολιτικὴ ὀργάνωση. 'Ός πρὸς τίς ἰδέες ὅμως, γιὰ νὰ σᾶς ἀπαντήσω καὶ νὰ συνονηθοῦμε, πρέπει νὰ μοῦ καθορίσετε, τί ἐνοεῖτε λέγοντας «κομμουνιστικὲς ἰδέες».

--**Εἰσαγγελεὺς.** 'Εννοοῦμεν ὅ,τι συνήθως ὀνομάζομεν ὅλοι πάντοτε κομμουνισμόν.

--**Κατηγορούμενος.** Αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ. Διότι πιθανὸν ἄλλο νὰ ἐννοεῖτε σεῖς καὶ ἄλλο ἐγώ. Πρέπει νὰ καθορίσωμε ἀκριβέστερα τίς ἐνοείες.

--**Εἰσαγγελεὺς.** 'Εννοοῦμεν τὰς ἀναρχικὰς κομμουνιστικὰς ἰδέας, τὸν ἀναρχικὸν κομμουνισμόν, (ἔδῳ ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ ἀκροατήριον γέλασε, ὁ Πρόεδρος ἀπειλεῖ πὼς θὰ σταλεῖ στὸ κρατητήριον, ὅσους γελοῦν).

--**Συνηγόρος.** Κύριε εἰσαγγελεῦ, βλέπετε, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ καθορισθοῦν ἐπιστημονικῶς τὰ πράγματα. 'Αναρχισμὸς καὶ κομμουνισμὸς εἶναι δυὸ πράγματα ὁμοβίβαστα. Πρέπει νὰ ἐρωτήσετε τὸν κατηγορούμενον ἐπακριβῶς τί ἐννοεῖτε κομμουνισμόν, ὡς πρὸς τὰς πολιτικὰς, τὰς κοινωνικὰς, τὰς οικονομικὰς, τὰς οἰκογενειακὰς, τὰς θρησκευτικὰς σχέσεις, καὶ τότε μόνον εἶναι δυνατόν νὰ σᾶς ἀπαντήσῃ ὁ κατηγορούμενος ποίας ἰδέας ἔχει. 'Αν θέλετε, νὰ διεξαχθῇ τοιαύτη συζήτησις, εἰμεθα πρόθυμοι.

Εἰσαγγελεὺς. Δὲν εἶναι ἀνάγκη.

'Εἰσι φρυγομάχησε ἡ κατηγορία στὴ γενικὴ ἰδεολογικὴ συζήτηση. 'Ο κατηγορούμενος στὸ τέλος τῆς ἀπολογίας του λέγει. «'Εὰν ὁ κ. Εἰσαγγελεὺς δὲν πρόκειται νὰ ἐπεκταθεῖ στὴ γενικὴ προσωπικὴ μου ἐκπαιδευτικὴ δρᾶση καὶ στὶς ἰδέες μου, θὰ σταματήσω ἐδῶ τὴν ἀπολογία μου. 'Αλλιῶς εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ μιλήσω». 'Ο Εἰσαγγελεὺς γνέφει μὲ τὸ κεφάλι ὄχι. Πρόεδρος «'Όχι δὲν εἶναι ἀνάγκη. Μᾶς ἐνδιαφέρουν μόνον τὰ πραγματικὰ γεγονότα τῆς διάλεξης». Κατηγορούμενος — «Τότε δὲν ἔχω τίποτε νὰ προσθέσω».

* *

'Όταν ἤρθε ἡ σειρά του νὰ μιλήσῃ, ὁ κ. Εἰσαγγελεὺς, ἀφού πῆρε ὕψος τραγικὰ σοφορὸ ἀπάγγειλε τὸν προετοιμασμένον φιλιππικὸν του «Κατὰ κομμουνισμόν». Μὲ ξερό στόμφο, πού πρόδινε τὴν ψέφτικὴν ἠθικὴν ἀγανάχτησιν, κατακεράβνωσε τοὺς «κατηγορουμένους» καὶ ἰδιαίτερα τὸν παρόντα Γληνὸ, γιατί αὐτὸς «διὰ ζώσης προεκάλωσε καὶ ἠρέθισε τοὺς πολίτας εἰς διχόνοιαν καὶ ἀμοιβαίαν ἐχθροπάθειαν διὰ τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ 'Αλάμπρα γενομένης διαλέξεως». «Τὸ ἀδίκημα τοῦτο συνδέεται στενῶς, ὀλοκληρωτικῶς, ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν ἐννοιαν τοῦ ἠφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστώτος, τὸ ὁποῖον θὰ ὄφειλε ἴσως ἡ ἀνάγκη τῆς κοινωνι-

κῆς ἀμύνης νά σφυρηλατήσῃ, σκληρόν, ἀπόλυτον, ἀμείλικτον, ἀνεπίδεκτον συμβιβασμοῦ καί ἐπιεικείας.

«Ἐάν τήν φιλοπατρίαν καί τήν αὐταλάρησιν καί τήν ἀντίληψιν τοῦ καθήκοντος τοῦ ἀτόμου πρὸς τήν δόλητα (!) ἐκπροσωπεῖ σήμερον τὸ ἀστικόν καθεστῶς (!!!), τήν ἐξάρθρωσιν, τήν ἀρνήσιν, τὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν καί τὸ εὐτελεῖ ἔνστικτα τῆς αὐτοσυντηρήσεως, τῆς ἀρπαγῆς, ἐκπροσωπεῖ ἡ νέα θρησκεία, τῆς ὁποίας ἀτυχῶς κήρυξ ὑπῆρξε καί ἐν Ἑλλάδι ὁ κατηγορούμενος, συμπράξας μετὰ προσώπου ξένου, ἀργυρωνήτου, προσώπου τοσοῦτον δεινῶς.

Ὡς ἀνθρώποι τοῦ νέου δόγματος «ὡς μυκῶμενοι σίφωνες ἐπιδίδονται εἰς τήν κατακρήμνισιν παντός ἰδεώδους». «Καί δὲν ἔχετε ἢ νά στρέφετε πρὸς στιγμὴν τήν σκέψιν καί τήν μνήμην εἰς μίαν ἀπομεμακρυσμένην χώραν, ὅπου ἤδη οἱ κήρυκες τοῦ ἐγκλήματος, ἀνηλεεῖς ἀρνηταί καί καταλυταί τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος, ἀφοῦ κατέστρεψαν καί ἐκρήμισαν τὰ πάντα, Πατρίδα, Θρησκείαν, Δικαιοσύνην, Διοίκησιν, Οἰκογένειαν, Στόλον, Στρατόν, ἀφοῦ ὑπεσχέθησαν τὴν ἀνατολήν ἐνός χρυσοῦ αἰῶνος, ἀντελήφθησαν καί κατενόησαν, διὰ τὸ πείραμα ἠστούχησεν καί οὐκ ἐδημιούργησεν ἐν ἀμορφῶν χάος, πρὸ τοῦ ὁποίου περίτρομος ἐξηγέρθη ἡ τρομοκρατομένη ὑποφώσκουσα ἀντίδρασις, ἡ πραγματικῶς λαϊκῆ ἐξέγερσις, διὰ τὴν ἀνάγκη τὸν τραγικὸν καλπασμὸν τῶν συμφορῶν, τὰς ὁποίας εἶδον οἱ ἀπλοῖκοι μουζίκαι, οἱ ἀθῶοι χωρικοί, οἱ τίμιοι ἐργάται νά ἐνσκήπτωσιν ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῶν ὀφθαλμῶν λόγων, τῶν δελεαστικῶν ὑποσχέσεων, τῶν ψευδῶν ἐπαγγελιῶν περὶ διανομῆς τῆς γῆς».

Ἰσχυρίζεται, πῶς ἡ ὄργανωσις τῆς διάλεξης ἦταν συμπαιγνία Γληνοῦ καὶ Ἰσραάτη. Ἀφοῦ ἡ εἰσαγγελικὴ ἀρχὴ καί ἡ Δημόσια Ἀσφάλεια ἤξεραν, πῶς ὁ Ἰσραάτη ἐρχότανε μισθωτὸς πράκτορας τῆς Μόσχας γιὰ νά ὁργανώσῃ ταραχάς, ἀφοῦ ἤξεραν καί τὸ περιεχόμενον τῆς διάλεξης καί ἔστειλαν χωροφύλακες γιὰ νά τηρήσῃ τὴν τάξιν, πῶς δὲν τὰ ἤξερε ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος καί ὁ Πρόεδρος του; Ὑπῆρχε λοιπὸν προσηνένησις καὶ πρόθεσις νά γίνῃ πολιτικὴ κομμουνιστικὴ προπαγάνδα, νά ἐρεθιστεῖ ὁ λαὸς, νά γίνουσι ταραχές. Ὅλη ἡ διάλεξις ἦταν «ἐναγῆς δημοκρατία». «Καί θὰ ἠρώτων τοὺς ἀπόντας κατηγορούμενους, οἱ ὅποιοι μετὰ τῆς ἐπιεικείας τῆς τέχνης προσεπάθησαν, καθ' ἃ ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς διαδικασίας, νά ἐκμεταλλεύῃτε τὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ καί ἐρωτῶ τὸν κατηγορούμενον Γληνόν, τὸν κάκιστον αὐτὸν ἐκ παιδείας λειτουργόν, τὸν ἐκμεταλλευσθέντα τὴν θέσιν του καί ζηλοτύπως ἐργασθέντα πρὸς διάσπασιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν, ἐρωτῶ τοὺς ὑπονομευτὰς τούτους τῆς ψυχικῆς ὑγείας τῆς Πολιτείας, τοὺς κόλακας τούτους τοῦ ὄχλου, τοὺς ἱεροφάντας τοῦ ψεύδους, ἐάν εἰς τὴν χώραν τῆς ὁποίας τὰ ἀγαθὰ ἐξυμνοῦσι, εἰς τὴν ἔχουσαν ὡς ἔμβλημα τὸν σιδηρὸν καί τὸ αἷμα, ἐπετρέπετο νά λεχθῶσι, ὅσα ἐλέχθησαν ἐν τῇ Ἀλάμπρᾳ καί ποῖα θὰ ἦτο ἡ τύχη αὐτῶν; Καί ἀπαντῶ κύριοι, ὅτι τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐσπέραν οἱ κατηγορούμενοι δὲν θὰ ἠπῆρχον ἐν τῇ ζωῇ.» Καί παρακάτω «Ἐἶναι καιρὸς νά κατανοήσωσιν οἱ πράκτορες οὗτοι τῆς ἀνομίας, οἱ ἐνεδρεῦοντες δοῦλοι ἐνός τρομοκρατικοῦ καθεστώτος, τοῦ καθεστώτος τῆς βίας καί τοῦ σιδήρου, ὅτι δύναται τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὑπ' αὐτῶν ἐξυμνούμενα νά ἀπολαύσωσιν εἰς τὸν Σοβιετικὸν παράδεισον, ἐγκυταλείποντες τὴν φιλόξενον ταύτην χώραν, τῆς ὁποίας θὰ ἦτο ἐγκληματικὸν νά ὀνομασθῶσι τέκνα».

Τὴν κατηγορίαν τὴν βρῖσκει τέλεια ἀποδειγμένη. Συντρέχουν ὅλοι οἱ ὅροι, πού ἀπαιτοῦνται γιὰ νά συντελεσθεῖ τὸ ἐγκλημα, πού προβλέπεται ἀπὸ τὸ ἀρθρο 201. Ὑπενθυμίζετο ὅτι ἀπὸ τοὺς δικαστές, πῶς εἶναι σὲ θέσιν νά γνωρίζῃ καί «ἐξ ἄλλων δικογραφῶν» τὰ κομμουνιστικὰ ἐγκλήματα καί γι' αὐτὸ ζητᾷ τὴν αὐστηρὴν τιμωρίαν τοῦ κατηγορούμενου.

«Δι' ἀνθρώπον, ὅς οἱ κατηγορούμενος, ὁ ὁποῖος ἀντελήφθητε ἐκ τῆς ἀπολογίας του, ὅτι δὲν ἠδυνήθη νά κατανοήσῃ τὴν ὀφθαλμικὴν ἀνταρραχίαν τῆς πλάνης του, ὁ ὁποῖος δὲν ἠδυνήθη ἢ δὲν ἠθέλησε νά ἀντιληφθῇ τὴν δύναμιν τῆς κρατικῆς ἐπιεικείας, νομίζω, ὅτι ἡ αὐτεπάγγελτος εἰσαγγελικὴ δίωξις ὑπῆρξεν ἐξ ὑπαρχῆς καί εἶναι ἤδη ἠτιολογημένη. Εἰς τὸ ἐδώλιον τοῦτο τοῦ ἐξέλασμοῦ δὲν ἐρυμπε τὸν κατηγορούμενον ἢ ἰδέα τῆς πίεσεως, τοῦ μίσους, ἰδέας, πρὸς τὰς ὁποίας ἡ καθεστηκυία τάξις εἶναι ξένη, ἀποδεχομένη ἀείποτε ὡς σύμβολον αὐτῆς τὴν νομιμότητα καί τὴν ἰσότητα καί κατὰ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς πειρῶνται νά ἐμπλήξωσι τὴν μάταιον εἰς τὰ στήθη αὐτῆς. Ὅχι, κύριοι, τοῦτον ἔργον εἰς τὸ ἐδώλιον τοῦ κατηγορούμενου ἢ ἔκνομος πράξις του καί ἡ χεὶρ ἢ ἀδυσώπητος τοῦ Νόμου. Καί δὲν εἶναι ἡ χεὶρ μόνον τοῦ Νόμου. Εἶναι ἡ χεὶρ τοῦ λευκοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐλληνικῆς πατρίδος, τιμωροῦσα τὴν θρασυτέραν καί πλέον ἐναγῆ καὶ ἀνό-

σιον ἐπιβουλήν κατ' αὐτῆς καί τῆς καθεστυκίας ἀστικῆς τάξεως, τῆς θρησκείας, τῆς οἰκογενείας, καί τῶν ἱερῶν καί ὀφθαλμῶν τῆς ἰδανικῶν».

Αὐτὰ εἶπε «κλαυσαυχενιζόμενος» ὁ κ. Εἰσαγγελέας.

* * *

Μίλησαν ἔπειτα οἱ συνήγοροι. Πρῶτος ὁ κ. Ἀλ. Σβώλος. Μὲ θερμὴ καί μεστή ἀπόνομη εὐγλωττία ὁ κ. Σβώλος ἔδωκε πρῶτα πρῶτα τὸ χαρακτηρισμὸν τῆς δίκης. Δὲν εἶναι δίκη τοῦ κομμουνισμοῦ, ὅπως θέλησε νά τὴν χαρακτηρίσῃ ὁ κ. Εἰσαγγελέας μετὰ τὴν ἀγόρευση του. Δὲν εἶναι δίκη τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμιλοῦ, οὔτε τῶν ἰδεῶν τοῦ κ. Γληνοῦ. Ἡ πράξις ποῦ δικάζεται, ἡ ὀργάνωσις δηλαδὴ μιᾶς ὀμίλειας μετὰ σκοπὸν διαφωτιστικόν, στηρίζεται ἐπὶ τὴν ἀντίληψιν μιᾶς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως καί τοῦ λόγου, πού πρέπει νά εἶναι ἀπόλυτα σεβαστή. Εἶναι λοιπὸν δίκη τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως. Καί ὅταν τὴν ἀντιληφθῶμε ἔτσι, τὸ κατηγορητήριον εἶναι νεκρὸ, ὄχι μόνον γιὰ τὸ ἀνέτρεψε ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία, παρὰ καί ἀκόμη γιὰ τὸ δὲ μπορεῖ νά τεθεῖ ζήτημα ποινικῆς δίωξις μιᾶς τέττιας ἐνέργειας.

Ἡ ἀποδεικτικὴ διαδικασία ἔδειξε, πῶς δὲν ὑπῆρξε καμιά πρόθεσις τοῖς ὀργανωτῆς τῆς διαλέξεως νά προναλέσωσι ταραχὴν ἀνάμεσα τοῖς πολῖτες. Γιὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ ἦσαν ἀρκετῆ ἀπόδειξις ἡ προσωπικότητα τοῦ κατηγορούμενου καί ὁ τρόπος, πού ἐνέργησε ὡς τῶρα σὲ τὴν ζωὴν του πάντα σύμφωνα μετὰ τὰς ἰδέας του καί μετὰ θυσίας πραγματικῆς ἐπίσημον κή του πεποίθησι καί τὴν ἀνθρώπινον ἀξιοπρέπειαν του. Καί τὰ πραγματικὰ ὅπως γεγονότα ἔδειξαν ὀλοφάνερα τὴν ἐλικρίνεια καί τὴν καθαρότητα τῆς ἐνέργειας. Καί τόση εἶναι ἡ ἀδυναμία τῆς κατηγορίας, ὅπου ὁ κ. εἰσαγγελέας προσπάθησε ὅπως διόλου ἄτοπα νά τὴν στηρίξῃ ἐπὶ «γενικὸν δόλο».

Ὡς πρὸς τὴν προσπάθεια ὅμως νά ἐφαρμοστεῖ τὸ ἀρθρο 201 ἐν περίπτωση σὴν τὴν παρούσα, ἐξεγείρεται ἐναντία αὐτῆς ἡ συνείδησις κάθε φιλελεύθερου ἀνθρώπου, κάθε ἀληθινοῦ δημοκρατικοῦ. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀρθρου αὐτοῦ ἄρχισε τὰ τελευταία χρόνια μετὰ τοὺς καθεστυτικὸς ἀγῶνες. Καί εἶχε γιὰ ἀποτέλεσμα νά ἐξεγείρῃ τόσο τὴν συνείδησιν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ὥστε εἶνα μεγάλο μέρος του μπροσὰ στὴν καταπίεσιν τῶν ἀτομικῶν του ἐλευθεριῶν νά θυσιάσῃ ἄλλα ἰδανικὰ καί νά θρηνησῇ καταπλοφές. Ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καί τοῦ λόγου εἶναι ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς Δημοκρατίας. Χωρὶς ἐλευθερία τῆς κοινῆς γνώμης δὲν ὑπάρχει Δημοκρατία. Αὐτὸ εἶναι ὄχι μόνον γενικὴ ἐπιστημονικὴ πεποίθησι, μὰ ἀποτελεῖ ἀκριβῶς καί τὸ σημαντικότερον διακριτικὸν σημεῖον ἀπέναντι ἐπὶ ἀπολιτεύματα, πού καταπιέζουσι τὴν ἐλευθερὴν σκέψιν, ὅπως εἶναι ὁ φασισμὸς καί τὸ σοβιετικὸν καθεστῶς. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τῆς δημοκρατίας, πού κρατεῖ ἐπὶ ἰδανικὸν τῆς πιστοῦς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, πού σέβονται τὴν ἐλευθερίαν σὴν ὑπέρτατον ἰδανικόν.

Αὐτὴ ὅμως εἶναι καί ἡ παράδοσις τῆς ἐλληνικῆς δικαιοσύνης. Ἔτσι στοχάζονταν οἱ ἀνθρώποι, πού ἴδρυσαν τὸ κράτος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς συζητήσεις τῶν πρώτων ἐθνικῶν συνελεύσεων (διαβάξῃτε σχετικά κομμάτια ἀπὸ τὰ πρακτικά τῆς συνέλευσιν τῆς Τροιζήνας). Ἔτσι σκέφτηκαν οἱ ἔλληνες νομικοὶ καί οἱ ἔλληνες δικαστές καί σὲ πολὺν καιρὸν ἐποχές. (Διαβάξῃτε μέρος ἀπὸ τὴν ἀγόρευση τοῦ Σαρίπολου ἐπὶ τὴν δίκη τοῦ Καίτη)

Τὸ σεβασμὸν αὐτὸ ἐπὶ τὴν παράδοσις τῆς ἐλληνικῆς δικαιοσύνης δὲν ἔχουν κανένα λόγον νά παραβαίνουσι σήμερον οἱ ἔλληνες δικαστές. Εἶναι ἡ μεγαλύτερη ὑπηρεσία, πού ἔχουν νά προσφέρουσι ἐπὶ τὴν κοινωνίαν.

Ὁ συνήγορος κ. Πετ. Πάλλης μίλησε εἰδικότερα ἀπάνω ἐπὶ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν καί τὴν νομικὴν ἀποψη τῆς δίκης. Ἀπόδειξε, πῶς ἡ κατηγορία γεμίστηκε ὀλοφάνερα ἀπὸ τὰ πραγματικὰ γεγονότα. Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλος, ὅπως εἶχε κάθε δικαίωμα ἀπὸ τὸ Σύνταγμα καί τοὺς νόμους ὀργάνωσε μιᾶς διαλέξεως. Οὔτε προσηνένησις ὑπῆρξε μετὰ τὸν Γληνὸν καί Ἰσραάτη γιὰ τὸ περιεχόμενον καί τοὺς σκοποὺς τῆς διαλέξεως, οὔτε καν γνωριμία ἀναμεταξύ τους. Ὁ Ἰσραάτη ἔγραψε τὴν διαλέξιν τοῦ Γληνοῦ λίγες στιγμῆς πρὶν νά πάει ἐπὶ τὸ θεάτρο τῆς Ἀλάμπρας. Ἐκεῖ γνώρισε τὸν κ. Γληνόν. Ὁ κ. Γληνὸς δέχτηκε νά γίνει Γληνὸς ἡ διαλέξεως. ἀφοῦ ἐκείνη τὴ στιγμὴ δὲ μποροῦσε νά γίνῃ μετάφρασις. Μόνον, ὅταν τὸ ἀκροατήριον ἐπίμενε καί ζήτησε νά μεταφράζεται ἡ διαλέξις, ἔκαμε τὴν μετάφρασις ὁ κ. Πρεβελάκης. Πρόθεσις λοιπὸν «διασπορᾶς μίσους» εἰς Γαλλικὴν γλῶσσαν βέβαια δὲ μπορεῖ νά ὑπάρξει. Ὅτι καὶ ἂν ἐπιβουλήσῃ μετὰ τὴν διαλέξιν δὲν εὐθύνει τὸν κ. Γληνόν. Τὸ ἀρθρο 201 δὲν ἐξέρχεται τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ αὐτοῦ τὴν περίστασι, μὰ καί γενικότερα αὐτὸ τὸ ἀρθρο 201 εἶναι παρμένο ἀπὸ

παλαιούς αντιδραστικούς κώδικες και μάλιστα το Γαλλικό της μοναρχίας και δεν εφαρμόστηκε ούτε στην απολυταρχική Γερμανία.

Διαβάζει σχετικά χωρία ξένων νομολόγων, και τονίζει πώς το να τιμωρούνται ιδέες, που τείνουν να βελτιώσουν τους κοινωνικούς θεσμούς, οικογένεια, θρησκεία, πατρίδα, ιδιοκτησία κ.τ.λ. είναι ολότελα άσκοπο και βλαβερό. Γιατί ή οι ιδέες αυτές πραγματικά έχουν τη δύναμη να βελτιώσουν τους θεσμούς αυτούς και τότε ούτε μπορεί ούτε πρέπει να σταματήσει ή ενέργεια τους, ή δεν έχουν αυτή τη δύναμη και τότε είναι προορισμένες να σβήσουν μόνες τους. Το να καταδιώκει κανείς τις ιδέες, είναι σά να χτυπάει ένα καρφί. "Όσο το χτυπάει, τόσο μπήγεται στερεότερα.

*
**

*Έτσι τέλειωσε ή διαδικασία στις 3 το πρωί. Μετά μισή ώρα το δικαστήριο κοινοποίησε την απόφαση του. Βρίσκει πώς στην προκειμένη περίπτωση δεν συντρέχουν λόγοι για να εφαρμοστεί το άρθρο 204 του Ποινικού Κώδικα και κηρύχνει άθωο τον κατηγορούμενο. Το πυκνό άκροατήριο χειροκρότησε με πολύ ένθουσιασμό την απόφαση.

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑ. Η Φοιτητική Συντροφιά συνεχίζει και φέτος την ταχτική της εργασία. Από την αρχή του χρόνου έκαμε τις ακόλουθες διαλέξεις, που τις ακολουθοῦσε πλατειά συζήτηση. Ο κ. Κυραμάνος μίλησε για τον Κύπριο ποιητή Β. Μιχαηλίδη δίνοντας του τον τίτλο «δ Μιστράλ της Κύπρου». Η δις Τιτομηελή μίλησε για το «Φρειδερίκο Νίτσε». Ο κ. Καλαματιανός για τον «Ανδρέα Καρκαβίτσα» και ο κ. Αγ. Προκοπίου έκαμε μιá πλατειά ανάλυση του «Ιστορικού όλισμού». Η όμιλία αυτή γένησε μεγάλη συζήτηση που βάσταξε δυό συγκεντρώσεις. Με την εύκαιρία της σύγκλησης του Φεμινιστικού συνέδριου, το συμβούλιο της «Φοιτητικής Συντροφιάς» θεώρησε καλό να πάρει ή Φ. Συντροφιά μιá θέση πάνω στο Φεμινιστικό ζήτημα. Έτσι, προκάλεσε συνέλευση που βάσταξε δυό συγκεντρώσεις κι ύστερα από μεγάλη συζήτηση, ψηφίστηκε ή συμπληθητική θέση της «Φ. Σ.» στο φεμινιστικό αγώνα. Στο συνέδριο που έγινε στον Απόλλωνα, ή Συντροφιά αντιπροσωπώθηκε από τη δα Βουρλούμη. Την εργασία αυτή σταμάτησε μιá έσωτερική κρίση που δημιουργήθηκε στη Συντροφιά, άτ' τις διάφορες γνώμες των μελών της για το δημοτικισμό, τον τρόπο της επιβολής του και συνεπώς και τη μελλοντική πορεία που θάπρεπε ν' ακολουθήσει ή «Φ. Σ.» Στις τέσσερες συνελεύσεις που έγιναν για το ζήτημα αυτό διατυπώθηκαν καθαρά δυό αντιλήψεις. Από τους δεξιούς ότι ή «Φ. Σ.» πρέπει να ενδιαφέρεται για το δημοτικισμό, στην πύ στενή του έννοια, στο γλωσσικό δηλ. μόνο περιεχόμενο του, κι από τους άριστερους ότι ή «Φ. Σ.» πρέπει ν' αγωνίζεται για το δημοτικισμό, στην πύ πλατειά του σημασία, θεωρώντας του σά ζήτημα κοινωνικό. Στον αγώνα ανάμεσα στις δυό αντιλήψεις, επικράτησε ή αντίληψη των άριστερων, με την έκλογή άριστερου συμβουλίου. Στις 10 του Μάη έγινε στη Φοιτητική Συντροφιά όμιλία από τον κ. Δ. Γληνό. Ο κ. Γληνός πήρε για θέμα του «δ σκοπός και το πρόγραμμα της Φοιτητικής Συντροφιάς». Πρώτη φορά διατυπώθηκαν μέσα στη Συντροφιά τόσο έπιστημονικά, με τόση σαφήνεια και βάθος και πλάτος οι σκοποί που θά είχε να επιδιώξει ένα φοιτητικό σωματείο πρωτοπορείας. Ο κ. Γληνός στήριξε την ανάλυση του στην έννοια της έπιστήμης και της έπιστημονικής μόρφωσης του φοιτητή. Ακολούθησε πλατειά συζήτηση, που βάσταξε τέσσερις βραδιές. Η Φοιτητική Συντροφιά θά δημοσιέψει άργότερα ανάλυση αυτής της Όμιλίας και της συζήτησης.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ. Στο έρχόμενο φύλλο θά δημοσιέψουμε το χρονικό του Έκπαιδευτικού Όμιλου για τους τρεις τελευταίους μήνες.

ΕΧΟΛΙΑ

ΤΑ ΝΕΑ ΑΘΕΊΚΑ. Η «Ίερά Σύνοδος της Ελλάδος» κοντέβει νάχει ένός αιώνα ζωή. Άφου λοιπόν στο διάστημα αυτό και μάλιστα στα τελευταία δύσκολα χρόνια στάθηκε σάν πνευματική μητέρα δίπλα στο λαό, άφου φρόντισε να μορφώσει κλήρο ήθικό και χριστιανικό, άφου έδωκε ή ίδια με τους Ιεράρχες, που την αποτελοῦν, πρότυπα άρετής, λιτότητας, χριστιανοπρέπειας, άλτρουισμού και βαθείας αντίληψης του χριστιανικού πνεύματος, άφου ήρωσε το θρησκευτικό συναίσθημα του λαού και του κλήρου επάνω από τις πενταροδεκάρες, τους άγιασμούς, τα σκαυροκοπήματα, το φαρισαισμό, την πρωτόγονη δεισδαιμονία, τον πύδ χοντροκομένο θρησκευτικό ήλιισμό και την ήθική του δοῦναι και λαβείν με το θεό, έφτασε πύ και στα άνώτερα επίπεδα της άποστολής της, να χτυπήσει δηλ. τη λήφτερη σκέψη, τη φιλοσοφική διάνοηση, την άνησυχία και την αγωνία των ανθρώπων, που έξακολουθοῦν να είναι άνικανοποίητοι—οί μαρφοί—άπό τον ήθικό παράδεισο, που δημιούργησε ή δράση της «Έκκλησίας». Άφησαν λοιπόν οι σεβάσιμοι Ίεράρχες τις μέριμνες τους για την προστασία «χηρών και όρφανών» άμφοτέρων των φύλων, για τη διακυβέρνηση των μοναστηριακών «οικοπέδων» και χτημάτων—τι άτροθυσία!—και καταπίστηκαν ήρωικά να έξοντώσουν τους άθεους. Μετά τη καταδίκη και τη δολοφονία του Καίρη, μετά τον άφορεσμό του Λασκαράτου, μετά το ανάθεμα του Βενιζέλου, είναι ο τέταρτος μεγάλος άθλος της «Άυτοκεφάλου Έκκλησίας της Ελλάδος». Και συνεδριάζουν οι άγιοι Πατέρες άκούοντας με έμβριφάλο Έκκλησίας της Ελλάδος». Και συνεδριάζουν οι άγιοι Πατέρες άκούοντας με έμβριφάλο θεια τον Κουτρέλλη, τους ζηλωτές του Χριστού, τα παλιοημερολογίτικα γραβδια για να διαπιστώσουν την άθεϊα του Γληνού και του Δελμούζου. Μά έμεις να τους βγάλουμε από τον κόπο. Τους δηλώνουμε. Χριστιανοί σάν κι αϊτούς δεν είμαστε. Ό,τι πιστέβουν αυτοί, δεν το πιστέβουμε. Ό,τι πράτουν αυτοί δεν το πράτουμε. Αν αυτοί είναι τέτιοι που είναι, γιατί πιστέβουν σε θεό, έμεις δεν πιστέβουμε στο θεό τους. Υποκριτές, για Σας είπε ο Χριστός, όσα είπε για τους Γραμματείς και Φαρισαίους.

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΕΡΩΤΗΜΑ. Ο κ. Δελμούζος, δημοσίεψε στις έφημερίδες την άπάντηση, που έδωκε στο έγγραφο της Ίερας Συνόδου. Το γύρισε συστημένο με την έπιγραφή «Άπαράδεκτον. 1928.» Πάει καλά. Προσθέτει όμως. «Είναι ή μόνη άπάντηση, που μπορεί να δώσει ένας άνθρωπος, που σέβεται τον εαυτό του, τους νόμους και την εκκλησία του τόπου του». Μά τί θά πει τούτη έδω ή ήθικολογική προσθήκη. Πώς μπορείς σήμερα να σέβεσαι και τα τρία αυτά μαζί; Να είσαι «άνθρωπος», και να σέβεσαι τον εαυτό σου, δηλ. έναν «άνθρωπο» και συνάμα να σέβεσαι τους νόμους του τόπου σου, δηλαδή τους νόμους που νομοθετεί μιá όλιγαρχία, για όρισμένους όχι πάντα ήθικούς και ανθρώπινους σκοπούς; Οι νόμοι λοιπόν αυτοί επιτρέπουν και επιβάλουν τη δίωξη σου, αν πιστέβεις και διδάσκεις, πώς ή άνάσταση του Λαζάρου λ. χ. είναι ή θρύλος ή ταχυδαχτυλογράφια. Πώς μπορείς να τους σέβεσαι; Άρα να μην αγωνίζεται για να τους αλλάξεις; Και να σέβεσαι και την εκκλησία του τόπου σου. Δηλαδή το Μητροπολίτη Δημητριάδος. Γιατί τί άλλο είναι ή Έκκλησία του τόπου σου άπό τα πρόσωπα, που την αποτελοῦν άπό τα έργα τους, τη ζωή τους, τη δράση τους; Τί έχει σάρκα, όστά και ζωή; Το «γράμμα» που παπαγαλίζεται άπό τα βιβλία, ή ή πράξη και ή ενέργεια; Μπορεί λοιπόν ένας «άνθρωπος» να σέβεται σήμερα και τον εαυτό του και τους νόμους και την εκκλησία του τόπου του, όταν φυσικά μένει μέσα στα όρια της πραγματικότητας και δεν τοποθετεί στη θέση της άνύπαρχτα ιδεολογικά φαντάσματα;

Η ΔΙΕΞΟΔΟΣ. Έπειδή γενήθηκες Χριστιανός, δηλαδή σε έκαμαν χωρίς να σε ρωτήσουν μέλος μιás θρησκευτικής κοινότητας, δε μπορείς να βγεις από αυτήν διαφορετικά παρά άφορεσμένος. Δηλαδή να διαβάσουν οι παπάδες σόλες της εκκλησίας, πώς σε καταδικάζουν οι Άγιοι Πατέρες στο «Πύρ το έξώτερον, το ήτοιμασμένον τῷ Διαβόλῳ και τοίς άγγέλοις αὐτοῦ», να άκούσεις όλες τις χριστιανικότερες και ευαγγελικότερες κατάρες, που δημιούργησαν οι ποιτισμένοι στο φαρμάκι του μίσους και του πάθους καλόγεροι, να μη λιώ-

σου οι σάρκες σου, να πεθάνεις από κακές δρώσκειες, να σβήσει ή σπορά σου από το πρόσωπο της Γης και... και... και... Αυτά βέβαια σήμερα μόνο το πλατύ γέλιο αξίζουν και την απάντηση του Λυσκαράτου, «ν' αφορέσουν και τα παπούτσια των παιδιών μου για να μη λιώνουν και αναγκάζομαι να τους αγοράζω καινούργια.» Δέ ντρέπεται όμως η «Εκκλησία» για το κατόντημα της; Και μόνο να προφέρει κανείς τέτλια πράματα σήμερα, τι διαφέρει από τις πλύστρες, που βρίζονται έτσι μέσα στις αυλές των σπιτιών;

Υπάρχει όμως μια ανθρώπινη διέξοδος απόλα τούτα. Η απλή παραίτηση. Την έχουν νομοθετήσει σε άλλες χώρες. Μια απλή δήλωση πως πάβει να είναι κανείς μέλος ορισμένης εκκλησίας. Ένα κράτος πολιτισμένο έχει χρέος σήμερα να δημιουργήσει αυτό το νομικό τύπο και να κανονίσει τη νομοθεσία έτσι, που μια τέτλια παραίτηση να μη έλατώνει σε τίποτα τα δικαιώματα και στις άστικες ικανότητες του πολίτη, γάμο, όνομασία παιδιών, όρκο στα δικαστήρια ή όπου άλλο, ταφή κ.τ.λ.

Έτσι και η Εκκλησία θα λυτρωθεί από τον ξεπεσμό να δικάζει άθεους και να διαβάξει κατάρτες, και ένα πλήθος τίμιοι άνθρωποι θα γλυτώσουν από την αναγκαστική υποκρισία και ψευτιά, που σαυτή είναι καταδικασμένοι σήμερα. Να τηρούν τους τύπους, που δέν τους πιστέβουν.

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗ ΔΙΚΗ: Η ΛΥΣΗ ΜΙΑΣ ΑΠΟΡΙΑΣ. Όλοι άπορούσαν. Άφοϋ δ' Ιστράτη άπελάθηκε, άφ' ου δ' Καζαντζάκης ταξιδέβει έξω, τι ζητούσε ή δικαστική άρχή επιμένοντας με τόσο πείσμα να δικάσει τον πρόεδρο του σωματείου, που νοίκιασε την αίθουσα για τη διάλεξη; Και με τόσο πείσμα, ώστε άφου οι κυριότεροι μάρτυρες της κατηγορίας—χωροφύλακες, όργανα του κράτους—δέν παρουσιάζονταν, ή εισαγγελία να όρίζει τη δίκη στις συντομότερες δυνατές προθεσμίες, β του Άπριλη, β του Μάη, 1 του Ιούνη; Ποιό ήταν το μεγάλο έγκλημα, που έπρόκειτο να δικάσει; Μά ή άπορία λύθηκε, όταν ο κ. Εισαγγελέας έβγαλε τον περίφημο φιλιπικό του «κατά κομμουνιστών» που δέν είχε σχεδόν καμιά σχέση με τη διαδικασία, και τον έστειλε έπειτα δακτυλογραφημένο σε όλες τις έφημερίδες. Η δίκη έγινε για να φηγουράρει ο κ. Εισαγγελέας για «σύλος και σωτήρας του κινδυνεύοντος καθεστώτος». Είναι, βλέπετε, ο δρόμος, που σήμερα οδηγεί στη Ρώμη, δηλαδή στα άνωτερα αξιώματα.

ΑΜΑΘΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ: Φαίνεται όμως, πως κονιά στον κομμουνιστοφαγικό ζήλο χρειάζεται για άπαραίτητο προσόν δικαστικής άνάδειξης και ή άμάθεια. Έτσι εξηγείται γιατί ένας τόσο ζηλωτής των κοινωνικών θεσμών και προστάτης τους, ένας άνώτερος δικαστικός δέ φροντίζει να μάθει, όσα ξαίρουν σήμερα και οι πρωτοετείς φοιτητές. Έτσι στην παραπεμπτική πρόταση του κ. Εισαγγελέα μπροστά στο συμβούλιο των Πλημμελειοδικών λαμποκοπούν τα ακόλουθα μαργαριτάρια. «*Μεταξύ των πυκνών φαλάγγων των άποστολών του κοινωνικού Ρωσικού ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΥ, καταλεγόμενος και ο εκ των κατηγορουμένων Παναίτ Ιστράτη..... ήθέλησε και ένταυθα να συνεχίσει την ύπουλον και μεθοδικήν και πείσμονα διδασκαλίαν της ΚΑΤΑΛΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟΥ ΔΙΑ ΤΟ ΝΕΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ.*»

Μηδενισμός και κομμουνισμός—ένα πράμα για τον κ. Εισαγγελέα. Κομμουνισμός σημαίνει κατάλυση του καθήκοντος. Η κρατική έννοια είναι άνυπαρκτη στο κομμουνιστικό κράτος. Ο κ. Εισαγγελέας όμως δέν έπρεπε να μιλάει τουλάχιστο με τόση άσέβεια για τη Ρωσία, γιατί έχει μέσα του κάτι γνησιότατα ρωσικό. Στο μυαλό του όλες οι έννοιες, που σχετίζονται με τα κοινωνικά προβλήματα είναι άληθινή «ρούσικη σαλάτα».

ΜΕΓΑΛΕΙΟ: Να και μια φράση που τιμά και την καθαρέβουσα και τον κ. Εισαγγελέα «*Άλλά τιαύτη υπήρξε πάντοτε ή άποστολή και ή πολιτεία του Γληνού. Επιτυχών να γίνει ο κύριος εργάτης της διχοστασίας μεταξύ των εκπαιδευτικών λειτουργιών (όρα κατάθεσιν Εύστρ. Κουλουμβάκη), δέν ώκνησε να στείρει την γύριν των αδυναμιών και των ούτοπιστικών πόθων των άσλοϊκών και εύπλοτων μαζών εις τους ανέμους μιας ύπ' αυτού και των λοιπών συναιτίων εξαγγελιομένης καλλιτέρας μελλοντικής κοινωνικής καταστάσεως.*» Μεγαλείο!

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ: Αίθουσα σταύλος. Ύψηλά τρεις δικαστές. Ο Πρόεδρος πολύ συνετός, από την πρώτη στιγμή κατάλαβε το γελοίο της κατηγορίας. Οι δύο άλλοι, σοβαροί και άτεγκτοι κριτές. Ο ένας έξ' επαγγέλματος κομμουνιστοφάγος, ο άλλος δόκιμος κομμουνιστοφάγος. Παίρνουν με τη σειρά στα χέρια τους το «Ρίζοσπάστη» και διαβάζουν μια φράση, που περιγράφει τα βασανιστήρια των ρώσων χωρικών από τους «Λευκούς». Και οι δύο άγνωστον, τι θα πει «Λευκοί». Νομίζουν, πως πρόκειται για το ρούσικο καθεστώς πριν από την Έπανάσταση του 17. Είναι άλήθεια λοιπόν, πως ο τσάρος ξεκαίλιαζε ανθρώπους; Πώς τους έχυσε στην κοιλιά άναλυτο μολύβι; Τι φριχτά ψέματα λένε αυτοί κομμουνιστές για να φανατίζουν τα πλήθη.

463

Σχόλια

Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΡΑΦΩΤΙΑ. Έξετάζεται ένας χωροφύλακας. Ο άνθρωπος δέν ξέρει, που πάν τα τέσσερα. Οι δικαστές επιμένουν να φωτισθούν από τη λογική του. Ήταν συννενοημένος ο Ιστράτη με το Γληνό; Ο χωροφύλακας.—Μπορεί να ήταν, μπορεί και να μην ήταν. Ο δικαστής.—Η λογική σου έσένα τι λέγει; Και ο «Καραφωτιάς» άπαντάει. «Μά ή λογική μου λέει, πως θα ήταν συννενοημένοι.» Και ο Εισαγγελέας «*Νά σημειωθεί στα πραχτικά, παρακαλώ ή γνώμη αυτή του μάρτυρος.*»

ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ: Άν δέν «τύχαινε» ο Ιστράτη να γνωριστεί με το Γληνό την ώρα της διάλεξης, άν δέν «τύχαινε» ο Ιστράτη να γράψει τη διάλεξη του εκείνο το άπόγεμα, άν δέν «τύχαινε» να μεταφράσει τη διάλεξη ο Πρεβελάκης, ή κατηγορία ήταν άποδειγμένη. Δηλαδή ο Γληνός όργάνωσε τη διάλεξη «έκ συστάσεως» με τον Ιστράτη δια να προκαλέσουν ταραχές.

ΜΑΡΤΥΡΕΣ: Στερηθήκαμε από το πανηγύρι της μαρτυρίας του κ. Κουλουμβάκη. Μας άποζημίωσε ως ένα βαθμό ή μαρτυρία του κ. Άλ. Έμπειρικού Κουμουνδούρου. Τι νούμερο! Όσαν έβγαίνε από την αίθουσα τον ρώσικα κάτοικο. «Έχετε φιλολογικά προηγούμενα με τον Ιστράτη;»

Η ΔΙΚΗ ΚΑΙ Η «ΕΣΤΙΑ»: Πρώτος μάρτυρας της κατηγορίας ένας συντάχτης της «Εστίας». Ο κ. Δαμασκηνός μάρτυρας της κατηγορίας, γιατί δημοσίευσε ένν γράμα στην «Εστία». Ο κ. Άλ. Έμπειρικός—Κουμουνδούρος μάρτυρας της κατηγορίας, γιατί δημοσίευσε ένα γράμα στην «Εστία». Μήπως και ο κ. Εισαγγελέας πήρε την έντολή να κάμει τη δίκη από τα γραφεία της «Εστίας»;

ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΔΟΣΙΕΣ: Η άστική κοινωνία ήθελε τον κ. Εισαγγελέα θεατρίνο της προστασίας του κοινωνικού καθεστώτος. Και ο κ. Εισαγγελέας έπαιξε το ρόλο του. Και πολλοί «φιλολογικοί έπαναστάτες» ήθελαν τον κ. Γληνό θεατρίνο του κομμουνισμού. Και ο κ. Γληνός δέν έπαιξε το ρόλο του. Προδοσία!

ΚΑΤΑΡΕΥΣΗ! Την ώρα, που το άκροατήριο περίμενε να βγει ή άπόφαση μια παλιοθερμάστρα άναποδογυρίστηκε μέσα στην αίθουσα και γκρεμίστηκαν με τρομερό κρότο οι τενεκεδένοι σωλήνες της. Και ένας από το άκροατήριο «Το σαρακοφαγωμένο άστικό καθεστώς καταρέει.»

Η ΚΡΙΤΙΚΗ: Α'. Η «Εστία. Η δίκη είχε τη συνέχεια της στις κριτικές μερικών καλοθηλητών. Πρώτη ή «Εστία». Στην άπολογία του είχε όνομάσει ο κ. Γληνός την «Εστία» μαύρη αντιδραστική έφημερίδα. Την άλλη μέρα γράφει ή «Εστία» σχόλιο στη δίκη με τον τίτλο «άνθρωπάκοι.» Θέτει λοιπόν ή «Εστία» ως δεδομένο, ότι ο κ. Γληνός είναι «κομμουνιστής»—«είτε έξ' έλλιπούς διανοητικής διαπλάσεως είτε και εκ λόγων κομματικής έκμεταλλεύσεως»—«χρησιμοποιών προς παραπλάνησιν των πολλών το προσωπειον του «σοσιαλισμού» Έπειδή λοιπόν ο κ. Γληνός, ένω είναι κομμουνιστής, δέν όμολόγησε στο δικαστήριο ένα άνυπαρχτο γεγονός, ότι δηλαδή συννενοήθηκε με τον Ιστράτη για να προκαλέσουν ταραχές, ο κ. Γληνός είναι *άνθρωπάκος.* Άς αφήσομε κατά μέρος την άπορία γιατί κανείς «έξ' έλλιπούς διανοητικής διαπλάσεως» γίνεται κομμουνιστής και δέ γίνεται σοσιαλιστής, (άστος βέβαια δέ γίνεται ποτέ, γιατί ή έκμετάληψη χρειάζεται *έξυπνάδα και μπαγαποντιά*), και ός ρωτήσομε πρώτα, τι είδους «κομματική έκμετάλλευσις» υπάρχει το να γίνει κανείς σήμερα κομμουνιστής; Το κομμουνιστικό κόμμα είναι σε διωγμό, οι περισσότεροι όπαδοί του βρίσκονται στις φυλακές. Ούτε θέσεις διαθέτει, ούτε αξιώματα, ούτε σχέσεις με τράπεζες, και με άλλους οικονομικούς όργανισμούς. Άγώνας, πάλη, κατάκριση, βρισιά, φυλακή, έξορία είναι ή μοίρα των ανθρώπων που πηγαίνουν σήμερα στον κομμουνισμό. Η *έκμετάλλευση «δολόκληρη»* είναι με το μέρος των άστών, και μάλιστα των συντηρητικών και μάλιστα εκείνων, που πλευρίζουν

αδιάκοπα στην εξουσία. Πρώτη λοιπόν κακοήθεια της «Εστίας» ο χαρακτηρισμός αυτός.

Έπειτα, γιατί ο κ. Γληνός φορεί το προσωπίδιο του σοσιαλισμού για να παραπλανήσει τους πολλούς; Μήπως υπάρχει σοσιαλιστικό κόμμα για να το εκμεταλεφτεί ο κ. Γληνός; Όχι. Και γιατί αυτός όντας κομμουνιστής, θα εργάζεται υπέρ του σοσιαλισμού, αφού είναι γνωστό, πως οι κομμουνιστές τίποτε δε σιχαίνονται και δεν πολεμούν περισσότερο από τον *απολιτικό σοσιαλισμό*, που τον θεωρούν προδοσία του αληθινού σοσιαλισμού; Ποιους λοιπόν θα παραπλανήσει τους άνυπαρχτους σοσιαλιστές ή τους κομμουνιστές, που θα τον βρίσουν; Δεύτερη λοιπόν κακοήθεια της «Εστίας» το «προσωπίδιο» του σοσιαλισμού.

Μά ο κ. Γληνός δεν είχε το θάρρος της γνώμης του και σαν υπηρέτρια είπε, πως δεν ήξερε, ότι ο Ισραάτ θα μιλούσε κομμουνιστικά.

Αυτό όμως ΔΕΝ το είπε ο κ. Γληνός. Ο κ. Γληνός είπε απεναντίας στο δικαστήριο, πως και αν ήξερε, πως ο Ισραάτ ήταν έπιστήμονας κομμουνιστής μαρξιστής, θα τον καλούσε ένα περισσότερο να μιλήσει. Ο κ. Γληνός άπόδειξε μόνο στο δικαστήριο και με περιστατικά «τυχαία» και χρήσιμα μόνο για τη μανταλιτέ των Ελλήνων δικαστικών, ότι δεν είχε συνηθίσει «από πριν» με τον Ισραάτ για να κάμουν διάλεξη προκλητική ταρχών. Γιατί ήθελε να αποκρούσει και από τον έαυτό του και από το σωματοειό, που εκπροσωπεί, και το «δόλο» και την όργάνωση πολιτικών διαδηλώσεων από μέρος του Έκπαιδευτικού Όμιλου. Ός προς το μάθημα όμως της ήθικης αξιοπρέπειας—τη μεγαλύτερη αναισχυντία της «Εστίας»—ιδιαιτέρως στην «Εστία» και στα «Κύρου Παιδιά» δε μπορεί να αναγνωρίζεται ο κ. Γληνός τέτιο δικαίωμα. Ο κ. Γληνός δεν διεκδικεί τίτλους ήρωισμού. Δε θυσίασε όμως ποτέ την έπισημονική του γνώση και την ήθική του αξιοπρέπεια σε κανένος είδους συμφεροντολογικό ύπολογισμό. Με μεγάλη μας δυσφορία και μόνο για να πιστοποιήσουμε με γεγονότα τη βεβαίωση μας, είμαστε υποχρεωμένοι να αναφέρουμε μερικά χαρακτηριστικά σημεία. Μόλις τέλειωσε το Πανεπιστήμιο στα 1905, ενώ ήταν ακόμη πρόσφατα τα Εύαγγελιακά και τα Όρεστειακά, και τον καιρό, που καμιά Αθηνέικη έφημερίδα δεν τολμούσε να δημοσιέψει ούτε μια γραφή του Ψυχάρη, τον καιρό που ήταν τόλμημα και να κρατάει κανείς στα χέρια του το Νουμά τον καιρό, που κανένος ακόμη εκπαιδευτικός σε δημόσια θέση δεν τολμούσε να μιλήσει για δημοτικισμό, αυτός υπηρετώντας στη Μικρά Ασία Διευθυντής στην «Αναξαγόρειο Σχολή», προκάλεσε την έπίθεση όλων των έφημερίδων της Σμύρνης, που έπλεαν στο σκοτάδι του πιδ μαύρου μεσαιωνισμού και του κοτζαμπασισμού, γιατί έλεγε δημόσια τις ιδέες του. Στα 1906 καθηγητής στη Σμύρνη μίλησε στην αίθουσα της Εύαγγελιακής Σχολής στο μνημόσυνο του Δ. Βερναρδάκη και τον ύμνησε, γιατί από τους πρώτους είδε την αλήθεια για τη δημοτική γλώσσα. Αυτό ήταν το ίδιο την εποχή εκείνη και στο μέρος εκείνο ο να έξυμνούσε σήμερα ένας καθηγητής του Πανεπιστημίου μέσα στη Μεγάλη Αίθουσα των τελετών τις ιδέες του Κάρλ Μάρξ. Στα 1907 μίλησε για τη διδασκαλία της Νέας Έλληνικής και ζήτησε να μπει ή διδασκαλία των δημοτικών τραγουδιών και του Σολωμού και όλης της δημοτικής Λογοτεχνίας και γλώσσας σε όλη τη Μέση Έκπαίδευση. Αυτό σε μια εποχή, που και στην Αθήνα δεν τάλεγε κανένος εκπαιδευτικός και σέναν τόπο βυθισμένο στην πρόληψη. Στα 1916 άφησε δημόσια θέση Ισοδύναμη με καθηγητή στο Πανεπιστήμιο, τη θέση του Διευθυντού του Διδασκαλείου της Μέσης Έκπαιδευσεως» για να εργαστεί στον Έκπαιδευτικό Όμιλο. Την ίδια χρονιά γνώρισε τη φυλακή μαζί με τον πατέρα των Κύρων, γιατί έλεγε φανερά τις ιδέες του για τον Κωνσταντίνο. Έπειτα πήγε στη Θεσσαλονίκη και δέχτηκε άργότερα τη θέση Γενικού Γραματέα στο Υπουργείο της Παιδείας μόνο με τον «δρό» να γίνει ή γλωσσοεκπαιδευτική μεταρύθμιση.

Το Νοέμβρη του 1920, όταν οι έπιτελείς του Βενιζελικού κόματος είχαν σκορπίσει στα τέσσερα σημεία του δρίζοντος και τα παιδιά του Κύρου, ποιός ξέρει σε ποιό άμπάρι βαποριού ήταν κρυμένα, έμεινε «μόνος» αυτός στη θέση του και παράδωκε το Υπουργείο του κανονικά στον τότε ύπουργό Ζαΐμη, τον προσφώνησε και του παρουσίασε τους ύπαλλήλους και του έδωκε παραίτηση και από τη μόνιμη θέση του, έπειδή ή παραμονή του στο ύπουργείο «συνδέεται με την έφαρμογήν ώρισμένου εκπαιδευτικού προγράματος».

Στις 6 του Νοέμβρη 1920 τη στιγμή που έπεφταν ακόμη οι πιστολιές για το «διώξιμο του Βενιζέλου», άνοιξε την αίθουσα του Έκπαιδευτικού Όμιλου και άρχισε τις δημόσιες συγκεντρώσεις του Σωματείου συνεχίζοντας τον άγώνα το γλωσσοεκπαιδευτικό και έχοντας κρεμασμένη στην αίθουσα την εικόνα του Βενιζέλου. Και κράτησε τον άγώνα αδιά-

κοπα και γνώρισε το 1921 τα μουντρούμια της «Αναπληρωματικής Διοίκησης» του Κωνσταντινόπουλου, τον καιρό, που τα «Κύρου Παιδιά» περιέφεραν τη σάφρονα άναντρία τους στις Εύρώπες.

Στα 1923 γύρισε στο Υπουργείο της Παιδείας μόνο για να συνεχίσει την Έκπαιδευτική Μεταρύθμιση. Ήταν το άπλούστερο πράμα να συνθηκολογήσει άργότερα με τον Πάγκαλο για να διατηρήσει τη θέση του. Ήταν το άπλούστερο πράμα και για νεοελληνικούς χαρακτήρες αυτόνοήτο να είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, όταν στα 1918 είχε στα χέρια του την εκάθαρση του Πανεπιστημίου και του προσφέρονταν οι ψήφοι των καθηγητών παρακλητικά. Ήταν το άπλούστερο πράμα να πάει καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, αφού αυτός έσύνηταξε τον όργανισμό του και είχε όλα τα μέσα να έξασφαλίσει το διορισμό του. Όσο για την Ικανότητα του για να διδάξει Φιλοσοφία και Παιδαγωγικά και Κοινωνιολογία, την έδειξε και σε δημόσιες διδασκαλίες και στο Διδασκαλείο της Μέσης Έκπαιδευσεως και στην Παιδαγωγική Ακαδημία διδύσκοντας και στα δυό ιδρύματα όχι άπλους φοιτητές, αλλά ώριμους καθηγητές της Μέσης Παιδείας. Ήταν τέλος το άπλούστερο πράμα και για νεοελληνικούς χαρακτήρες αυτόνοήτο, ΝΑ ΣΙΩΠΗΣΕΙ ΜΟΝΟ ως σήμερα, αφού πάφτηκε στα 1926 από τον Πάγκαλο, για να έχει τώρα τη λαμπρότερη άποκατάσταση στο Υπουργείο της Παιδείας, αφού δεν υπάρχει ύπουργός, που να πέρασε από το Υπουργείο της Παιδείας και που να μην ξέρει την αξία του. Πέντε μέρες μετά τις εκλογές του 1926 ο κ. Καφαντάρης, άρχηγός τότε του κόματος, που πλειοψηφούσε, κάλεσε τον κ. Γληνό, παυμένο και κατασικοφαντημένο από την «Εστία» και άκουσε επί πέντε ώρες έπιδοκιμαστικά την άνάπτυξη του εκπαιδευτικού του προγράματος. Τι σήμαινε αυτό για τη θέση και την εκτίμηση του κ. Γληνού από το κόμμα των φιλελευθέρων, αυτό το καταλαβαίνει βέβαια κάθε έξυπνος και κάθε κουτός ρωμιός και πολύ περισσότερο ένας «έκμεταλευτής». Στον κ. Γληνό τέλος και στα 1920 και στα 1923—στην «Εστία» είναι δημοσιευμένη σχετική δήλωση του—και στα 1926 προτάθηκε βουλευτική ύποψηφιότητα από τα Δημοκρατικά κόματα. Ο κ. Γληνός όμως συνειδητά και ψύχραιμα τα θυσίασε όλα αυτά για να ακολουθήσει τον καλό ή κακό—έστω—δρόμο των ιδεών του. Θυσίασε με ψυχικό σπαραγμό πολύτιμες φιλίες και συνεργασίες για να μπορεί να λέει έλεύστερα ήτι στοχάζεται, για την ήθική λεφτεριά, που είναι το πολυτιμότερο αγαθό για τον άνθρωπο. Και οι «άνθρωποι» της Έστίας τον όνομάζουν σήμερα «έκμεταλλευτή και άνθρωπάκο.» Ή είναι σαν πολύ.

Β'. «ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» Από την αντίδραστική παράταξη δε μίλησε μόνο ή «Εστία» για τη δίκη, μίλησαν με κύριο άρθρο και τα «Έλληνικά Γράμματα». Και βρήκαν πως άβλη την κίνηση, που συμμετέχει και ο κ. Γληνός δεν υπάρχει ούτε «δράμι πνευματικής ζωής» Γιατί; Γιατί ο κ. Γληνός δε μιλάει ούτε για «αίσθηματικό σοσιαλισμό», ούτε για «χριστιανικό σοσιαλισμό». Ένώ στοχάζεται «μαρξιστικά», λέει πως δεν είναι κομμουνιστής. Για να διατηρήσει μια «φρανταστική και φτωχή άδυπαρξία» και «από σκοπιμότητα και συμφεροντολογία» δεν πηγαίνει ούτε με τη δεύτερη ούτε με την τρίτη διεθνή. Μά ποιόι μιλούν έτσι; Δεν είναι αυτοί οι ίδιοι, που πέρυσι κοροϊδεςβαν τις κοινωνιολογικές κατατάξεις και φώναξαν, πως ο άνθρωπος, ή κοινωνία, ή ζωή, ή πλούσια και πολυσύνθετη, δε μπαίνει σε καλούπια; Δεν είναι αυτοί, που πολεμούσαν τη σχηματοποίηση και ήθελαν ναγκυαλιάσουν το ζωντανό άνθρωπο; Τώρα όμως, έπειδή δεν τους δόθηκε λέει, μια κατάταξη, μια ταξινόμηση, γι' αυτό είδαν μπροστά τους καρικατούρες ανθρώπων. Και στο άκόλουθο φύλλο τους άπαντώντας σε κάποια παρατήρηση, θεώρησαν άναγκαίο να δικαιολογηθούν, γιατί δεν αναφέρανε λέει «όλα τα είδη του σοσιαλισμού» δηλαδή γιατί δεν έδωκαν άκριβέστερα τα καλούπια, που μόνον μέσα σαυτά μπορεί να πλαισιώνεται ένας «πνευματικός άνθρωπος». Αυτοί είναι οι «άνθρωποι». Τους δέρνει άμάθεια και κακή πίστη. Τη μια φορά είναι κανείς κακός, γιατί προσπαθεί να νιώσει το κοινωνικό φαινόμενο με μια μεθοδική συστηματοποίηση, που είναι αυτή ή ουσία της έπιστήμης. Τότε είναι άδειος και κούφιος. Την άλλη φορά είναι καρικατούρα ανθρώπου, γιατί δεν κολάει στη ράχη του μια έτικέτα. Ένας έπιστήμονας πρέπει να είναι ή πρόβος κόματος ή παλιάνθρωπος. Μά μήπως και τώρα άποδείχνουν τη νέα θέση τους; Άποδείχνουν, πως όποιος στοχάζεται μαρξιστικά, πρέπει να είναι και κομμουνιστής; Θα τους διαψεύσει όχι μόνο μια σειρά άπέραντη από ανθρώπους έπιστήμονες εύρωπαίους, που είναι μαρξιστές, χωρίς να είναι κομμουνιστές, μά και δλόκληρα

κόματα, όπως η Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία με δέκα εκατομύρια ψήφους, που έχει για θεωρητική σημαία της το μαρξισμό χωρίς να είναι κομμουνιστική. Αποδείχνουν καν τη συμφεροντολογική άποψη που συκοφαντικά αποδίνουν στους άλλους; Μά ίσα ίσα η συμφεροντολογική άποψη θα απαιτούσε την κατάταξη που θέλουν αυτοί. Μήπως όμως πρόσεξαν καν τη δίκη ή την παραμορφώσανε; Μελετήσανε την ακριβολογημένη και ζυγισμένη και σεμνή στάση του κ. Γληνού; Ήθελαν θεατρικές χειρονομίες για να βγαύν έπειτα να μιλήσουν για πολιτική δημοκρατία. Αυτοί, που μασάνε μαστίχα τον ανθρωπισμό, είναι άνικανοι να νιώσουν τη στάση ενός τίμιου ανθρώπου. Ο κ. Γληνός έχει δηλώσει απολύτως επίσημα και φανερά, τι είναι. Είναι σοσιαλιστής στην πλατειά σημασία της λέξης, στην καθαρά πνευματική ίσα ίσα, και όχι στενά πολιτική και κομματική σημασία της λέξης. Στοχάζεται όχι «μαρξιστικά» ή «μη μαρξιστικά», αλλά *επιστημονικά*, γιατί η επιστήμη δεν έχει παράτιλους, είναι απλά «επιστήμη», ζήτηση της αλήθειας. Πιστέβει στο σοσιολισμό, σά φόρμα ζωής, που δημιουργείται από τους αντικειμενικούς όρους και που είναι ανώτερη από τη σημερινή. Εργάζεται μέσα στη σφαίρα των πνευματικών ενεργειών για να προετοιμάσει κατά τη μικρή του δύναμη τις ψυχές να δεχτούν και να θελήσουν και να δημιουργήσουν συνειδητά τη νέα μορφή της ζωής. Αν υπάρχει κάτι, που δείχνει καθαρά πνευματική διάθεση και όχι στενά πολιτική ή συμφεροντολογική, είναι ίσα ίσα αυτή η θέση του ζητήματος. Μόνο τεράστια άγνοια, μόνο καθολική απουσία επιστημονικού και φιλοσοφικού πνεύματος θα απαιτούσε από έναν επιστήμονα να τοποθετεί τον εαυτό του μέσα στα σημερινά πλαίσια της κομματικής παράταξης και μάλιστα στην Ελλάδα. Ακόμη για έναν πολιτικό δε θα ήταν αυτό απαραίτητο, αν αυτός έβλεπε μια νέα πλαισίωση για χρησιμότερη στον αγώνα του. Μά γιατί συζητούμε και με ποιούς συζητούμε; Χαρίζουμε στον τίτλο του «άνθρωπου» στον κ. Μπασιά. Κι εμείς ως μένουμε «καρικατούρες άνθρ όπων». Είναι ίσως πολυτιμότερο αυτό από το πελάγωμα μέσα στην αμάθεια και την κακοπιστία.

Γ'. Ο «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» ΚΑΙ Η «ΝΕΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ». Στο περασμένο φυλλάδιο της «Αναγέννησης» και στο άρθρο «Χαίρε, ω χαίρε, ελευθερία» μιλούσαμε ενάντια στο μεσαιωνικό νομοσχέδιο κατά του «κομμουνισμού». Θέλοντας να δείξουμε, πως η μαύρη αντιδραστικότητα της αστικής τάξης ήταν τεχνητή και άδικαιολόγητη, θέλοντας να αφαιρέσουμε από τους Τουρκοβασίληδες το πρόσχημα της «κοινωνικής άμυνας», γράψαμε «Η δράση αυτή (του «κακουργούντος κομμουνισμού») παρουσιάστηκε μόνο στην έκδοση μιας μετριότατης εφημερίδας, που φρυτζώνει, και σε κάποιους φωναστικούς κυριακάτικους περιπατικούς μερικόν εκατοντάδων ατόμων». Δεν τά είπαμε αυτά για να κάμουμε γενικότερη κριτική του ελληνικού κομμουνιστικού κόματος. Αν είχαμε αυτή την πρόθεση θα είχαμε να ποῦμε και πολλά άλλα πράματα. Πολύ λιγότερο βέβαια ήταν η πρόθεση μας να κάμουμε κριτική του κομμουνισμού. Πιστοποιήσαμε μια κατάσταση κατά την αντίληψη μας αληθινή και ίσως δώσαμε άφαρμη και για αυτοκριτική. Για άπάντηση δεχτήκαμε από το «Ριζοσπάστη» σωρεία από προσωπικές βρισιές. Αυτές θά μās ενδιέφεραν, αν κάμαμε εκείνο, που φαντάζονται μερικοί άνθρωποι του «Ριζοσπάστη». Αν διεκδικούσαμε δηλαδή προσωπική θέση μέσα στο κομμουνιστικό κόμα. Ας ήσυχάσουν. Αν οι «λικβινταριστές» καθώς λέει ο «Ριζοσπάστης» ζήτησαν να γίνουν δεχτοί στο κόμα άνθρωποι σαν κι εμάς, εμείς ούτε τους «λικβινταριστές» γνωρίζουμε ούτε καμιά έντολή τους δώσαμε ποτέ να ενεργήσουν για λογαριασμό μας. Εκείνο όμως, που ενδιαφέρει γενικότερα το σοσιαλισμό, είναι η ταχτική του «Ριζοσπάστη». Και η ταχτική αυτή είναι όληθρια και ο ζήλος μερικόν ανθρώπων, που πιστέβουν πως εργάζονται για τη νίκη του προλεταριάτου, πολύ υποπτος. Οι άνθρωποι αυτοί χρησιμοποίησαν και την ευκαιρία της δίκης του κ. Γληνού για να τον βρῖσουν και στο «Ριζοσπάστη» και στη «Νέη Επιθεώρηση» με το χυδαιότερο τρόπο. Όχι μόνο καμιά σοβαρή προσοχή δεν έδειξαν, που είναι χρέος τους, όχι μόνο καμιά συμπάθεια σε συναγωνιστές στην πλατύτερη σημασία, αλλά ένα χυδαίο μίσος, ένα πέταγμα βαρβερου, ανάξιο σε ανθρώπους, που πιστέβουν, πως εργάζονται για κάτι καλύτερο.

Ας άπαντήσουμε με τὰ γεγονότα. Ο Έκπαιδευτικός Όμιλος δεν είπε ποτέ, πως είναι σωματείο κομμουνιστικό, ούτε σωματείο πολιτικό. Διακήρυξε πάντα σταθερά εδώ και δυό χρόνια, πως είναι σωματείο καθαρά *εκπαιδευτικό σοσιαλιστικό*, χωρίς δηλαδή ειδικότερο καθορισμό πολιτικού χρωματισμού ούτε στενά σοσιαλιστικού (Β'. Διεθνική), ούτε σεσημ

κομμουνιστικού (Γ'. Διεθνική). Καλώντας τον Ίσρατή να μιλήσει, διατηρούσε φυσικά το χαρακτήρα του και δεν είχε σκοπό, όπως το τόνισε ρητά ο κ. Γληνός, να κάμει ούτε πολιτική συγκέντρωση, ούτε πολύ λιγότερο πολιτική διαδήλωση. Έκαμε μια διάλεξη διαφωτιστική, όπως είναι στο πρόγραμμα του. Αν τὰ γεγονότα της «Αλάμπρας» βγήκαν έξω από αυτό το πλαίσιο, αυτό δε μπορούσε να ευθύνει τον Όμιλο, ούτε μπορούσε ο Όμιλος με κανένα τρόπο να πάρει επάνω του μια τέτια ευθύνη. Έπρεπε λοιπόν να άποδείξει, ότι ο Όμιλος ενεργήσε άυστηρά μέσα στο πλαίσιο του προορισμού του και της δράσης του και για να τάποδείξει αυτό, του χρησίμεψαν μερικά γεγονότα «άποδεικτικά» δηλαδή, τὸ ότι δεν υπήρχε από πριν συνείδηση με τον Ίσρατή, ούτε «σύστασις» ούτε «δόλος» ειδικός. Ο κ. Γληνός ούτε για τον κομμουνισμό είπε μια λέξη άποδοκιμασίας, ούτε άπάντησε στην πρόκληση του Εισαγγελέα λέγοντας «δεν έχω κομμουνιστικές ιδέες». Ο κ. Γληνός δεν είπε όμως ούτε εκείνο, που είπε ο Καζαντζάκης και ο Ίσρατή στον άνακριτή. «*Είμαστε δεθόδοξοι κομμουνιστές μαρξιστές*». Το γιατί δεν είπε ούτε τὸ ένα ούτε τὸ άλλο, άποτελεί ίσα ίσα τη διαφορά μεταξύ πολιτικής θέσης και πνευματικής θέσης μέσα στο σοσιαλιστικό κίνημα και ίσως και κάποια άλλη διαφορά, που δεν είναι άνάγκη να την υπογραμμίσουμε. Πιστοποιήσε ένα γεγονός. «Οτι δεν ανήκει στο κομμουνιστικό κόμα. Είναι ψέματα ή αλήθεια; Προκάλεσε τον εισαγγελέα σε συζήτηση, για τὸ τι ένοει μιλώντας για κομμουνιστικές ιδέες και ο Εισαγγελέας άπόφυγε να συζητήσει. Η διεκρίνηση λοιπόν σταμάτησε εκεί, που έπρεπε να ρυθίσει. Ο κ. Γληνός δεν είπε ούτε μια λέξη άποδοκιμαστική για τὸ περιεχόμενο της διάλεξης του Ίσρατή. Έκαμε μόνο ένα γενικό χαρακτηρισμό, ότι ήταν η έντύπωση ενός ανθρωπιστή λογοτέχνη από τὸ καθεστὼς της Ρουσίας. Μή δεν είναι άκριβέστατος ο χαρακτηρισμός; Τόνισε μάλιστα, πως αν ήταν ο Ίσρατή γνωστός μαρξιστής επιστήμονας κομμουνιστής, θα τον καλούσε ένα περισσότερο να μιλήσει.

Αν ο συνήγορος του κ. Γληνού στον επαγγελματικό του ζήλο άπάνω και ίσως παρασυρμένος από προσωπικές του πεποιθήσεις έκαμε μια άστοχη αντιδιαστολή, μιλώντας για «*άλητες κομμουνιστές και επιστήμονες*», αυτή δεν ευθύνει τον κ. Γληνό, και λυπάται γι' αυτήν ο κ. Γληνός ίσως ελικρινέστερα από κείνους, που τάχα θυμωσαν γι' αυτό.

Ο κ. Γληνός στάθηκε άυστηρά και άξενίπρεπα στο ρόλο, που έπαιξε, οργανώνοντας τη διάλεξη. Αν είχε πολιτικές ή δημοκοπικές βλέψεις, αν η ρεκλάμα ή τὸ συμπέρον καθόριζε τη διαγωγή του, θα θεωρούσε την ευκαιρία καταλληλότερη για να πουλήσει εύκολο ήρωισμό, για να κάμει θεατρική επίδειξη ιδεολογικού παλληκαρισμού, κατάλληλη για τὸ «*άχροατήριο*». Τι είχε να πάθει; Και τη φυλακή τη γνωρίζει, και δεν ήταν διόλου βέβαιο, πως θα πήγαινε και ως εκεί και αν ακόμη παληκαριζότανε. Τὸν ήθελαν διαδηλωτή κόματος; Δεν είναι. Είναι εργάτης μιας ιδέας, που προσπαθεί να την κατανοήσει ο ίδιος και να τη μεταδώσει επιστημονικά. Αυτή βέβαια η θέση δεν ικανοποιεί κανέναν από τους φανατικούς ή τους υποπτους σημαιοφόρους των πολιτικόν διαδηλώσεων. Έμεις δεχόμαστε τις βρισιές και τραβάμε άντρίκια τὸ δρόμο μας. Τὸ τέλος θα μās κοσκινίσει ύλους και θα ιδούμε τότε ποιὸι θα άπομείνουν μέσα στο κόσκινο των τίμιων, των ανιδιοτελών και των πιστών στον άπολυτωτικό αγώνα ανθρώπων.

ΑΛΗΤΕΣ ΚΟΜΟΥΝΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ: Ο δεύτερος συνήγορος μιλώντας στο τέλος της δίκης είπε μια φράση. «Ο κατηγορούμενος δεν είναι άλητης κομμουνιστής, είναι επιστήμονας». Δεν ήταν δυστυχώς δυνατό να διακοπεί ο συνήγορος για να γίνει άμεση ή επανόρθωση και, μόλις τέλειωσε, ο πρόεδρος σηκώθηκε και τὸ δικαστήριο άποσύρθηκε στη σύσκεψη. Μά η διαμαρτυρία γίνεται τώρα. Την άσύστατη αντιδιαστολή άποκρούουμε άπόλυτα. Ούτε τὸ να είναι κανείς άλητης είναι άπόδειξη ήθικης κατωτερότητας. Άπεναντίας οι άνήθικοι άνθρωποι κατοικούν κατά κανόνα σε μέγαλα. Ούτε ο κομμουνισμός είναι—κάθε άλλο—καταφρονετική προσωνομία. Οι ήρωικότεροι, οι τιμότεροι άνθρωποι του καιρού μας είναι στο στρατόπεδο των αγωνιστών της κοινωνικής άπολύτρωσης. Αν υπάρχουν άνθρωποι, που πιστέβουν σένα ιδανικό και θυσιάζονται γι' αυτό είναι σήμερα και' έξοχήν στο στρατόπεδο της εργατικής τάξης, που μάχεται ήρωικά για να ύψώσει τὸ ήθικό και τὸ πνευματικό επίπεδο όλης της ανθρωπότητας, να κάμει τὸ άνθρωπο «*Άνθρωπο*», ήθικό και τὸ πνευματικό επίπεδο όλης της ανθρωπότητας, να κάμει τὸ άνθρωπο «*Άνθρωπο*». Ούτε τὸ να είναι κανείς επιστήμονας σημαίνει αυτό καθ' εαυτό ήθικη άνωτερότητα, αν και ή άληθινή επιστήμη είναι και πρέπει να είναι δημιουργός και ήθικης αξίας. Άνθρωποι όμως

σάν τὸ Γκόρκι καὶ σάν τὸν Ἰσραήλ εἶναι πρότυπα καὶ δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλάει ἔτσι καταφρονετικά γιὰ «ἀλήτες». Διαμαρτυρόμαστε ἄλλη μιὰ φορὰ μὲ ὅλη τὴ δύναμη μας.

ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ἹΣΤΟΡΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ. Ἡ τελευταία κυβερνητικὴ μεταβολὴ εἶχε γιὰ ἀποτέλεσμα μιὰ τραγικὴ καταστροφὴ. Ἐχασε ἡ παιδεία, ἔχασε ἡ Ἑλλάδα, ἔχασαν τὰ πάτρια καὶ τὸ «κοινωνικὸ καθεστῶς» μιὰ ὑπέροχη, μιὰ θαυμαστὴ φυσιογνωμία. Τὴ ἀπόλεια ἀξιοδάκρυτη! Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἦταν στὸ ἔσχατο κατάντημα τῆς. Οἱ μαλλιαροκομμουνιστὲς ὀργιάζαν, κατατρῶγαν τὰ θεμέλια τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Στὸ Ὑπουργεῖο τῆς παιδείας ὅμως καὶ στὸ δωμάτιο τῆς Γενικῆς Γραμματείας ἦταν ἐγκαθιδρυμένος ἓνας παμπόνηρος, καὶ ἀνιδιοτελής «ιδεολόγος». Τοῦτος εἶχε συναρμολογήσει μὲ τὴ βοήθεια κάποιων ὑπαλλήλων **Νομοσχέδια Σωτηρίας.** Ὁ καλιομερολογίτης κρονόληρος κ. Ἀργυρός, τὰ ζέσταινε τὰ φούρνιζε, τὰ ξεφούρνιζε, τᾶστελνε στὴ Βουλὴ, τοῦ τὰ γύριζαν, τὰ ξανάπλαθε, τὰ ξανάστελνε, τοῦ τὰ ξαναγύριζαν. Κάτι φληναφοῦσε, κάτι σαλιάριζε, ἀλλὰ... τοῦ ἔλειπε τὸ ἀνάστημα. Καὶ ἔξαφνα ὑψώθηκε στὴ θέση του τὸ τεράστιο, τὸ ὑπέροχο ἀνάστημα τοῦ νέου Ἡρακλῆ. Τοῦτος τὰ πήρε, τὰ ξαναζέστανε καὶ κακάρισε *ugh! et ogh!*, ὅτι αὐτὸς θὰ καθαρῶσει τὴν κόπρη τοῦ Αὐγείου. Σφεντόνισε κατηγορίες, συκοφαντίες, μεγαληγορίες. Ἐέδωπε καὶ τὰ ρούβλια τοῦ Μιστριώτη ἀκόμη. Ἡ «Ἔστια» ξανάσανε. Τὴ τεράστια ἐργασία! τί ἡρωϊκὰ φερσίματα! Ἦταν ἔτοιμος νὰ κόψει καὶ τὰ ἀφτιά τῶν μαλλιαροκομμουνιστῶν. Ὅμως τὰ σκουπίδια καὶ τὰ ἄχαρα μὲ καμιὰ μεγαλόστομη λέξη δὲ γίνονται χρυσάφι. Κι ἄρχισε τὸ ξετίναγμα. Οἱ δασκάλοι καὶ τῆς Δημοτικῆς καὶ τῆς Μέσης Παιδείας, ὁ ἀλογάριαστος ὄχλος, ποὺ τὸν θαρούσαν οἱ γανταφορεμένοι κύριοι γιὰ περιφρονητέα ποσότητα, ξετίναζε τὸ ἐλαφροφορτωμένο σακούλι τοῦ «Ἱστορικοῦ φαινομένου». Ὁ μέγας ιδεολόγος, ὁ ἀνιδιοτελής ἠθικοφαφλαταρίας τῆς Γενικῆς Γραμματείας «ῶφθη κενός» καὶ μαζί του τὸ ἑτερονόκητο «φουσκωμένο τίποτα», ποὺ κουβαλοῦσε στὸ ὑπουργικὸ χαρτοφυλάκιο του τὰ **«Νομοσχέδια»** καὶ τὴ **«Δράση»**.

Ἐπαβε ἀνώτερος ἐκπαιδευτικὸς γιὰ μαλλιαροκομμουνιστὲς, οἱ δασκάλοι τοῦ τοῦς ἔστειλναν πίσω, συκοφαντοῦσε καὶ ἔπαβε τὰ συμβούλια τῶν ὁμοσπονδιῶν, οἱ δασκάλοι παμψηφεί τὰ ξαναεκλέγανε, ἔκαμε νομοσχέδια ἀνορθωτικὰ τῆς διοίκησης καὶ στὸ τέλος καταντοῦσε μόνον νὰ ἀλλάξει δύο πρόσωπα, ἴδρυν ἐπιτροπὲς γιὰ νὰ ξεκαθαρίσουν τὰ **«μαλλιαροκομμουνιστικὰ βιβλία»**, οἱ ἐπιτροπὲς τὰ ξαναεγκρίνανε **ὄλα**, ἔστειλνε τὰ περίφημα νομοσχεδιακά καταπλάσματα τοῦ Λούβαρη στὸ Ἐκπαιδευτικὸ Συμβούλιο, ποὺ κοτάρτισε ὁ ἴδιος, καὶ τὸ Συμβούλιο τοῦ τὰ γύρισε πίσω. Τὰ φουσκωμένα μάγουλα τοῦ μεγαθήριου εἶχαν γίνεαι κόκκινα ἀπὸ τοὺς μπάτσους, ὄχι ὅμως καὶ ἀπὸ ντροπὴ. Καὶ ἔρχεται ἡ Κυβερνητικὴ μεταβολὴ νὰ θέσει τέλος στὴ μεγαλόπρεπη ἱεροτραγικὴ «δράση». Τὴ κρῖμα! Καὶ ἡ θέση τοῦ καθηγητῆ τῆς «Κοινωνιολογίας» ἢ τῆς «Θρησκευσιολογίας» στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ θὰ ἀναστύλωνε τίς κλονισμένες ἠθικὲς ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ μας, τί θὰ γίνει; Βαβαί! Τόση ἐξυπνάδα, τόση κουτοπονηριά, τόση παλιανθρωπιὰ σπαταλήθηκε καὶ νὰ μὴν εξασφαλίσει ὁ κ. Λούβαρης οὔτε τριάντα χιλιάδες δραχμὲς τὸ μῆνα στὴ Θεσσαλονίκη; Πόσο μάταια πάνε ὄλοι οἱ μεγάλοι ἀγῶνες σαὐτὸ τὸν κόσμον! Μὲ σπαραγμένη καρδιὰ χαράζουμε τίς γραμμὲς αὐτές. Χαίρε «Ἱστορικὸν Φαινόμενον» Σάν καὶ σένα Ὑπουργέ οὔτε εἶδαμε οὔτε θὰ ξαναἰδοῦμε. Σοῦ μένει ὅμως μιὰ κρυφὴ ἱκανοποίησις καὶ σένα καὶ τοῦ Γραμματικοῦ σου. Ὅτι δέχτήκατε ἓνα εὔσημο «καλῶν προθέσεων» ἀπὸ τὸν κ. Δελμοῦζο καὶ μερικὸς κρυφοὺς τριμενάδες μερικῶν ἀναμορφωτῶν τῆς παιδείας καὶ ἡρώων τῆς «συντηρητικῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης». «Ὅλοι γὰρ θεωροῦμε πολῦτιμο πρᾶμα τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα στὴν ἀγωγή καί... τίς ἔδρες τοῦ Πατριστημίου τῆς Θεσσαλονίκης. Τάτσι, μίτσι, κότσι τὸ λοιπὸν». Ὑστερ' ἀπ' αὐτὸ χαλάλι σας ὄλα τὰ φερσίματα σας.

ΤΑ ΜΑΛΙΑΡΟΚΟΜΟΥΝΙΣΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ. Ἡ ἀντίδρασις μὲ ὅλες τίς τρομπέτες τῆς δέκα χρόνια τώρα ἔβριζε τὰ «μαλλιαροκομμουνιστικὰ, ἄθεα, ἀντιπατριωτικὰ καὶ ἀνῆθικα διδακτικὰ βιβλία», ποὺ ἐγκριθῆκανε ἀπὸ τοὺς δημοτικιστὲς. Χατζιδάκηδες, Κουλουμβάκηδες, Κουτρέληδες, Μελέτιοι Μεταξάκηδες καὶ Χρυσόστομοι καὶ Καλιάφηδες καὶ Σκιάδες καὶ Ἐξαρχόπουλοι καὶ Σακελλαρόπουλοι, καὶ «Σκρίπ» καὶ «Ἐστίας» καὶ «Ἐσπερινές» καὶ «Πολιτείες» καὶ Αἰγιονίτηδες καὶ Λιβαθηνόπουλοι καὶ Γιανικόπουλοι καὶ Καραγιάννηδες καὶ Ἀργυροὶ καὶ Λουβαρήδες καὶ Νικολοῦδηδες κραβγάζανε στὰ ἀφτιά τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, πῶς τερατωδέστερα ἀποβράσματα ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ δὲ δημιούργησε ποτὲ ἡ ὀργανωμένη κακοβουλία, ἡ ἀντι-

θρησκευτικότητα, ἡ ἀφιλοπατρία, ἡ ἀνηθικότητα. Διλητήριον γιὰ τίς ἀπαλὲς ψυχὲς τῶν ἑλληνῶν παιδῶν. Καὶ δὸς του δάκρυα κροκοδείλια σὲ διαλέξεις καὶ δὸς του ἐπικλήσεις σημαῶν καὶ προγόνων καὶ ἱερῶν σκιῶν καὶ θεῶν καὶ ἀγίων. Καὶ δὸς του ὑποκριτικὴ Θεοσέβεια καὶ δὸς του πατριωτισμὸς τῆς πεντάρας καὶ δὸς του ἠθικοφαφλαταρία. Κι ἔρχεται τέλος τὸ «Ἱστορικὸν φαινόμενον». Συντάσει μιὰ κεραμβοβόλα εἰσηγητικὴ ἐκθεση. Νέο νομοσχέδιο περὶ βιβλίων. Καὶ νὰ ἐπιτροπὲς ἀπὸ «συβαροὺς καὶ αὐστηροὺς» ἐπιστήμονες, ἀκαδημαϊκοὺς καὶ καθηγητὲς Πανεπιστημίου, ἀξίες ἀναμφισβήτητες, Μενάρδους καὶ Ἀδαμάντιους, ἀσφαλῆ ἐχέγγυα καὶ στηρίγματα τῆς κοινωνίας. Καὶ ὦ τοῦ θαύματος! Τὰ βιβλία ἐγκρίνονται ΟΛΑ. Ὅλα;; Ναι ΟΛΑ. Ὡστε; Ὡστε ἢ καὶ ὁ Μενάρδος εἶναι προδότης, ἄθεος, ἀπατρις, ἀνῆθικος μαλλιαροκομμουνιστὴς ἢ ἐσὺ κυρία «Ἔστια» εἶσαι μιὰ ἀλοχρὴ συκοφάντισσα, ὅπως καὶ εἶσαι, καὶ τὸ ξέρει πιά ὁ κόσμος ὅλος καὶ τὸ πιστοποιοῦν καὶ αὐτὰ τὰ «ἀναστήματα» τῶν γραφείων σου.

ΔΙΑΛΟΓΟΣ. Ὁ Ὑπουργὸς «Ἱστορικὸν φαινόμενον» στὸν ὑπουργικὸ θῶκο του. Μπαίνει στὸ θάλαμο ἓνας δάσκαλος, μαῦρος καὶ ἄραχος, τὰ μάγουλα του βουληγμένα ἀπὸ τὴν πείνα· τὰ μάτια του λαμπερὰ καὶ ἀδάμαστα ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ πίστη.

Ὁ Δάσκαλος: Κύριε Ὑπουργέ, ὀνομάζομαι Γ. Παπαδόπουλος εἶμαι δάσκαλος ἀπὸ τὸν Πόντο, ἔχω εἰκοσιτέσσερα χρόνια ὑπηρεσία καὶ εἶμαι οἰκογενειάρχης. Δούλεβα σὲ μικρὰ χωριὰ τῆς Μακεδονίας. Ἀγωνίστηκα γιὰ τὸ σχολεῖο μου καὶ γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ λαοῦ. Ἡ ἐκθεση τοῦ ἐπιθεωρητῆ μου λέει, πῶς ἂν σήμερα τὰ 150 παιδιὰ τοῦ χωριοῦ μου ἔχουν χτίριο καὶ ὄχι ἀχούρι γιὰ σχολεῖο, αὐτὸ ὀφείλεται σὲ μένα. Ἐξή χρόνια τώρα μὲ κινηγοῦν οἱ χαφιέδες καὶ τὰ «μυστικὰ γραφεῖα» γιὰ κομμουνιστὴ. Δυὸ φορές μᾶξορίσανε, ὄχι μῆνες τώρα εἶμαι χωρὶς θέση, γιὰτὶ ζήτησαν τὴν πάση μου. Τὰ παιδιὰ μου κι ἐγὼ πεινοῦμε. Ἐχω τὸ δικαίωμα νὰ ξαναδιοριστῶ ἀπὸ τὸ νόμο. Σᾶς ἔκαμα αἴτηση καὶ ἡ ὑπηρεσία δυὸ μῆνες τώρα μὲ παιζογελάει. Παρακαλῶ νὰ μὲ διορίσετε.

Ὑπουργός: Μάλιστα. Ἐχετε δικαίωμα νὰ διορισθῆτε. Πρέπει ὅμως πρῶτον νὰ μᾶς ὑπογράψετε μιὰν δήλωσιν, ὅτι ἀποκηρύσσετε τὸν κομμουνισμὸν καὶ τὰς κομμουνιστικὰς ιδέας.

Δάσκαλος: Σὲ ποῖο νόμο στηρίζετε γιὰ νὰ μοῦ ζητᾶτε μιὰ τέτια δήλωσις; Σὲ ποῖο νόμο στηρίχτηκε ἡ ὑπηρεσία σας γιὰ νὰ μὲ πάψει; Ἐγὼ δὲν ἔκαμα τίποτε ἐγάντια στὸ καθῆκον μου. Καὶ ὁ ἐπιθεωρητὴς πιστοποιεῖ, πῶς ἡ δράσις μου ἦταν πάντα σύμφωνη μὲ τὸ συμφέρον τοῦ σχολεῖου.

Ὑπουργός: Δὲν στηρίζομεθα εἰς κανένα γραπτὸν νόμον. Στηρίζομεθα εἰς τὸν ἀγραφον νόμον τῆς κοινωνικῆς ἀμύνης. Τὸ κράτος πρέπει νὰ ἀμυνθῆι ἐναντίον τῶν ιδεῶν σας.

Δάσκαλος: Κύριε Ὑπουργέ. Μὲ θέτετε μπροστὰ σὲνα δίλημα θανάτου ἢ νὰ προτιμήσω τὸ λευκὸ θάνατο ἀπὸ τὴν πείνα ἢ νὰ πεθάνω ἀπὸ τύψη τῆς συνείδησις, ἂν ὑπογράψω τὴ δήλωσις, ποὺ μοῦ ζητᾶτε. Ἐγὼ θὰ προτιμήσω τὸ λευκὸ θάνατο.

Ὑπουργός: Ἐἰ Τότε δὲ θὰ διορισθῆτε.

Δάσκαλος: Οἱ ιδέες μου εἶναι ὁ ἀνθρωπισμὸς μου. Πῶς θέτετε νὰ ἀπαρνηθῶ τὸν ἀνθρωπισμὸν μου; Μπορῶ νὰ σᾶς κάμω τὴ δήλωσις, ὅτι ἡ δράσις μου καὶ στὸ μέλλον, θὰ εἶναι ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν νόμων καὶ τοῦ συμφέροντος τοῦ λαϊκοῦ σχολεῖου.

Ὑπουργός: Ὅχι. Αὐτὸ δὲν μᾶς ἀρκεῖ. Θὰ κάμετε μιὰν δήλωσιν, ὅτι ἀπαρνεῖσθε τὸν κομμουνισμὸν καὶ τὰς κομμουνιστικὰς ιδέας.

Δάσκαλος. Κύριε Ὑπουργέ, ἂν ἐσεῖς εἰστε στὴ θέση μου θὰ τὸ ἐκάματε αὐτό;

Ὑπουργός. Ἐγὼ θὰ τὸ ἔκαμα. Ἀλλὰ νὰ σᾶς ἐρωτήσω κάτι ἄλλο. Ἄν ἐγὼ μὲ τὰς ἀστικὰς μου ιδέας ἤμην εἰς τὴν Ρωσίαν, θὰ μὲ διορίζαν;

Δάσκαλος. Πρῶτα πρῶτα καὶ στὴ Ρωσία δὲν ἀπαιτοῦν ἀπὸ ὄλους τοὺς δασκάλους νὰ εἶναι κομμουνιστὲς. Καὶ ἔπειτα ἐκεῖ οἱ νόμοι ὀρίζουν ρητᾶ, ὅτι πρόκειται περὶ δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, ἐνῶ ἐδῶ οἱ νόμοι δὲν ὀμιλοῦν περὶ δικτατορίας τῆς ἀστικῆς τάξης.

Ὑπουργός. Καὶ πῶς θὰ διδάσκατε σεῖς εἰς ἓνα σχολεῖον τοῦ σημερινοῦ κράτους πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν πιστεύετε; Προτιμῶ νὰ διορίσω ἓναν, ὁ ὁποῖος θὰ διδάσκει ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα καὶ πιστεύει.

Δάσκαλος. Σᾶς δήλωσα, ὅτι θὰ τηρῶ πιστὰ τοὺς νόμους καὶ τὰ προγράμματα τοῦ κράτους.

Ὑπουργός. Δὲν θὰ εἰσθε καλὸς διδάσκαλος. Πρέπει νὰ ὑπογράψετε δήλωσιν, ὅτι ἀποκηρύσσετε τὸν κομμουνισμὸν.

Δάσκαλος. Δέ μπορώ. Προτιμώ νά πεθάνω από τήν πείνα.

*Υπουργός. Χαίρετε.

Σημείωση «'Αναγέννησης». Ὁ διάλογος ἀποδόθηκε πιστά, ὅπως ἔγινε. Εἶναι ἀληθινὸ μνημείο. Ὁ ταπεινός, φτωχός καὶ πεινασμένος δάσκαλος, μὲ τὴν ἥρωϊκὴ ψυχὴ, ἀντίκρισε ἀκλόνητος ὦμῃ καὶ ἀδυσώπητῃ τὴ γαντοφορεμένη καὶ καλοθρεμένη βία τῶν ἀρλεκίνων τῆς «ἀστικῆς ἐλευθερίας». Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὀμιλὸς ὁργάνωσε συνδρομὲς γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει νὰ μὴν πεθάνει τῆς πείνας καὶ παρακαλεῖ, ὅσοις θέλουν νὰ στείλουν τὴ βοήθεια τοὺς στὰ γραφεῖα μας. Πρέπει ὅμως νὰ συμπληρωθεῖ ἡ ἀπάντηση τοῦ δασκάλου σὲ ἓνα σημεῖο. Μὲ ποῖο δικαίωμα τοῦ ζητοῦσαν αὐτὴ τὴ δήλωση μέσα σὲνα «δημοκρατικὸ» κράτος; Τίνος εἶναι τὸ λαϊκὸ σχολεῖο; Εἶναι τοῦ λαοῦ ἢ τῶν καρχαριῶν τοῦ Χρηματιστηρίου, τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, τῶν ξένων καπιταλιστῶν καὶ τῶν ὑπόπτων πατριδοκαπήλων; Ἄν τὸ σχολεῖο εἶναι τοῦ λαοῦ, καὶ ἂν τὰ ὀχτὼ δέκατα τοῦ λαοῦ εἶναι προλετάριοι, ἂν τὸ κράτος ἀνήκει στὴν πλειονοψηφία τοῦ λαοῦ, τότε μὲ ποῖο δικαίωμα θὰ ἐμποδίσαι τὸ δάσκαλο νὰ διδάσκει ἐκεῖνα ποὺ πιστέβει, νὰ μορφώσαι τὸ λαό, ἔτσι ποὺ νὰ πάρει αὐτὸς συνείδηση τῶν δικαιωμάτων του; Μὰ ἐδῶ ξεσκεπάζεται τὸ ψέμα. Τὸ σχολεῖο δὲν εἶναι τοῦ λαοῦ, τὸ κράτος δὲν εἶναι τοῦ λαοῦ. Μία αἰσχροὺ ὀλιγαρχία, ποὺ δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ κηρύξει τίμια τὴ βία της, κρατᾷ ὅλο τὸ λαὸ μὲ ἀπατηλὰ προσχήματα σκλάβο της. Αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ ἔννοια, τῆς «ἀστικῆς δημοκρατίας» καὶ τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν. Δασκάλοι, ἀκούτε τα, βλέπετε τα, ξυπνάτε, χαλυβδώνετε τὶς ψυχές σας γιὰ τὸν ἀγῶνα!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

[Ἡ «'Αναγέννηση» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σ' ὅλο τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδας καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον ποὺ τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπο στὴ διεύθυνση: Κον. Δημ. Γληνόν, ὁδὸς Σταδίου 28 Μέγαρον Ἐρεσίου, Δωμ. ἀριθ. 59, Ἀθήνα. Ἡ «'Αναγέννηση» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνει μὲ τὸ βιβλιογραφικὸν τῆς δελτίο, ἂν εἶναι δυνατό, μὲ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα τους.]

Α'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Δ. ΒΟΥΤΥΡΑ: *Μέσα στὴν Κόλαση* (σάτυρα) Ἀθήνα 1927. Σχ. 80 μ. Σελ. 229 (Δ).
- ΔΗΜ. ΜΠΟΓΡΗ: *Ἀρραβωνιάσματα* (Ἡθογραφικὸ δράμα). Ἀθήνα 1928 Σχ. 80 Μ. Σελ. 77 δρχ. 25 (Τυπογραφεῖο «Ἑλλάς») (Δ).
- Γ. ΒΑΛΤΑΔΩΡΟΥ: *Ὅσοι ζήσουν* (Διήγημα) Σχ. 80 μ. Σελ. 120 (Δ).
- Π. ΒΡΙΣΙΜΙΤΖΑΚΗ: *Ὁβελίκοι καὶ σαρκοφάγοι*. (Ποιήματα) Ἐκδ. Συγγραφέα. Ἀλεξάνδρεια 1928. Σχ. 80 μ. Σελ. 133 (Τυπογραφεῖο Γράμματα). Γρ. Δ. 7 (Δ).
- Γ. ΚΙΤΡΟΠΟΥΛΟΥ: *Ἐνα μεγάλο μίσος*. (Ἐκδ. Α. Κασσιόνη). Ἀλεξάνδρεια 1928 Σχ. 80 μ. Σελ. 63 (Δ).
- ΑΛΚ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ: *Νεοελληνικὴ Μούσα*. Ἀθήνα 1928 Σχ. 80 Μ. Σελ. 288 δρχ. 50 Κ. (Δ).
- Γ. ΚΟΛΛΙΑ: *Ἡ φλογέρα τῆς ζωῆς*. (Ποιήματα) Ἐκδ. Γ. Τσουκαλάς καὶ Σία. Ἀθήνα 1928. Σχ. 160 Σελ. 63 (Δ).
- ΠΑΥΛΟΥ ΦΛΩΡΟΥ: *Τ' ἀνθρώπινα*. (Ποιήματα) (Ἐκδ. Γ. Τσουκαλάς). Ἀθήνα 1927. Σχ. 160 Σελ. 62 (Δ).
- LEFTERIS ALEXIOU: *Vers français d'un Grec. Candie*. 1928. Σχ. 80 Σελ. 32 Dr. 25 Imprimerie Stylien M. Alexis.

Β'. ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ: *Στοχασμοὶ γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ ἄλλοι στοχασμοί*. Ἀθήνα 1928. Σχ. 80 Μ. Σελ. 106 δρχ. 25 (Δ).

Γ'. ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ

ΕΥΑΓ. ΠΑΥΛΙΝΗ: *Ἱστορία τῆς Γυμναστικῆς* Ἀθήνα 1928. Σχ. 80 Σελ. 428 (Τυπογραφεῖο Γ. Η. Καλέργη) δρχ. 125 (Κ).

Α. ΣΙΓΑΛΑ: *Δαϊκὰ Πανεπιστήμια*. Θεσσαλονίκη 1928. Σχ. 160 Σελ. 15 (Κ).

Η. ΤΟΠΧΑΡΑ: *Γραμματικὴ τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσας*. Ροστόβ-Ντόν 1928. Σχ. 80 Σελ. 66 (Δ).

Δ'. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ

ΔΗΜ. ΜΩΡΑΪΤΗ: *Ἡ ψυχανάλυσις καὶ αἱ ἐφαρμογαὶ αὐτῆς εἰς τὴν ἀγωγήν*. Ἀθήνα 1928. Σχ. 80 Σελ. 187 δρχ. 50 (Τυπογραφεῖο Μπλαζουδάκη) (Κ).

Ε'. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Μ. Hollebèque: *Ἡ προϊστορικὴ ἀνθρωπότης*. (Μετάφραση Β. Δ.). Ἐκδ. Κοραῆ. Ἀθήνα 1928. Σχ. 80 μ. Σελ. 128 δρχ. 30 (Μ).

ΣΤ'. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ: *Ἡ Τριλογία τοῦ πνεύματος*, (Τέχνη Ἠθικὴ Ἐπιστήμη). Ἐκδ. Γράμματα. Ἀλεξάνδρεια 1928. Σχ. 80 Σελ. 226 Γρ. Δρ. 15.

Α. ΤΟΛΣΤΟΪ: *Φιλοσοφικαὶ καὶ Θρησκευτικαὶ Ἰδέαι*. (Μεταφρ. Δ. Π. Παναγοπούλου) Ἐκδ. Μ. Σ. Ζηκάκης. Ἀθήνα 1928. Σχ. 80 Σελ. 132 δρχ. 20 (Μ).

Ζ'. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΙΠΠΟΛΑΥΤΟΥ ΓΚΟΦΣΤΕΤΤΕΡ: *Ἀπὸ τὸν Μαρξισμόν πρὸς τὸν Λενινισμόν*. (Ἐκδ. ἐφημ. «Φῶς») Θεσσαλονίκη 1928. Σχ. 80 μ. Σελ. 23 δρχ. 10 (Κ).

L'. U. R. S. S. et le Désarmement. Paris 1928 Σχ. 80 Σελ. 74 Fr. 3. Editeur André Delpeuch.

Η'. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ: *Τὰ Διασυμμαχικὰ χρέη καὶ ὁ ρόλος τῆς Ἀμερικῆς*. Ἀθήνα 1928. Σχ. 80 Μ. Σελ. 31. Τυπογραφεῖο «Ἑλλάς» (Κ).

Θ'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ: (Θεωρητικὸ περιοδικὸ τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας). Ἀθήνα ἔτος Α'. Ἀριθ. 2-7 Ἀπρίλιος, Μάιος 1928. Σχ. 40 Σελ. 31.

ΝΕΑ ΕΠΙΘΩΡΗΣΗ: (Μηνιαία ἐκδοσις μελέτης, κριτικῆς, καὶ τέχνης). Διευθύνεται ἀπὸ κριτικὴ ἐπιτροπὴ. Ἀθήνα χρονιά πρώτη. ἀρ. φυλ. 6 Σχ. 40 Σελ. 30 Συνδρ. δρχ. 50 (Δ).

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ: (Δεκαπενθήμερο περιοδικὸ) Διευθυντῆς Γρηγ. Ξενόπουλος Ἀθήνα ἔτος Β'. τεύχος 11 Ἰούνιος 1928. Σελ. 40 Σχ. 80 Μ. (Δ).

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ: (Δεκαπενθήμερο περιοδικὸ) Διευθυντῆς, Κ. Μπαστιάς καὶ Β. Μαλατάκης. Ἀθήνα χρόνος Β'. Τόμος Β'. φυλ. 10-12 καὶ χρόνος Β'. Τόμος Γ'. φυλ. 1 Σχ. 40 Σελ. 40 Σχ. 80 Μ. (Δ).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΤΕΧΝΗ: (Μηνιαῖο Λογοτεχνικὸ καὶ Καλλιτεχνικὸ περιοδικὸ). Διευθ. Ρίκα Σεγκοπούλου. Ἀλεξάνδρεια χρονιά Β'. τεύχη 6-7 Μάιος, Ἰούνιος, 1928 Σχ. 80 Σελ. 40 Συνδρ. δρχ. 100 (Δ).

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ: (Μηνιαῖο Λογοτεχνικὸ περιοδικὸ) Διευθ. Γ. Μουρέλλος. Ἡράκλειο Κρήτης Χρόνος Β'. Βιβλίον 19ο καὶ 20ο. Ἀπρίλιος-Μάιος 1928 Σχ. 80 Σελ. 80 Συνδρ. δρχ. 120 (Δ).

ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: (Ὅργανον δημο-

- σιεύσεων τῆς Ἑταιρείας τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν). Ἀθήναι ἔτος Η'. Τεύχος Β'. Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1928. Σχ. 8ο Μ. Συνδρ. δρχ. 100 (Κ).
- ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΑ ΖΩΗ: (Μηνιαῖο Φιλολογικὸ Περιοδικὸ) Ἐπιμελητές, Θ. Προδρόμου καὶ Η. Παύλου. Ἀθήνα χρονιά Α'. ἀριθ. φυλ. 2. Μάης 1928. Σχ. 8ο Μ. σελ. 32 συνδρ. δρχ. 60 (Δ).
- Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ: (Πανελλήνια Ἐπιθεώρηση). Διευθ. Γ. Βουβάκης καὶ Μ. Βισάντης. Chicago Τόμος 1 ἀριθ. 1-2 Σελ. 64 Συνδρ. δολ. 5 (Δ).
- ΜΟΥΣΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ: (Μηνιαία, Καλλιτεχνικὴ Ἐπιθεώρησης). Διευθ. Γ. Λαμπελέτ. Τεύχος 2, Μάιος 1928. Σελ. 62 συνδρ. δρχ. 60 Μ. (Δ).
- ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ: (Μηνιαῖον Περιοδικόν. Ὅργανον τῆς Ὀμοσπονδίας τῶν ἐν Ἀμερικῇ ἑλληνικῶν ἐπιστημονικῶν συνδέσμων). Νέα Ὑόρκη, ἀρ. φυλ. 20 Ἀπρίλιος 1928. Σχ. 4ο σελ. 32 συνδρ. δολ. 3.
- ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΖΩΗ: (Μηνιαῖον Γεωργικὸν καὶ Κτηνοτροφικὸν περιοδικόν) Διευθ. Ἐλ. Πολιτάκη Ἀθήναι. Τεύχος 14ον Μάρτιος 1928. Σχ. 4ο Σελ. 32 Συνδρ. 125 (Κ).
- ΔΕΛΤΙΟΝ: (Περιοδικὸν Κρητικῶν φιλολογικῶν συλλόγων ἐκ Χανίων) Χανιά ἔτος Α'. Τεύχος Β-Γ. Ἰανουάριος-Ἰούνιος 1928. Σχ. 8ο Σελ. 160 (Κ).
- ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΜΑΣ: Ἐξάμηνο μαθητικὸ περιοδικὸν ἐκπαιδευτηρίων Μίνας Ἀηδονοπούλου καὶ Σίας. Ἀθήναι ἔτος Γ'. ἀρ. 6 Μάιος 1928. Σχ. 8ο Σελ. 41 Συνδρ. δρχ. 25 (Δ).
- ΕΡΕΥΝΑ: (Μηνιαῖον Περιοδικόν) Διευθ. Ἄγγ. Κασσιγόνης Ἀλεξάνδρεια. Ἔτος δεύτερον, Ἀπρίλιος-Μάιος 1928. Σχ. 8ο Σελ. 61 Συνδρ. δρχ. 100 (Κ).
- ΕΛΛΗΝΙΣ: (Μηνιαῖον Περιοδικὸν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἑλληνίδων). Ἀθήναι ἔτος Η'. τεύχος 5 Μάιος 1928. Σχ. 4ο Σελ. 30 συνδρ. δρχ. 80 (Κ. καὶ Δ. καὶ Μ.).
- ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ: (Μηνιαῖον Περιοδικόν) Διευθ. Εδγ. Ζαγοράφου. Ἔτος ΚΑ'. Τεύχη 246-247, Ἀπρίλιος-Μάιος 1928. Σχ. 4ο Σελ. 16. Συνδρ. δρχ. 50.
- ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ: (Ὅργανον τῆς Διδακταλικῆς Ὀμοσπονδίας). Ἀθήνα Χρονιά Ε'. ἀριθ. φυλ. 173-179 Μάιος, Ἰούνιος 1928. Συνδρ. δρχ. 75 (Δ).
- ΝΕΑ ΑἴΩΝ: (Μηνιαῖο Παιδαγωγικὸ Δελτίο) Διευθύνεται ἀπὸ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀθήνα Χρόνος Β'. ἀριθ. 4 Ἀπρίλιος 1928. Σχ. 8ο Μ. Σελ. 24 Συνδρ. δρχ. 50 (Δ).
- Ο ΑἴΩΝΑΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ: (Δεκαπενθήμερο Δελτίο τοῦ Συνδέσμου γὰρ τὰ δικαιώματα τῆς Γυναίκας). Ἀθήνα Χρονιά Ε'. ἀριθ. φυλ. 67-69 Ἀπρίλιος, Μάιος, 1928. Σχ. 4ο Συνδρ. δρχ. 50 (Δ).
- ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ: (Μηνιαῖο περιοδικὸν) Διευθ. Χρ. Λέφας. Ἀθήναι Τόμος Β'. Τεύχος 4 Ἀπρίλιος 1928. Σχ. 4ο Συνδρ. δρχ. 80 (Κ).
- ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ: (Ὁ Πυροφόρος) Δεκαπενθήμερον ἐκπαιδευτικὸν περιοδικόν, Διευθ. Γ. Ρ. Λαφόρος. Ρέθυμνον. Ἔτος Δ'. ἀρ. φυλ. 81-82. Μάιος 1928. Συνδρ. δρχ. 50.
- ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ: (Δεκαπενθήμερο περιοδικόν). Ἐπι τῆς ἕλης Γαλ. Καζαντζάκη. Ἀθήνα, ἀρ. φυλ. 5-6 Μάιος, Ἰούνιος 1928. Συνδρ. δρχ. 20.
- LIBRE: (Tous les Deux mois) Directeur: Louis Roussel. Montpellier, Peralut, France No 66-67 Avril-Mai 1928. Σχ. 4ο Σελ. 16 συνδρ. 1,60 γαλ. φρ. τὸ τεύχος.
- L'EDUCAZIONE NAZIONALE: (Organo di studio dell'educazione nuova) Direttore. Giuseppe Lombardo-Radicci. Anno X. Maggio-Giugno 1928. Roma. Via Ruffini No 2 Σχ. 8ο Μ. Σελ. 64.
- L'Europa Orientale: (Rivista storica e politica) Marzo-Aprile 1928 Roma. (Anonima Romana Editoriale) Σχ. 8ο Μ. Σελ. 131.
- BUZANTINISCH-NEUGRIECHISCHE JAHRBUECHER: (Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικά χρονικά). Διευθυντής Νίκος Βέης. Τόμος Ε'. 3ο καὶ 4ο τεύχος. Ἀθήναι. (ἐκδ. Π. Α. Σακελλάριος) 1927. Σχ. 8ο Μ. Σελ. 225.
- LA NUEVA ERA: (Revista de la Nueva Educación). Valparaiso. Marzo de 1928 (Año 11 No 6). Σχ. 8ο Μ. Σελ. 32.
- SVOBODNO VASPIGANIE: (L'educ. Libré). Διευθυντής D. Katzaroff. Sofia. Ve année No 70 et 80. Μάρτης καὶ Ἀπρίλιος 1928. Σχ. 8ο Μ. Σελ. 64.

ANAGHENNISSI,

(RENAISSANCE)

REVUE MENSUELLE

PHILOSOPHIE — SCIENCE — ART — EDUCATION

"LA PRATIQUE SCOLAIRE,"

SUPPLÉMENT MENSUEL

DIRECTEUR

DR D. A. GLINOS

RÉDACTEUR

DR C. D. SOTIRIOU

ATHÈNES, RUE DE STADE 28

2ME ANNÉE, N^{OS} 9 et 10: MAI-JUIN 1928

SOMMAIRE DE L' "ANAGHENNISSI,"

LES PARTIES POLITIQUES EN GRÈCE.

A. DÉBORIN: Benedictus Spinoza (1632—1677).

G. THÉOTOCAS: Un autre Dragonnis. A) Dragonnis et Barrés.

P. VALÉRY: Une Conférence.

SĒMNI PAPAΨYRIDĪ: Art géométrique.

STRATI SOMERITIS: Politique financière et solidité bourgeoise.

CLEON PARASCHOS: Poètes Lyriques contemporains.

BERTRAND RUSSEL: La science est-elle sans préjugés?

DISCUSSIONS, CRITIQUES, CHRONIQUE, REMARQUES.

BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE.

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ «ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ» Για ένα χρόνο Δρχ. 120.—

Για ἕξι μῆνες » 65.—

ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΗ «ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΡΑΞΗ» Για ένα χρόνο » 130.—

Για ἕξι μῆνες » 70.—

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΓΙΑ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ Σελίνια 10.—

ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ Δρχ. 12.—

Για τὰ μέλη τοῦ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ» καὶ τὰ

δύο περιοδικὰ μαζί 100 δρχ. τὸ χρόνο.

Ἡ «Σχολικὴ Πράξη» δὲν πουλιέται χωριστά.

Οἱ συνδρομῆς, τὰ γράμματα, τὰ χειρόγραφα στέλλονται στὸν κ. Δημ. Γληνῶ,

Ἀθήνα, Ὀδὸς Σταδίου 28 (Μέγαρο Ἐφορείου Δωμ. ἀρ. 59).

Συνδρομητῆς γράφονται ἀκόμη στὸ Βιβλιοπωλεῖο Γ. Καλέργη, Ὀδὸς Πα-

νεπιστημίου 22, ἀντίκρου στὴ νέα Δαίτη Τράπεζα καὶ στὸ βιβλιοπωλεῖο

"Ατλας, κάτω ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Θέατρο, ἀπέναντι στὸ Ταχυδρομεῖο.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΜΙΧΑΗΛ Σ. ΖΗΚΑΚΗ

ΟΔΟΣ ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΡΙΘ. 21

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

P. DECHARME

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝ. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

H. ΒΟΥΤΙΕΡΙΔΗ

ΓΕΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

K. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 28-ΑΘΗΝΑ

Ο Έκπαιδευτικός Όμιλος είναι το σωματείο της πρωτοπορείας του δημοτικισμού.

Σκοπός του να βοηθήσει να αναμορφωθεί ριζικά η ελληνική παιδεία. Κάθε προσοδοτικός δάσκαλος πρέπει γὰ είναι μέλος του.

Τὰ μέλη πληρώνουν ταχτική συνδρομή 55 δραχ. τὸ χρόνο, ἔχταχτη εισφορά 45.

Οἱ δάσκαλοι πληρώνουν ταχτική συνδρομή 40 δραχ. τὸ χρόνο, ἔχταχτη εισφορά 30 δραχ. τὸ χρόνο.

Τὰ μέλη τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου παίρνουν τὴν «Ἀναγέννηση» μαζί με τὴ «Σχολικὴ Πράξη» πληρώνοντας 100 δραχ. τὸ χρόνο.